

SZUMER ÉS AKKÁD. ✓

EGY ŐS TURÁNI NÉP A TIGRIS ÉS AZ EUFRATES KÖZÖTT.

TANULMÁNY AZ ASSYROLOGIA KÖRÉBŐL.

TÖBB RAJZMELLÉKLETTEL.

(A 7-i példányát nem fogadtatott el.)

IRTA

FERENCZY GYULA

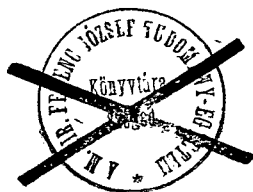
VOLT KRASSÓI LELKÉSZ, A REFORMÁTUSOK DEBRECZENI KOLLÉGIUMÁBAN A
TÖRTÉNET ÉS DIPLOMATIKA R. NY. TANÁRA, KÖNYVTÁR IGAZGATÓ.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1897 — 682.

19470

Szumer és Akkád.

Egy ős turáni nép a Tigris és Eufrátes között.

Tanulmány az assyrológia köréből.¹

I. Bevezetés.

Értekezésem tárgyát a régi multból veszem.

Két ok indított erre.

Az egyik tisztán személyemre vonatkozik, ki lelkeszi működésem mellett, főleg a keleti nyelvészettel foglalkozva, a debreczeni kollegium ujonnan felállított *történeli és diplomatikai tanszékére* nyertem köszönettel fogadott meghívást.

Igazolni óhajtom azt, hogy eddigi tanulmányaim kijelölt tárgyaitra nézve is sikeresen felhasználhatók, sőt az őskori nyomozódásokra, okmányolvasásra nézve, egyenesen nélkülözhetetlenek.

A másik okom, magára az időre vonatkozik, a melyben élünk.

Erre a korra főleg a természettudomány nyomta rá a maga bélyegét.

Századunk a természettudományok százada.

Minden, a mi él, ennek a körében mozog.

Minden, a mi érdekel, ennek törvénye szerint rendezkedik.

Drummond még a vallás dogmáinak is innét keres alapot.²

A történelem is mindinkább a természettudományok képére és hasonlóságára alakul.

Quinet egyenesen a geológiával kezdi az emberiség történetét³ és annak módszereit is átalveszi.

Mesteri művében a föld forradalmai, a világtörténet eseményei, az ásatag állatok maradványai és az emberi kultúra fejlődése, teljesen egybe forr és magas egybefüggést talál.

És csakugyan van is egybeköttetés a kettő között. Nem csak a külsőségekben, hanem a módszerre és az eredményekre nézve is.

Ugyanazok a kutatások, megfigyelések, részletezések, hipotézisek és nagy alkotások hiánya mindenütt.

A monografiák idejét éljük.

A tudomány a részletkérdésekben meríti ki összes erejét s az egyén saját izlését, szenvedélyét viszi bele a tudományokba s mert izgatott és ideges, kapkodássá válik kezében minden.

A történelemre nézve pedig enélkül is elég kedvezőtlen a helyzet.

A hirlap, a telefon, a jól értesült társadalom s a hírekkel jóltartott kíváncsiság, már is csaknem egészen feleslegessé tették az egész tudományt, mely a maga örökös *tegnapjával*, midőn mi a *mai nap* eseményeiről is rögtön értesülünk, mind inkább inkább érdektelenebbé változik.

Csak a jövő az, a mi még minket izgalomba hoz.

És csakugyan egymás után szaporodnak azok az irodalmi kísérletek, melyek Flammarionnal már is egyenesen a jövő századok eseményeit festik és a sorsunkat elfedő fátyol titkait kutatják.

De épen ilyen titokteljes fátyol borul az ősrégi multa is.

Ezért van az, hogy a századvégi kutatás, a jövő mellett erre is rávetette már magát.

A fénytanból ismerünk a fénylencsék és a tárgyak elhelyezésére nézve egy esetet, midőn a sugarak a végtelenbe egyesülnek s a tárgynak alakja a lencsék mögött tűnik fel.

Igy kereszteződik a történelemben is a két messze véglet.

De van még más körülmény is, mely az őstörténelmi kutatás népszerűségét és hozzá tehetjük meglepő sikerét is indokolja.

A *távlat*, mely a közeli dolgoknál hiányzik, míg a régieket áttekinthetőbbekké teszi.

A közelmultra vonatkozó részletes művek, a leveles ládából napfényre kerülő okirathalmazok, százféle választ adnak a kutatónak s az események mozgató szálait könnyen elfedik.

Ugy vagyunk velök, mint a vándor, a ki előtt száz meg száz fénykéve gyul ki egyszerre s a kinek a mindent előzőnlő világosság látását is elveszi. Az adathalmazok tömegétől, az események sudár fáitól nem látjuk magát az erőt, s mert még jóformán benne élünk azokban, hiányzik biztos tájékozódásunk a tegnap történetének körvonalaira, jelentőségére nézve.

Egészen más kép az, melyet az őstörténelmi kutatás mutat.

Itt meg van a kellő távlat s itt minden lelet, minden kicsinyke fény, új csodás világosságot áraszt. Itt egy-két adat is megbecsülhetetlen szolgálatot teszen, s midőn a történelmi kutatások terén csaknem egyidejűleg, két nagy magyar vállalkozás eredményeiről kapunk hírt:⁴ e téren vállalkozni míg egyfelől időszerű, addig másoknak sem felesleges.

Ime ezért választottam *Szumernek és Akkádnak*, ez ősrégi uralaltai, vagy ha jobban tetszik turáni népnek,⁵ a Tigris és Eufrates közén, a biblia Sineárjában, a *Babylon Assyriai Birodalom sorsával* összefolyt történetét.

2. A Babylon-Assyr Birodalom új világításban.

Ezelőtt még egy pár tized évvel a hatalmas *Assyr-Babyloniai* birodalomról alig tudtunk valamit.

Legfeljebb csak annyit, a mennyi a híres babyloni pap *Berossus* értékes Βαβυλωνια-jaából a görög írók munkáiban *Ktesiasznál* és *Trogus Pompejusz*nál és *Herodot* történeti könyvében ránk maradt.⁶

Azután meg azt, a mit a biblia az őshéber hagyományok s a történeti összeköttetés révén megőrizett,⁷ s azt a pár adatot, a mi a korábban megindult egyptologiai kutatások sodrán felmerült.⁸

Egy pár király nevet, néhány geográfiai és chronologiai dátumot, egy sereg értéktelen mesét és egyebet semmit.

Ma pedig csaknem teljes világításban áll előttünk ez az időszámításunk előtt 6000 évre felnyúló ősrégi mult.

Többet tudunk Assyriáról, mint némely európai birodalomról, a középkor derekán.

Egykori hiteles okmányok és feljegyzések magyarázzák előttünk a Tigris és Eufrates környékén élt nemzetek történetét.

Ismerjük Assyria s Babylonia királyait, hadjárataikat és vállalataikat.

Ismerjük az állami és társadalmi életet, vallásukat, nyelvüket, irodalmukat.

Hangya szorgalommal, végtelen fáradsággal egybe állított óriás kötetek jelennek meg egymásután, az irodalmi maradványokból, és táplálkozik belőlük a tudomány.⁹

Pazar fénnyel kiállított óriási diszmunkák jelennek egy-

másután az építészeti emlékekről és táplálkozik belőlük a művészet.¹⁰

Brüsszel híres törvénykezési palotája assyr motivumok után emelkedik. A sémi nyelvek törzse egy uj ággal és egy ősrégi irodalommal gazdagul, bő osztalék jut az árja és turáni nyelvészetnek és hasonlíthatatlanul fejlődik maga a történelem.

Egy mesébe illő csodás kép az, a mit ez erről az eltűnt régi korról rajzol.

A Tigris és Eufrates völgye, az a ma mocsaras néptelen homok pusztja, egy valóságos paradicsom. Áradás és aszály ismeretlenek. Mint a Pó völgyét vagy Hollandiát, tervszerűen épített ezer, meg ezer csatornák szeldelik. A mesze előhaladott mezőgazdasági kultúra 200—300-szoros terméssel kamatoztatja a természet őserőit. Elégült és gazdag a földmives, előre haladt az ipar, virágzik a művészet és a tudomány. Teljesen kifejlődött, művelt, erős, hatalmas az állam.

A folyamok partinál, a csatornák mellett óriási központokba futnak össze a társadalmi és állami élet szálai. Nagy, népes városok mindenütt.

Ninive nagyobb, mint Párizs, Babylon terjedelmesebb, mint London; Ur, Szippar, Larsa, Warka régebbek és híresebbek, mint Athén és Róma.

Nagy szabásu a keret, s ehhez méltó a babylon-assyr társadalmi és állami életnek képe.

S midőn a megmérhetetlen sokaság a fényes városok utcáin tolong, a templomoknál ki s be hullámoz s a nagy könyvtárakat¹¹ elteli, a nemzeteket s távol tartományokat leigázó nagy hódítók diadalmenetjén részt veszen; — hatalmas fogadó termeiben kihallgatásra felvonul, a híres függőkertek körül ácsorog; élvez, dolgozik, kereskedik, zsibong, a törvény kapuit ostromolja: akár csak a mai fővárosok s a mai társadalom képét látnók magunk előtt.

Ugyanaz a lázas sietség, ugyanaz a fény, ugyanaz a léhaság, ugyanaz a haladás, fényűzés és bűn mindenütt. Éppen ez

a saajátságos összetalálkozás s a leigázott népek bosszuján kívül az *erkölcsi romlottság és a civilizáció tulfinomodása* az ok, amely a babylon-assyr birodalom bukását okozza.

Ennek a rendezett tulfinomult és erkölctelen társadalomnak volt ellentéte a sivatag, a hol a nomád törzsek kóboroltak s a honnét a héber próféták ihletöket meritették.

Emiatt emelték fel ellene fenyegető szózatuk. E miatt jósolja Szofóniás (2, 18) „Az ur felemeli kezét éjszak ellen és elveszti Assziriát. Elpusztítja Ninivét és olyanná teszi, mint egy kietlen pusztaságot“ . . .

Ezért hirdet Jeremiás Babylonnak vészterhes jövőt, melyben :

„Fegyver lészen a Khaldeusokon és Babyliónának lakóin és ő Fejedelmein és az ő bölcsein . . .

Szárazság lészen az ő vizein és elszáradnak.

Azért lakoznak ott a fenevadak a baglyokkal és a strucz madárnak fiai.

És soha többet azt nem lakják.“

Ezek a jóslatok a mai Bábeleknek és Ninivéknek is szólanak.

Ezek a jóslatok már sokszor csodálatosan beteljesedtek.

Ninive és vele a nagy Assyr birodalom egy nap alatt összeomlott. ¹² Babylonia lassan enyészett. ¹³ Mindkettőnek földje kopár pusztaság, hol a beomlott csatornák partjain, az uttalan sivatagon s mértföldekre terjedő posványok között, félve lopja magát a kóborló beduin. A romok közt szél süvölt és vadállat tanyáz. A Tigris és Eufrates völgye egy végtelen temető, a hajdan híres városok, a nagy Babylon-Assyr birodalom s az első emberi civilizáció temetője.

De e nagy temetőben és e romok alatt, más népek és más műveltségnek maradványai is vannak s a kutatók ásói egész ismeretlen világ emlékeit hozzák a földszíne.

3. Az ásatások.

A Tigris és Eufrates közt elterülő föld u. n. áradmányi síkság.

A kiöntő folyam iszapja töltötte fel e nagy medenczének mélyeit.

Ezredek munkája a két folyó közének egységes felszine. Réteg, rétegre rakódott itt egymás fölé, s azok mindegyikének megvolt a maga állat és ember világa.

A régi felszín erősebb plántája átnőtt az új áradásnak iszap rétegén, mely más magvakat is hozott s a gyengébb, az elvesző, erősítette mind a kettőt.

Igy az állat és így az ember.

Ma egyik sincs sehol.

De a tudós mégis újra tudja alkotni a régít.

A folyamok partinál megkeresi az egymást elfedő rétegeket. A mélyben a növény és állati maradványokat.

S a romokból, a feliratokból, az irodalmi s egyéb emlékekből, megteremti a letűnt világot, úgy a hogy élt s azon viszonyok között, a melyben élt. A flórát és a faunát és az embert és a társadalmat.

Igy történt ez a Tigris és Eufrates vidékén a 40-es évekkel megindult ásatásokkal is.

Elsőben az assyri réteg az, mely a francia *P. E. Botta*,¹⁴ később *M. Victor Place*¹⁵ és közbe az angol *A. H. Layard*,¹⁶ majd *H. Rassam*¹⁷ kutatásai folytán napfényre került. Tiszta sémita világ *Khorsabádban* és *Kujundzsikban*, az egykor oly híres városnak *Ninivének* a helyén, az assyr királyok hatalmas palotáival, azokkal a nagy négyszögletű teraszokon emelkedő

monumentalis épületekkel, templomokkal, a melyeknek stíljét, méreteit, szobrait és feliratait bámulja a világ.

Ezek romja közt találták meg (1850-ben) az irodalom pártoló *Assurbanipálnak*, a görögök Szardanapáljának, a biblia Aszenappar-jának híres könyvtárát, finom ékalaku jegyekkel egymásután számozott dirib-darabra tört cseréptáblákra írva s felhalmozták a britt nemzeti muzeumban.

Felhalmozták, össze állították, megcsudálták és elolvasták és kiolvasták belőle Assyria történetét Kr. e. 2000-től, a midőn az éjszak babyloni szemiták a Tigris folyón tulra rajoztak ki és különösen Kr. e. 1100-tól, midőn Tiglathpilesárral Assyria rendszeres története megkezdődik.

A második rétegbe feküdt *Babylonia*, melynek területén *W. Kennet Loftus*¹⁸ már 1850-ben is megfordult, de a hol a rendszeres ásatásokat tulajdonképen a *Du Fresnel, Thomas* és *J. Oppert*¹⁹ vezetése alatti *francia expedíció* kezdte meg, a mely különösen Babylon romjait kutatta fel s térképezte le (1853—1854.)

Velők egyidőben kutatott az angol Loftus és Taylor, a kik az angol részről ezennel az egész folyamközre meginduló nagy nemzeti vállalatként szereplő ásatásokat vezetik be, melynek folyamán *Rassam* és *G. Smith*²⁰ szereztek magoknak halhatatlan nevet. E rétegben már gyérültek a leletek, halványult a sémi jelleg s az emlékeken egy más ember típus s a feliratokban egy másik nyelv is előtűnt.

E réteg az, mely Kr. e. 1920-ban *Chamuraggasszal*²¹ veszi kezdetét, ki a városi apró dinasztiaikat legyőzve, Bábelt tette urrá a két folyam között.

Az utolsó réteg takarta *Akkádot* és *Szumert*.²¹ A hegyeknek és síkoknak népét, melynek emlékei, vegyesen és ritkán már előbb is előfordultak, de tisztán és nagyobb tömegben csak a francia *De Sarsec*²² ásatásai folytán kerültek napvilágra. Az egynyelvű szumeri feliratok, az egyiptomi művészi felfogástól eltérő ősrégi szobrok és maga az oly nagy irodalmi harcra alkalmat adó írásjegyek, a melyek mint az átalakulás-

ban lévő bebábozott hernyók még tisztán megmutatják az emberi szellem vajadását, a mint azokat a képirásból durván megteremtette: mindnyájan a De Sarsec-féle leletekhez tartoznak.

S még e nyomok sem az utólsók, pedig már Kr. e. 4000 évn yi mélységbe visznek.

A pennsylvaniai egyetem által *Nippurban* ²³ végrehajtott ásatások (1888—1896) eredményéről szóló kimutatásban, a De Sarsec-féle híres turulos tábláknál is régibb feliratokkal találkozunk, a melyek írásmódja oly ő s eredetű, oly szabálytalan, oly minden szokásos chablont megtagadó, hogy kezdetlegesebb alakok már alig képzelhetők.

Itt már Kr. e. 5—6000 évet mér a kutatás s a végtelenben fekvő mélységben, vékony semita gyökér száakra is rátalál, de magát a réteget s a mi még alatta van szumerinek mondhatja egyedül, mely a saját s ágos írást feltalálta, melynek életfája még messzebb, egész az özönviz idejéig nyulik, sőt azon felül is s a mely nép régisége miatt, hatalmas kulturájánál, óriás hatásánál fogva, a történelemnek, a tudománynak valóságos rejtélyét képezi.

Ennek a rejtélynek a létezését elsöben az ékiratok megfojtése konstatálta.

4. Az ékiratok megfejtése.

Az ős egyiptomi míveltség emlékeit elfedezte a Számum szele, az assyr-babyloni birodalom nyomait az enyészet és a feledés. *Xenophon*, midőn a híres 10,000-rel Ninive területén áthalad, fogalommal sem bír arról, hogy a pusztta területen évezredes czivilizáció porait tapossa.

Babyloniának emlékét még sokáig fentartotta a hagyomány, de ez is mindinkább halványult és csak mint egy ködkép szállt az újabb korra átal.

Hogy azon a területen, melyen a hajdankor oly nagy eseményei lejátszódtak, a Tigris és Eufrates közén, Mediában és Persiában óriási városok romjai és a romok közt csodálatos feliratok láthatók; az utókor csak egyes merész utazók tudósításaiból értesül, kik mint *Pietro della Valle* 1621; *S. Flower* 1667-ben e feliratokat kuriozumból lemásolják és Európába küldik.²⁴

Ilyen közleményt találunk *J. Chardin voyage ...en Perse et autre lieux de l'Orient* 1711-ben megjelent művében, ki a legrövidebb három nyelvű achämnida feliratot másolja le s csaknem nyomon követi őt a híres német utazó, a világjáró és polyhistor *E. Kämpfer*, a kitől az első babyloniai semita nyelvű szöveg másolata ered; a holland *Cornelis de Bruit* s 1765-ben az író dynastia őse, a kinek az eddigi eredmények összeállítása és a helyszinén felvett másolatok pontosságát illetőleg legtöbbet köszönünk: *Carsten Niebuhr*.²⁵

A megfejtés nagy munkája körül *Olav G. Tychsen* és a dán *F. Münter* az első uttörők, maradandó érdeme azonban csak a göttingiai gymnasiumi tanárnak *G. F. Grotefendnek* van, ki ritka éles elműséggel, bámulatos kombinatív tehetséggel a

Niebuhr által közlött Dárius-féle feliratokból a nélkül, hogy a persa nyelvet értette volna, 1802-ben helyesen megfejtett 8 írás jegyet.²⁶

Utánna ismét mély hallgatás következik, míg végre a francia *E. Bournolf*, a német *Chr. Lassen* kísérletei után az angol *H. Rawlinson* közzé nem teszi a híres 400 soros behistuni felirat szövegét és magyarázatát.²⁷ Az egész munkára a francia *J. Oppert* tette fel a koronát, ki *Hinckszel* már 1846-ban feltűnt e téren s ki 1851-ben, az addig megjelent összes persa nyelvű ékiratokat lefordította és kiadta²⁸ s kinek az ékiratok ismerete, általában az assyrológia azóta is hasonlíthatatlan, lángelméjű, valóságos divinisió számba menő felfedezései és ötletei folytán, azóta is a legtöbbet köszön.

A második és harmadik rendbeli ékiratok megfejtése, amelyek a persa szövegnek fordításait képezték, már könnyen haladt.

Westegard, *Norris* és *Oppert* itt a hősök s ez utóbbi az, ki a másod rendbeli ékiratok nyelvét egy ragozó, az u. n. őś nyelvnek jelentette ki.²⁹

A harmadik szöveg a babyloniai nyelvet rejtegette. Ennek titkait *Longperie*, *Botta*, de *Saulcy*, *Hincks*, *Rawlinson*, *F. Talbot* és ismét *Oppert* derítették fel s megállapították, hogy az egy sémi nyelv, az assyr, mely, míg a másik kettő a betűírást használja, a maga részéről fogalom és szótagírással élt, melyből az őśméd és a persa ékirás későbbben alakult s mely a leletek nagy számánál, az assyr történelem és az assyr birodalom terjedelménél, hatásánál fogva, külön, önálló tudományyá fejlett.

Ez óriások után már tört utakon halad a kutatás, melynek későbbi eredményei *Lenormant*, *Schrader*, *Fr. Delitsch*, *Haupt*, *Hommel*, *Hilprecht*, *Jansen*, *Amiaud*, *Heuzey*, *Halevy*, *Smith*, *Riches*, *Strassmeier* nevéhez vannak fűzve, kik az assyrológiát a történelem, a földrajz, a sémi összehasonlító nyelvészet számára elsőrangú forrássá és nélkülözhetetlen segéd eszközzé emelték.

Ők egyszersmind a *szumerologia* megalapítói is, különösen *Oppert*, ki mindjárt vizsgálatai elején észrevette, hogy az az írásmód, mely az assyr szövegeket tartalmazza, nem az assyr babyloni nyelvek számára készült s egy olyan nyelv és olyan nép emlékezetét őrizi, mely régibb mint azok s mely egészen más népcsaládhoz és emberfajhoz tartozik. Erre az eredményre jött az angol *Hincks* is. De a ki e nézetet teljesen kifejtette, a szumerológiát a hypothesisek ködéből kiemelte, a ki az enemű nyelvészetnek megalapítója volt az, *Fr. Lenormant*,³⁰ a lelkes, tudós francia történetíró, nyelvész, polihistor, kinek hogy az első elsője legyen, nem hiányzott más csak az idő, mely munkálkodását, kora halála miatt, olyan rövidre szabta, s mely elveinek diadalát megérni nem engedé. A mikor 1883-ban váratlanul elhunyt, a sémi párt még a szumeri nyelvnek létezését is kétségbe vonta, ma pedig csaknem ugyan azok egyhangulag ezen egészen más fajhoz tartozó ősz nép mellett tesznek bizonyosságot.

5. Az akkád-szumeri nagy nyelvészeti harc.

Az assyr-babyloniai ásatások kezdetén, szó sem lehetett a Tigris és Eufrates között más népről, mint a sémitáról.

Annaira hozzá szokott a világ, hogy a többi fajok, mind későbbben lépjenek be a történelem színpadára, oly erős volt a bibliai tradíció és az első leletek hatása, hogy midőn a babylon-assyr feliratok mellett egy más nyelvű párhuzamos szöveg is állandóan előtűnt, a kőtáblákon, a dombor műveken egy a sémitától teljesen elütő más ember típus is világosan megmutatta magát, a midőn a mélyben a szumeri szöveg mellől lassankint az assyr-babyloni fordítás is teljesen elmaradt s a tudósok ez ismeretlen rejtélyes nyelv és nép titkaiba is behatoltak: — még akkor is, még ma is vita folyik az angol-francia és német tudósok között affelelt, hogy voltak-e egyáltalán Akkádok és Szumerek? volt-e nép, mely a hegyek és síkok népének nevezte magát valaha? a mely a híres babylon-assyr míveltségnek alapját a két folyam között megvetette, az írás feltalálásával magának örök hirt és dicsőséget szerzett? s ha volt, turáni volt-e csakugyan, vagy csak sémita?; ott született-e Mezopotamiában, vagy oda csak más helyről költözött, a honnan míveltségének alapjait is elhozta magával?

E vita bennünket is a legközelebből érdekel s ha fájilag nem is érintene, még akkor is méltó volna megismerkedni folyásával, mely a tudós világ legkitünőbb lángelméinek óriási szellemi tornája volt s melyben mindegyik fél teljes fegyverzettel és lelkesedéssel küzdött elvei mellett és a mely véglegesen még ma sincsen befejezve.

Szégyen is volna ily nagy vállalkozásból éppen nekünk maradni

ki, eddig is hiba, hogy ott, a hol a kérdés tisztába hozására nézve minket illetett volna a szó és a mi kezünkben lett volna a döntés, hallgatásban voltunk és az egy Hunfalvin kívül³¹ nyelvészeink közül még csak érdeklődését sem mutatta senki.

Pedig oly csábító az a váratlan eredmény, melyre Oppert és Hincks vizsgálódásai közben eljutott.

Hogy az assyr nyelvleírására szolgáló szótag-jegyek tulajdonképpen mind fogalom jelvények, a melyeknek egy ismeretlen nyelvben rendszeres önálló szavak felelnek meg; s azok a jelek, a melyek egy egész assyr-babilonai szót fedeznek; az assyr szótag írásban épen azon hang és szótag értékkel birnak, a mely amaz ismeretlen nyelv szavainak és kiejtésének megfelel.

Igy a csillag jel mind az assyrban, mind a szumerben egyformán az eget jelentette s azt az assyrok *shamu*-nak, a szumerék *anná*-nak olvasták; ellenben ugyan ezen csillag jegy, ha szótagírásra használtatott, mind a két nyelvben egyformán **an** jelentésben vétetett.

A mivel szántó földet egy négyszeg jelölte, benne barázdákkal. E négyszöget a szumeri nyelvben *ki*-nek; az assyrok *irsitum*-nak olvasták, s ugyancsak ez a jel mindkét nyelvben, ha szótagot jelentett, **ki**-nek hangozott.

Két csillag az ég fogalmát fejezte ki, és a szumerben *nab*-nak, az assyrban *samé*-nek ejtették ki.

Ugyan e jel a szótagírásban **nab** szótag értékkel birt. Így tovább.

E tényállással szemben nem volt mit tenni mást, mint elfogadni azon állítást, miszerint a szumeri nyelv a régibb, s a szumerieké az írás feltalálásának dicsősége, s a mi ebből önként következik, hogy e nép megelőzte az assyr földön a sémitát.

E következtetésre jutott Oppert, s a többiek után *Lenormant*, a ki a szumeri, illetve akkad nyelv és nemzet létezését nem csak elfogadta, de e nyelvet és népet egyenesen mindjárt a turáni törzsek közzé is sorozta.

Megható olvasni hatalmas nagy műveit, a melyekben el-

szántan nagy készültséggel, nagy buzgalommal védi ez álláspontot, a babylon-assyr miveltség alapját megteremtő turániság hypothesisét. Nem bírja azonban csak szótárilag az ural-altai vagy a turáni nyelveket s nincs a ki a faj nagy nyelvészei közül segítségére siessen. *Hunfalvy* szeretne,³² de már későnek találja e tárgyú kutatásokba fogni, Donner és a többiek skeptikusok s Ujfalvy egész tévuttra került.³³

Lenormant jóformán csak angol részről támogatva, egymágra hagyatva küzd s váratlan halála után bajtársai is feladják a szumériek turáni vagy ural-altaiságát és csak arra szorítják a védelmet, hogy legalább a szumeri nép és szumeri nyelv létezési hypothesisit, megtudják menteni. A mi nekik a *Haupt* alapvető munkája után, s a *Delitsch* felléptével, úgy a hogy sikerül is.³⁴

A semita és anti turáni párt *Halervyel*³⁵ az élén teljes diadalt ül, a Lenormant tanítványain kívül csak az egyetlen Hommel az,³⁶ ki a szumerek turániságát még mindig vitatja, a többiek még a főkérdést is elejtik és az egykor híres szumer hősök közül a legjobbak is, mint *Delitsch* átpártolnak a semitákhoz,³⁷ sőt *Hilprecht*³⁸ a pennsylvaniai expedíció vezetője a legújabb kutatások feldolgozója is mellettök foglal állást.

De éppen ezen a ponton a Hilprecht-féle okirati táblák közrebocsátásával és éppen ezzel a híres assyrológussal, *Delitsch*el fordul meg a koczka.

A *De Sarzec* kutatásai folytán feltárt szumeri leletek, a turulos feliratok ősirás módja méginkább az amerikai expedíció ékirati közleményeinek ősi jellege, magukra vonják az előbbi elveit feladó *Delitsch* figyelmét és az előzmények után teljes váratlanul ismét felveszi a harczot a szumerség ügye mellett és egy briliánsul, Oppertre emlékeztető elmeéllel írott munkájával végleg eldönti a kérdést, a mennyiben az pusztán a szuméri nyelv és nemzet létezésére, és az írás feltalálásának szumeri eredetére vonatkozik.³⁹

A kutatások sok váratlan dolgot hozhatnak még felszínre, a kérdés egyéb részeiben még egészen új fordulatot vehet; azt

azonban, hogy az assyr babylonitákat a Tigris és Eufrates közt egy más nép előzte meg, s hogy ez épen a szumer volt, ezt nem fogja megdönteni többé semmi. Ha igaz lenne is az, hogy az amerikai expeditio leleteiben ismét sémi nyelvű emlékek vannak, a mit az expeditio tudományos eredményének feldolgozásával megbízott Hilprecht is megengedni látszik, ez sem birna a szumer kérdésre többé befolyással.

Legfeljebb csak annyiban, hogy még egy messzebb rétegben kellene keresni e népet vagy feltenni azt, hogy az assyr-babyloni fajjal eleitől együtt lakozott.

A szumereknek halhatatlan emléket állított az írás rendszer maga, melyet a többi fajok is átal vettek, de a mely ez átalvételben is megőrizte a feltaláló faj jellemző nemzeti sajátosságait s melynek jegyei után ma is megtudjuk konstruálni e népet, annak mivelttségét, eszejárását, s mindazt, a mi faji tulajdonságaihoz, helyzetéhez, foglalkozásához tartozik.

Azok a kövek, melyekre ez ősjegyek vannak írva, a biblia szavai szerint, valósággal kiáltanak.

6. A mit az ékiratok elbeszélnek.

A miről az ékiratok első sorban bizonyóságot tesznek az, hogy létezett egy nép, mely ez írásmódot feltalálta és annak 45—50 alapjegyből s ezeknek további 400—500 összetett alakjából annak egész rendszerét felépítette és kifejtette.

De ez írásrendszer még mást is beszél.

Az a 40—50 ős alak azoknak a tárgyaknak a durva körvonalait őrizi, a melyeket e nép ismert, azoknak az eszközöknek képét, a melyeket használt s azoknak az állatoknak, jelenségeknek emlékét, a melyeket megtisztelt s a melyekkel foglalkozott.

Felettébb kíváncsi volna tárgyamra nézve, ha ez alapjegyeket hű rajzban is előterjeszthetném.

A nyomdai technika ezt azonban lehetetlenné teszi.

Kénytelen vagyok hát egyszerűen a felsorolással beérni és kiábrázolás helyett sorban elmondani, hogy az ékiratok egy vonást használnak az egység kifejezésére; két párhuzamos vonással jelölik a kettőséget, a párt, a keréknyomot, a társat, az utat, a bemenetelt. Négy párhuzamos vessző a fokozás fogalmát tünteti fel; az öt-öt és hat-ot ugyanannyi vonás, a tizet egy szeglet <; a harminczat 3 szeglet <<< ábrázolja.

Az ősjegyek közt találjuk a csillagnak, a napnak a felkelő, telő, fogyó holdnak, a víznek, a fénynek, hegynek körvonalait; az ökörnek, a hálnak, a kalásznak, a hálónak, kutjának, nyilnak, fegyvernek rajzáit; a czöveket, a cserényt, a karámot, sövényt, bekerített tért, kunyhót, a vesszőt s azokat a jegyeket, a melyek a puszta emberi test s a testrészek megfigyelésére vonatkoznak, mint a kar, ujjak, láb, nemző részek, sziv. Ezenki-

vül némely eszközöknek ábráit, a melyeket nem tudunk még pontosan azonosítani és egy sereg olyan jegyet, a melyek a szántó földnek csatornáit és barázdáit s némely elvont fogalmakat jelölnek, mint sok, kevés, hosszú, kiterjedt; szétvált, hasított s így tovább.

Ezek az ős írásképek, melyek közül négy-öt az *Orkhon* tó melletti ujgur feliratba és ez utóbbival ismét 16 jegy által rokon hun-magyar ősírásba is változatlanul átment, jobbról lefele s balfele menő oszlopokba voltak elhelyezve ⁴⁰ Legalább a legrégibb feliratokban így fordulnak elő.

Ezekből a primitív alaku jegyekből én azt olvasom ki, hogy a szumer nép a Tigris és Eufrates között már nem folytatott többé nomád életet. De letelepülése előtt, az ős időkben még az volt, vagy főleg az volt. Pásztor és vadász, ki sátrát a halmok tetején üttette s kinek e czélra a karó, a czövek a legfontosabb eszközei közzé tartozott. Ezzel feszítette ki, ezekhez erősítette a sátor szövetét, köteleit; e mellé pányvázta ki féltősebb jószágát s ezzel jelölte meg a legelőnek birtokba vételét. Az egyszerű czöveket használja még azután is a kötés, elérés, erősítés (szumerül: ir); az egység, a teljesség, az erő, szilárdság (szum: aš, edu); a tevés, tétetés, kötés, kötél (szum: dim, tiv) fogalmak és szavak kifejezésére.

A nomád életre vallanak a csillag, a nap, a hód; a hód változásainak, hegynek, víznek, fának, cserénynek, szelepnek, bekerített helyeknek, sövénynek rajzai; s ezek mellett az állat, ökör, kutya, hal, háló, nyíl s fegyver alakok és testrészek képei tesznek tanuságot a szumerek pásztor, vadász s halász életmódja mellett. A kalász, a kerék nyom, a kibarázdolt és kiárkolt csatornázott földek, az összetett jegyek közt a szilárdan épült házak, paloták, városok jelényei, viszont a földmívelést és a későbbi fejlődést mutatják.

A mennyiben pedig ezek az ősképek inkább csak a jellemző vonások megfigyelésére, mint a különböző tárgyak festői feltüntetésére szolgálnak, azt is megállapíthatjuk a szumerekről,

hogy élénk képzelő tehetséggel, kevés festői talentummal és gyors megfigyelési képességgel voltak felruházva, a kik a színek közül csak a legfőbbeket jelölték s az árnyalatok iránt nem bírtak kifejlett színérzéssel, a kik az írás rendszer tanúsága és kiépítése szerint, egyszerű praktikus józan észjárású nép lehettek, mely az obszczenitástól sem volt teljesen ment és triviális képeket is előszeretettel használt, ha azok gondolatát világosabbá teheték s annak a fogalomnak a megjelölésére, a melyet kifejezni akart, alkalmasak voltak.

Ez a nép főleg természetimádó volt; különösebben tisztelte a holdat, a melynek változásait a legélénkebb figyelemmel kísérte és időszámításának alapjául használta; a napot, tüzet, a csillagokat, a vizet, különösen a tengert, a mely után az isten nevet megalkotta (szum: dingir) s melynek ős mythológiájában, a világ megteremtésére nézve is, első rangu szerepet juttatott.

A világról azt képzelte, hogy az egy mérhetetlen nagy palota, melynek boltozata az ég, alapja a föld, melynek négy sarka a világ négy tája felé néz és a mely körül és a mely alatt és a mely felett a nagy tenger óceán terül (szum: al-zu). A csillagos ég az istenek laka; a sivatag a kísérteteknek, a holtak szellemének hazája, a kiknek hatalma és megrontása ellen legbiztosabb óvszert képez a tűz, különösen akkor, ha azt gyújtás nélkül a pusztá dörzsölés által állítják elő, a mi a vallás czeremoniáihoz s a papok tisztéhez tartozott. Papjaik voltak orvosaik is, kik a betegséget ráolvasással, varázslással, kuruzslással gyógyították s a kik mint tudósok a nép által másként is nagy tiszteletben részesültek.

A törzs vagy nép élén állott a király, az első ember, vagy nagy ember (szum: gal-lu és lu-gal; gal = nagy; lu = lény, ember), a ki a nagy házban, a palotában lakott (szum: é-gal). A király volt a hadvezér is, s a harezba nyíllal, gyilokkal, karddal, baltával felfegyverezve vonult; ő volt egyszersmind a nép legfelső birája (torda), kit bizonyos családokból, de nem teljesen családokhoz kötve választottak.

A családban a férfié volt az első hely, de a nő sem volt azért rabszolgá; bizonyos megkülönböztetések (nőnek a nevét előbb említik, mint a férfit; az ipa neve egyszersmind előkelőséget jelöl) legalább azt a feltételt látszanak indokolni; hogy e tekintetben sem hajlott a szumerség felfogása az árja és sémi népekéhez.⁴¹ A család tagjai számosak valának s azok közt a legidősebb fiu játszott fő szerepet; ő tartozott védeni a kisebbeket s ő lépett az elhunyt apának helyére.

Az elhunytakat eltemették s azt hitték, hogy azok lelkei az örök városba, a nagy városba (szum: uru-gal) mentek, a hová lassanként minden emberek eljutnak, a vissza nem térés földére, az *ara*-ba, a sötétség hajlékába.

Ime ezeket olvashatjuk ki az ékiratokból, sőt ezen felül még azt is, hogy e nép nem volt őslakos a babyloniai síkon, hogy keletről, fentebbről szállt alá, olyan vidékről, a hol már nem fordult elő az oroszlán és nem termett meg a szőlő, a hol alig volt légköri csapadék és az országot eső nélküli földnek nevezték; a hol csak mesterséges vízvezetékekkel lehetett a lakosoknak boldogulni s a hol mégis valami az éggel érintkező, a fellegeken felül hullámozó tengernek és hegységnek képe kísértett.

Hol lehetett e hely és mely nép család, a melytől Szumer és Akkád népe elszakadt?

Itt már csak a nyelv, egyéb nyomok és a föld maga tehetnek bizonyosságot.

7. A nyelv bizonyágtétele.

Hangtan.

Müller Miksa a nyelveknek tíz osztályát ismeri. Ezek közül én csak hármat veszek szemügyre, az árja, a sémi s a turáni egymástól jellegzetesen különböző nagy nyelv csoportot.⁴²

A különbséget pedig közöttök abban találom, hogy *az árja nyelvekben* a szó és esetképzők egybe forrtak az alapszóval, a cselekvést s annak módjait csak körülírással tudja kifejezni, tulvitt önállósága és személyes jellege van csaknem minden szónak.

A sémi nyelvekben pedig, mely az árja gondolkozásnak megfelelőleg szintén allegorizál és nem különbséget ismer, a szavak változása a cselekvés módosulatai, főleg a szóbennejében véghez menő magán hangzó változások útján történnek, a melyek mint a szövéskor a fonal szálak, oly gyorsan váltakoznak a három alap mássalhangzó körül.

A turáni nyelvekben mindenütt a fogalom és a gondolat a fő, azon és a mondaton belől egyes szóknak csak alárendelt szerep jut, a szóknak, mondatoknak csak egy fő tagjok hangsúlyos s az eredeti gyök szók valóban csak is egytaguak valának.⁴³ A ragok és képzők nem forrtak teljesen egygyé a szóval, csak hozzá vannak ragasztva s eredetileg önálló szavak valának, melyek ős alakja s jelentése, mostani elkopott szövetükön keresztül is csillog. A magánhangzók és mássalhangzók elhelyezésében sajátos rendszer uralkodik a nyelvben, a mit hangrendi párhuzamnak s alliterationnak nevezünk, s a mi ugy a sémi, mint különösen az árja nyelvektől megkülönbözteti.

Az árja és sémi nyelvek egyformán kimért, szabályos, nehézkes utakon haladnak; a turáni nyelv szelleme, ha kifejlődött s meg nem kövesült, könnyed és szabad.

Ime ez röviden jellemezve a három nagy nyelv csoport.

Most már csak az a kérdés, hogy ezek melyikébe tartozik a *sumer* és az *akkád*?

Feleljen meg e kérdésre a nyelv maga.

Gudia királynak egy felirata így kezdődik:¹³

É dingir Ningirszu lugallá-na-ta alan Gudia
épület isten Ningirszu király é ban bálvány Gudia.
Ningirszu istennek királyának épületében van
Gudia bálványa (szobra).

Ezt a szumeri szöveget, melyet a nyelvnek és írásjegyeknek kezdetlegessége jellemez, így elemzem szótanilag:

é és i = ház (v. ö. é-pület — é-g; az eget palotának képzeltek),

dingir = isten (v. ö. a magyar tenger, tängri, dengiz, tanri, tamir, tarem, torem rokon nyelvi szavakkal),

Ningirszu = t név (nin = néne, ur, urnő; girszu = győr?),

lugal és gula = nagy ember; király (v. ö. a gyula és legény szókkal); á kötő vagy segéd hang, (megfelel a magyarban és elveszett véghangzóknak ház-o, fej-e stb.).

na, felhangu szók után ni = övé, birok rag,

ta, hely rag (v. ö. a magyar at, et, öt helyhatározó képzőkkel),

alan = szobor (v. ö. a magyar bálván; bálvány szavakkal),

Gudia, tulajdonnév, ebből gu és khu = ember; t. és ia, ɛa isten név, jelentése talán: Ja embere (v. ö. a magyar ió-val, ebben Sió, Sa-jó, Táp-ió; továbbá a jó, jav szókkal).

Mondattanilag kevés megjegyezni valónk van.

É, dingir Ningirszu, lugallá-ni-ta; ház(ában), Ningirszu isten-(nek) királyáéban; helyhatározó, melyben a súly teljesen e szón fekszik: királyáéban; ennek jelzője az ismét helyhatározóval összetett birtokviszony, melyet semmi külső rag nem jelöl s

melyben a helyhatározót képező viszonzyszót vagy ragot csak egyszer teszi ki a nyelv.

Lugulla-ni-ta; elhagyva a ragot (ni-ta), lesz a szó *lu-gal*; ebből *lu-lény*, *gal*, *gul*, *val* nagy; tehát jelzett név, a jelző hátul. A régi időben még *gallu* és *gullu* alakban irták és olvasták e szót.⁴⁴

Alan = szobor, a mondat alanya; birtokos jelzője volna Gudea, de a birtokviszonyt ismét csak a puszta egymás mellé helyezés jelöli.

Állitmánya kifejezve nincs.

Ez a rövid szöveg híven vissza tükrözi a turáni nyelvek sajátos jellemét.

Nincs itt semmi kiczifrázott, kiczikornyázott, nemekbe sorozott, végzetekkel elkülönített, kimért szabályos árja mondat.

Mint a villámlás úgy fut itt végig a gondolat, a mely a turáni nyelvekre oly jellemzően, egyedül a helyet jelöli meg s egyenesen abból indul ki; a szavakat legtöbbször minden végzet nélkül hányja egymás mellé és az egész mondatot egy szorosabb egységbe foglalja össze, melyben csak a mondatrészek köre ismerhető fel csupán, az egyes szók csak árnyak.

E dingir Ningirsu lugallánita, alan Gudia.

Az író előtt ott lebeg a templom képe, a melyről mindenki tudta, hogy az kié? Ningirsu istené, kit Gudea védnökének, királyának, szó szerint nagy emberének választott. Ez a szó zárja be az egész helyhatározót, mely teljesen egy fogalommal alakul s az utolsó tagján veszi fel a birtok- és helyragot. A birtokjelzős alanynál ismét a nyelv minden féktől irtózó szelleme látszik. A dolog teljesen világos, nem kellett magyarázni; elég volt egyenesen a szoborra irni a tulajdonos nevét, s mindenki tudta mindjárt, hogy kit ábrázol az?

Mi is tisztában lehetünk az eddigiek után azzal, hogy a szumeri nyelv szókincse, turáni; s a mi ennél több, hogy a szumerben a turáni nyelveket jellemző sajátságos erő és szellem lüktet, mind a mondat alkotásban, mind a hangrendi párhu-

zamban, mind a nem különbség és névelő hiányban, mind a ragoknak az alapszókhoz való laza oda tapasztásába.

Ez a rokonság még szembe ötlőbb, ha a részleteket össze vetjük.

A hangzók és mássalhangzók alapsora teljesen ugyanaz, mint a turáni nyelvekben.

Ezek a szumerben az ős fejlődés kezdetén: ⁴⁵

a, i, u; k, t, p, sz, s, j, m, (v), n, r, z; tehát ugyanazok, melyeket *Radloff* a török nyelvek, *Winkler* az ural-áltái nyelvek hangjainak talált. ⁴⁶

De van itt még más megjegyzés is.

Elsőben a többi (későbbi) hangzóknak kialakulása, aztán a hangrendi párhuzam felé való törekvés és a mássalhangzóknak változása és áthasonulása.

A *hangrendi párhuzam* oly nyilvánvaló és jellemző tulajdonsága a szumeri nyelvnek, hogy ennek minden bővebb részletezése felesleges s a szövegek egyszeri megtekintéséből, az összetett vagy a ragok vagy névutók által tovább erősbuló szavaknak elemzéséből is mindjárt kitűnik. Így lesz *gisz* (fa, gaj v. o. giz-gaz) és *ur* (nagy, erős, fő) -ből *guszur* = gerenda; *nan* és *gir*-ből (gir felgyul) *nimgir* = villám. Így veszi fel *lugul* és *lugallá* a harmadik szem. birtok ragot *na* alakban, míg az a felhangu szóknál *ni* alakot öltöz magára, p. u. *Sigá-bi* és *Sivá-ni* = szive.

A mássalhangzóknál, különöbben 1. a *g* változását emelem ki. *A hol ez teljes értékben meg nem marad, ott ritkán b-vé, m-mé, rendszeren v-vé, vagy hangcseréléssel egészen d-vé, sőt j-vé és dj-vé is változik.* ⁴⁷

Ez a fejlődés a turáni nyelvek közös tulajdona és sajátága s ez alapon lesz a szumeri *gal* = lenni, a nyelv járásban *val*, a törökben *vol-mak*, *bol-mak* és *ol-mak*; a szum. *gir* = gyilokból a magyarba *djilok*, és *gyilok*; szum. *gir*-ből = láb, szójárásban *vir*; a lapban *jör*; a magyarban *jer* és *gyer* (jere haza, gyere haza);

szum. *gun*-ból, *vun*, *un*, *n* = tiz; a török *on*, a magy. *on*, *en* (ebben tiz-en-egy, huszon-öt stb.);

szum. *gal*, *vul* = nagy; török *ul* = nagy; a magyar *djul*, *jel*;

szum. *gud*-ból *barom*; török *öt*, *üt*; a magy. *vad*; szum. *gig*-ból = éj; a török *gidzse*, a magy. *jéj* és *éj*.

2. *B* és *M*-ből *v* és kezdő *b*-ből *pedig m* lett. Így teljesen mindegy *dibba* vagy *dimma*, de *bun*, *ban* személyrag helyett már *mun*, a mi ismét turáni nyelvsajátság; nem különben a *d*-nek *z*-vé és *sz*-szé változása;

szum. *dug* = jó, a nyelvjárásban *szib* és *szibba*; ó török *szöb*; tsagatái *jüb*, osm. *éji*, a magyar *szép*, jó jó (vesd össze a magyar *derü* és a lap *Sära*, *Särat* szókat.)⁴⁸

3. *Az n is épügy változik m-mé, mint a magyarban.* P. u. *alam* = szobor ebből: *alan*, *anna* = *zinn*, ebből *anna* vagy *alna* (v. ö. a magy. *ón*, *ólom*).

4. A mássalhangzókra nézve még az párhuzamos, de ellentétes törekvés is kimutatható, mely a hangzó konzonánsoknak megkeményedésében és ellenkezőleg a kemény konzonánsoknak lágyabbakkal való felcserélésében határozódik. Az első inkább a török, az utolsó inkább az ugor nyelvek tulajdona; de előfordul vegyesen egy és ugyanazon nyelvben is mindakettő.⁴⁹

Igy szum. *pil* = tűz, ebből *bil* (v. ö. a magyar *pir*)

és szum. *ivil* ebből *ogul* (v. ö. a magyar *ifi-u* és a török *oghult*.)

Hogy a szumeri nyelv a mássalhangzó torlódását nem tűri s azokat ha össze jönnek, átal hasonlítja, — az eddigiek után mondanom se kell. Azon tünemények, melyeket a hangváltozások terén követett, eddig mindig a turáni nyelvek általános jellemző alap törvényeinek bizonyultak s ha a nyelv általános jellemén kívül a részletek megegyezése is kívánatos; a hangtan alapján is csak ismét azt konstatálhatjuk, hogy a szumer, turáni nyelv és alaktana szerint sem lehet bizonyára más nyelvcsaládhoz tartozó.

8. A nyelv bizonyágtétele.

Alaktan.

Boller, a kinek a turáni nyelvek első rendszeres összehasonlító nyomozódásait köszönjük, azt találta, hogy a turáni gyökszavak jobbadán már a cselekvés pillanatában bevégzett egyes specziális esetre vonatkozó tüneményeknek hangjai, melyek a rendes nyelvhasználatra csak a képzők hozzájárulása által válnak alkalmasakká. ⁵⁰

Innét van a turáni nyelvek fejlődési kezdetén az egytaguság, mely alakban némely ide tartozó nyelvek egészen megkővültek; innét van a többtagu szavakba fejlődés, a mi másoknál a nyelv állandó törekvését képezi s innét van az, hogy az ő gyökér szavakat már alig vagyunk képesek megállapítani. ⁵¹

Ez a tünemény, ez a fejlődési folyamat és ez a nehézség a szumer nyelvénél is fent forog.

Szavai jobbadára még egytaguak, de maga a nyelv már hatalmas fejlődést mutat a rendes irányba, a több taguság felé. Ezekben a több tagu, tehát már tovább képzett alakokban azonban alig tudjuk meghatározni, mi a fő és alapszó és mi a képző?

E tekintetben még hosszasabb nyomozása, a nyelv szókészletének tökéletesebb felderítésére, pontosabb meghatározására van szükség.

Ez okból is, de meg tárgyamra vonatkozólag, elégnek tartom azért csak a kiemelkedő pontokat érinteni, azokat a jellemző részleteket, melyek mint a *többes képzése, viszonyszók, igék, számnevek és névmások*, az egész nagy nyelvcsoportha vonatkozólag, mint ő eredeti sajátosságok első helyen jöhetnek tekintetbe.

A turáni nyelvek a legtöbbet eredetileg a szó kettőzésével fejezték ki, a mint hogy a mandzsu nyelv és a japáni még ma is azt mondja: *jalan-jalan* = századok; *fito-fito* = emberek. A sokság ilyen módon való megjelölésének, még a magyarban is van némi nyoma a népmesék *álltak-álldogáltak, mentek-mendegéltek, mentek-mentek* stb. féle kifejezésben. *Sok- sok ember, nagy- nagy erdő*

Ma ugyan úgy fogjuk fel e kettőzéseket, hogy azok a cselekvés hosszantartását festik, de tudnunk kell azt, hogy a turáni nyelvek az igéket is olybá nézik, mint a többi névszókat, a *nomen verbalé*-kat s bizonyos tekintetben úgy is ragozták azokat.

De a többes képzésnek ezen primitív formája mellett mindjárt a legelső fejlődés kezdetén szokásba jönnek a *különböző többes ragok* is, melyek vagy a sokaságot jelentő külön szavaknak, vagy a névmásoknak romjai, vagy pedig úgy a neveknél, mint az igénél a sokság, többesség kifejezésére használt képzőknek maradványai.

Ilyen képzők a *t*, (eredetileg a *d*); a *k*, (*g*); az *i* és *j*, *jas*, *jos*, *z*, *s*, a *gal* és *kál* és talán (a Bálint tamul nyelvtára szerint) az *r*.

A *t* többes képző vagy a magyar *több* szónak első betűje, vagy az osztják *jaht* szónak a roncsa, vagy eredeti *d* alakjában ugyan az *d*, melyet a magyarban a gyakorító igék képzésénél nyer alkalmazást.

A *k* többes képző vagy a magyar *sok* szótól, vagy a harmadik személyes névmásnak többesétől, az *ők-uk*-ból alakult át, vagy a mi szinte ide vonható, a huzamos cselekvést jelölő *g* ige-képző névszói alkalmazása lesz. Ilyennek gondolom a tamul *gal* többes ragot is, mely a magyarban mint gyakorító képző szerepel és a tamulban a hiányzó harmadik személyes névmást képezhette.

Teljesen ezen a nyomon halad a szumeri nyelv is, a midőn legtöbbet vagy szókettőzéssel képezi, mint *itil-itil* (teljesebben *etellu*; vesd össze a mi *Etel*, *Etele* szavunkat) = urak; *kur-kurra* országok (vesd össze a magyar *kelet*, *kelen*);

anna-anna = anyák; *igi-igi* = szemek (v. ö. a magyar ige, igézni); *gar-gar* = kenyerek (v. ö. karé, karaj); *vagy mint a tamul és esetleg a magyar a többes 3 személyt ragasztja a szó után*, p. u. *lugall-ini* királyok (v. ö. a magyar legény és gyula szavunkat); *adá-ni* = atyák; *gir-ini*; török (v. ö. a magy. gyil-ok) stb.; *vagy r hozzá tétellel*, mint azt a tamulra nézve Bálint Gábor konstatálta s a mely jóformán csak u. n. tiszteletbeli többes, p. u. *dingir* = isten (v. ö. a magy. *tenger*, a török *tüngri*, *dengir*, *tarom* szavakkal), *Kudur* tulajdonnév, *Ur-Gur* tulajdonnév. *Adar* tulajdonnév (v. ö. Aladár), *ugur* égócziánja (v. ö. a magy. kor és kör), *saghar* por, föld (v. ö. a magyar saar szóval) stb.

Az előadottakból megállapíthatjuk, hogy a többes szám képzésére nézve a sumeri nyelv is a többi turáni nyelvek útjain halad.

Még feltünőbb e megegyezés a *névmásoknál és a számneveknél*.

A névmások és a számnevek a nyelvrokonság megállapításánál mindenütt első sorban jönnek tekintetbe, de sehol sem esnek oly nagy súlylyal a mérlegbe, mint épen a turáni nyelveknél, hol az igeragozásban is első rangu tényezőként szerepelnek.

A turáni nyelvekben az igék is megannyi névszók, olyan nomen actionis félek, a melyek jobbadán a nevek formájára ragoztatnak s a melyek tovább képzésénél, idő, mód s jelentésbeli változásainál, mint azt a többes képzésnél láttuk, a többi névszóknál is egyformán használatos képzők és szavak nyernek alkalmazást. Így áll a dolog a szumerre is.

Legjobban megvilágosítja e körülményt egy kis nyelvtani mutatvány, mely mig egyfelől a névmásokra, személyragokra s részben a számnevekre, igeképzésre vonatkozólag is kellő áttekintést nyújt, a nép vallásos és kulturhistoriai világnézetébe is bepillantást enged.

Álljon hát itt ez a kis ráolvasás-féle, melyet az eredeti

szzövegtől eltérő csekély módosítással közlök⁵² s melynek felfejtését is adom.

1. Dingir Miridug igi immanszu.
2. Addáni dingir Inkira ia baszintu, gu munandi.
3. Ámu as ghulla gallágim mulura baningar.
4. Ara saubgu ana ibag annábi nuzu ana ba nibghigi?
5. Dimir Inki durrani Miridug munnanibgigi.
6. Durrámu ana nunizu, anaghirabdaghi.
7. Miridug ana nunizu ana rabdaghi?
8. Nin mali nizuámu sa zai, ingarázu.
9. Ginna durámu Miridug nan as ghulla saminibura.

Magyarul:

1. Miridug[isten szeme az látja (t. i. a beteget). Mir
2. Atyja JA isten házába megy szót szól.
3. Atyám a halálos ígézet galla rosként ez emberre.
4. Másodszor is mondja mit tegyen ez ember nem tudja s
hová forduljon?

5. JA isten fiához Miridughoz fordul.
6. Fiam amit az nem tud (értsd hozzá: tudod te) mit tegyél!
7. Miridig amit az nem tud mit tegyél?
8. A mit én tudok te is megteheted.
9. Menj fiam Miridug a halálos ígézetet old le róla.

Magyarázat:

dingir = isten, megfelel a magyar *tenger*, török, tatár, den-giz, *tanri*, ugor tamir; vogul tarem, osztj. tárem; tamul, taran-gar szavaknak.

Miridug vagy így is Viridug Jupiter bolygónak, a gyógyi-tás istenének, a világ építő szellemnek neve a szumerek-nél. = Mirig
Alakjára összetett szó, ebből: mu, mar, var, vir = fi, vér, és ur-dug = a magyar ördög; jelentése: ördögvér. Rangnélküli birto-kos összetétel, mint a magyarban: menydörgés stb.,

ige = szem. A magyarban is, *igézni* szemrávetéssel megron-tani, aztán külön is: *ige* háromszál fonál; *ige* = vox, verbum, a mongolban *üge* = vox, verbum; török gös = szem, de igi-bar

látni; tamul *igu* = kötöz; ez utóbbiban ebben az alakban is *n-igal-an* = nyüg. Az ugor nyelvekben is ott van e szónak lelke, az a *varázs ige*, melylyel a hős mindent megtehet s mely a Kalevalában is sokszor szerepel;

im-man-szu = ő — azt — látás;

im 3-dik szem. névmás az utána következő szótag *m-jé*hez illeszkedve, eredetileg *in*; *i-ni*, *i-vi* (v. ö. a magyar *eve, ő*); a mutató névmásból (*ni* = *ez*) *i*, előtétellel alakítva; más alakban *nan* és egész eltérő formában *ghi* (ejtsd: *lyi*). Ha birtokos személyragként áll, *na*, *ni* lesz belőle, aszerint a mint felvagy alhangu szavakhoz járul. Ilyen minőségben helyette *bi*, *ba* és *bu*, *mu* (*vi*, *va*, *vu*, *u*) is állhat így az igeék előtt is. Többsége *in-ni*, *ni-ni*, *bi-ni*. A 3-ik szem. névmás ha tárgyragként ige előtt áll *nan*, *nab*, *bab*, *mini*; *si*, *sib*, többesben: *nisin* alakot is ölt. A magyarban hozzá vethető a *ne*, *ne!* rámutató szó, az *ez*, *e* mutató névmás, *im-ni* rámutatás és felkiáltás, az *a*, *e*, *i* birtokrag, az *ő*, *ön* alakok.

A török részen az *ol* (ebből *on*) = ő, ritkán *os* (csagatái *su*),

man és *nan* 3-ik szem. tárgyrag az ige előtt, más alakban *mun* neki, azt, ön.

A szumer a tárgyas lajtást rendszeren az ige elébe tett s a személyes és birtokos névmásokból képezett szócskákkal fejezi ki, de megjelölheti és jelöli is ugyancsak az ige után is és jelölte *Haupt* szerint különösen a régebb nyelvben;

szu = tudás, a melynek megszerzésénél a szem játszik főszerepet, tud, lát, szoroz, növel, sorol, szól (v. ö. a magyar *szoroz*, *szó*, *szól* sorolol alakokkal; tam. *szol*, mong. *tsó*, vog. *szuj*);

immanszu a jelentő mód jelen idő 1. szám 3. szem. minden rag és képző nélkül; mint általában az egész rokonságban;

add-a-ni = atyja; a mi 3. szem. birtokrag előtt segéd hangzóval;

adda, *ad* és *a* = atya; (vesd össze az osztj. *atja*, vogul: *aze*, votj. *ataj*, finn *ati*, mordvin *ate*, török, tatár *ata*, ätej, mongol *etsige*, tamul *altan*. Rokon vele ugyancsak a szum. *itil* = ur);

ni, 3. szem. birtokos személyrag.

In-ki-ra. JA istennév, szó szerint, *a föld urá-ra*.

In-ki-ra összetett szó, ebből *in*, *én* = ur, ének; *ki* gi hely, aztán jár, kel, megy; megfelel a magyar *ki*, *hi* (helyet jelölő lehellet: *munhi*), *kivül* szavunknak, valószínűleg ebből: *kél*, *kel* és a helynevekben meglévő gyakori *i*-képzőnknek, mely a *helyi*-nek romja. A szumerben is *kúr* = kelet és hegy, a törökben *jer*. A tamulban *kala*, *kali* = emelkedik; mongol: *köl*, finn *käy*, *käv*; lap *kale*, vogu *kual*, *kval*; oszt. *kil*;

ra, közelítést, helyhezjutást kifejező viszonyzó, megfelel a magyar *ra-re* fogalmának;

ia és *é-a*, *i*, *é* = ház. Megvan ebben a szavunkban: *e*-mel, *é*-pit, *é*-g *coelum*, mert az eget mi turániak egy nagy boltozatos palotának képzeljük. A szumereknél is ez a kidomborodó általános nézet. A tamulban összevethetni az *ag-ci* és a japánban az *age* = felemel szókkal:

ba-szin-tu ő-azt-menni jelen 1. sz. 3. szem.;

ba 3-ik szem. névmás, lásd fent;

szin 3-ik szem. névmás tárgyragos alakja ige előtt, lásd fent;

tu előjön, belép, összegyűjt? (vesd össze: a magyar *tűn*; a tam. *ton-ru* szókkal);

gu mu-nan-di szót — ő — azt — mondás;

gu = száj, üreg, hangnyílás, hang, szó, beszéd (zürjén *gu* = nyílás; a magyar *ajk*, *lyuk*; finn-eszt, *vako*, *vagu*. Tárgyesetben rag nélkül áll, mint rendszeren a turáni nyelvekben az ige előtt;

mu 3. szem. ő, igék előtt a többi alakokkal váltogatva;

nan 3. sz. tárgyrag, mely a *gu-ra* vonatkozik;

di és *ti*, *ítél*, *tájékoztat*, *beszél*, *fordul*, (v. ő. *tátog*, *tátos*);

3. *á-mu* = *atyám*;

as ghulla = halálos ígézet, halálos eskü. A szummerben a jelző és birtokos rendszeren hátul áll, azonban a nyelvhasználat itt nagy ingadozást mutat. Sokszor ha a szóval teljesen összeolvadt a jelző, előre is teszi. E körülmény nem ront semmit a turániságon, mert a jelző és árja nyelvekben is elől állhat s a

Bálint által kétségtelen turáni nyelvnek bebizonyított tamul is nagyon ez uton jár. Különben van rá elég példánk, hogy a régebbi nyelvhasználat a jelzöt a jelzett név elébe tette, (ház nagy, fol-nagy stb.). A jelzőnél nem az elé vagy hátra állítás, hanem inkább az jön kérdésbe, hogy kap é külön ragot? A szumerben nem kap.

as átok, ígézet, mondás. A magyar *es*-kü, de még a bécsi codex így: hazug *est* ne szeressetek. Vogul *es*%, ics, *esg*; zürj, aski,

ghulla, haragos, halálos, ellenséges (v. ö.: a peremi *kul'*, *kul'a*; vog. *kul'* fiinn *kil-kel* gonosz szellemeket jelentő szókkal.)

galla-gim *galla-ként*,

galla ettől *gul* (a magyar *val-ni*; *vagy-ni*) lenni = lény, démon,

gim és *kim* = a magyar *ként* hasonlító szó, alakjára is; ebből *gim* = csinál, fest (v. ö. a magyar *kép*, *képez*, *ken* szavakkal s rokonaikkal),

mu-lu-ra = melyre, emberre, sajátságos, hogy a mely névmás eredetileg *embert* jelentett, valyon a magyarban is nem ilyen jelentés is lappang alatta?

mulu = ember; ebből *mu* vagy *mi* és *lu*, (*mi* + *való*?) A mondatban mint névmás is használtatik, mely, *mi* értelemben

ba-min-gar ő — azt tevés

gar, *gal* gyakori mozgással járó cselekvés, tehát csinál, tesz, megy. A *mi* nyelvünk is megőrizte a magyar *gál*, *gél* gyakorló képzőben s a *jár-kél* alakokban. Megfelel neki a mongol *gharxo*, megy, jó, halad, mely és származói a rokon nyelvekben a hely, a fokozás és helybenmaradás a cselekvés tartóságát fejezik ki az ige gyökökön.

4. *A-ra* = egy-re; ismét másodszor:

a, teljesebben *as*, *is*, *istan*, isten; az egységet, az egyet jelenti. Más alakban *ikd*, *id*, *gis*, *dis*, *gi*, *gistan*, *gisten* és *usu*. Fontos szó a turáni rokonság megállapítására a *mi* szempon-tunkból is.

Ipolyi az *isten* szó körüli nyomozódásaiban séjtelemszerűleg rámutatott a szerinte chald *is*, *esta* gyökre. Ma elfogadott nézet, hogy a mi isten szavunk a perzsa *jēzdan*-ból lett. E nézethez csatlakozik az új magyar mythológia írója *Kandra Kabos* is. Azonban miután a szumerben e szó megvan; az ősturáni örökség lehet csak egyedül, melyet a magyar is állandóan birt s melyet az istenség jelölésére akkor kezdett használni, midőn a sok isten hívésből az egy legfőbb isten fogalma nála kialakult. Egyébként is rokoníthatók az *egy*-et jelentő szumer szavak. (V. ö. finn *yksi* és *yhden*, *eszt üks*, *eseremis* *ik*, osztj. *it*, magy. *edj*, *eg-ész*, *ig*, *egyenes*; tam. *oru-ott-u*; telegu *okka*).

Különös egyezést mutatnak még a magyarral a *kettő*, szumerben *kas*; a 4. szum. *nin*; a *hat*, szum. *as* (a *h* csak másodlagos a turáni nyelvben), a *tíz*, a szum. *ugun*, *gun*, *un*, *vun*, *u*, a magyarban *vun*, *ven*, *on*, *en*; p. u. *tiz-en-öt*, *hatvan*, *het-ven*;

a török *on*, a jak. *von*, a tamil *on-badu* = vén *tiz*.

A többi számnevek is csaknem ugyanazonos alakban vannak meg az egész turáni vonalon.⁵¹

sa-ub-gu is-ő mondás,

sa = a magyar és, *is*, *s*.

ub megfordított alak *bu-hoz* = ő. (*ub*, *uv*, *ö*)

ana-ib-ag = mit-ő tevés?

ana kezdő és mutató névmás azt, mit?

ag tenni.

anná-bi = ember-e.

nu-zu = nem-tudás, egyszerű tagadólagos ragozás; *nu* = nem, *ne*; *zu* és *szu* tudni, szólni. A tagadólagos igeképzés a turáni nyelvekben általános, a magyarban is van némi nyoma (*nincs*, tájsházolásban *hincs*, *sincs* szavakban. A szumerben többféle formái kerültek elő, melyek azonban teljesen feltárva nincsenek. Az azonban megállapítható, hogy a tagadó képző elől járult az igetökhöz, a mint ez a mandzsuban s a tamil-féle nyelvek közül a *kótában* és *gondában* is, és a zürjén vojtyák nyelvekben is történik.⁵²

ana ba nib ghi-gi (ejtsd anabanibjigi) mit (hová) ő magát forduljon.

ghi-gi = *ghjigi*. Valami optativ, precativ-féle igemód, mely a szumerben a *ghi* szó elő feltétele által képeztetik s mely hasonló alapon minden turáni nyelvben előfordul, amelynek képzője a magyar *jő*, *győ* igével áll összeköttetésben. (V. ö. tör. *bul-ghai-sen*. mong. *doghai*, vogul *joz-te* jöjjön, osztj. *meni-tez* menjetelek; tamul *vart-ga*, éljen; szoln-*ga* szól-jon!)

gi és *ki* = gyön, jön, helyet változtat.

Dimir a dingirnek más alakja isten; a magyarban megfelelő neki *temér-dek*.

In-ki = föld ura; rendesen ebben az alakban fordul elő JA. A legősibb szumeri istenek közé tartozott és pedig a vizek, források, folyók, általában a föld felszíne, tudomány és a varázslás istene gyanánt szerepel. A finn mythológiában *Wäinämöinen* alakjával esik össze, a ráolvasásokban mint *földszellemét* szólítják meg. A mi mythológiánkban is van nyoma, a mi babonáink is tudnak a *földanyáról*, sőt nevét is megőriztük egy pár folyó névben *Sió*, *Sajó*, általában jó, jav szavunkban, melyek összefüggése a javas, jós szókkal csak így érthető meg teljesen. A finneknél is fentmaradt a *Táp-uo* vadászat istene nevében

durra-ni = fi-a.

dur és *tur* = fiu, gyermek, kicsiny megvan a magyarban e szóban *tün-dér* (tündefi), kan-*dur* (kanfi); a finnben is; mordv. *tsora*; török *tura*,

munna; *mun*, *bun*, *vun* = ő, ön,

nib-gi-gi = ő megy,

nib = *ib* = *iv* = ő,

gi-gi = kettőzetes igealak, a gyakoritást fejezi ki,

ana ghi rab-daghi = mit tegyél,

ghi (ji) *gu*, *ga*, az optations képzője,

dagh = *taz*; tesz; *i* jelentőidő ragja,

nin azt őt,

mali, régibb alak *man*, szem. névmás én; *ma-du* = velem; *ma-ra* rám, hozzám többese *minni*,

ni-zu-a-mu = tudok; *mu* személyrag az igén és pedig hátul p. u. jelentő jelen (*gar* csinálni) *garrá mu*; *csinálom*; *garrá-zu csinál*sz és *garrá csinál*,⁵³

sa zai ingarázu te is csinálod,

sa = és, is, s,

zai régebben *zan* = te. A *z* mássalhangzóban *sz* és *t* lapang. Az igén a személyrag a magyarban *sz* és *csinál*sz.

Az ó-törökben az első személy *men* (v. ö. a régi szum. *man*, később *mal-i*) mint személyrag *m*; 2-ik szem. *szen* (szum. régi alak *zan*, *zin*, *szin*).⁵⁴

Ginna! menj! parancsoló, az igéje *gin* és *gi* (v. ö. a magy. *gyön*, *jön*),

minni 3-ik szem. tárgyrag az ige,

bur = *vur*, le *vesz*, le-*választ*, fel old.

* * *

E hosszú nyelvtani részlet után, melyet azonban el nem kerülhettem, ismét tovább fűzöm tárgyalásomnak látszólag elejtett fonalát és összegezem azon bizonyságokat, a melyet magából a nyelvből merithetünk.

Mely népcsaládhoz tartoztak a szumerek, arról első sorban nyelvük tehet bizonysgót?

Elővezettem tehát a nyelvet magát és vallomásra kényszerítettem. A tárgyalás hosszadalmas volt, de reményem, hogy kétségtelen bizonysgót szolgáltatott arra nézve, hogy a szumerek turáni faj nép.

Nyelvök leginkább turáni nyelv.

Turáni a hangtan, a jellemző magán és mássalhangzó illeszkedéssel, az uraláltai nyelvekre oly döntő hangrendi párhuzammal.

Turáni az alaktan, a többes képzés, a névutók és a viszony-

szók, a birtok ragozás, az igehajlítás, a személyes névmások, a számnevek.⁵⁵

Turáni a nyelv és szókinés és az a szellem.

S minden nem pusztá rimelő egyezés, hanem valóságos benső rokonság folytán.

Eltérések is vannak minden részben. A legtöbbekre ezek közül is rámutattam és a jelzőnek a jelzett név után való tételét ilyenül ki is emeltem.

S ha ez utóbbira nem fektettem nagyobb súlyt, oka az volt, mert a jelzőt a jelzett névvel a szumeri is egyszónak veszi és együtt ragozza s arra is példát mutat, hogy a jelző a szumerben is megállhat elől, sőt *Haupt* szerint régen csak is ott állott.

Az igéknél se hallgattam el, hogy a tárgyas személyragokat az igető előtt találjuk, bár itt sem kizárólag s ezt sem egyedül a turáni nyelvcsaládban.⁵⁶

Földolog szerintem az hogy a szumer nyelv is csak olyan nomen actionis félének tekinti az igét s úgy ragozza, mint a névszókat szokás, mint a többi rokonnyelvek is teszik s azokkal míg a módok képzésében és az időnek körülírással, a lét, van igékkel való kifejezésében is megegyezik.⁵⁷

De legfőbb a szellem.

A szumeri nyelv mondatalkotása teljesen magánviseli a turáni bélyeget; az egyes szavak felett, mint a villámszikra a fellegek között, teljesen szabadon száll a gondolat s a felvillanó fénynél jóformán csak az erősen jellegzetes személyragok és a helyhatározók látszanak.

Vannak egyéb csodálatos összevillanások és megegyezések is, melyek a nyelv közös esze járását igazolják.

Ilyen szerintem az a tünemény is, hogy a szumer ép úgy azt mondja a gyémántról, hogy az *tiszta vizű*, mint a hogy a török és a magyar máig is azt mondja.⁵⁸ Továbbá, hogy a *kelet* szó alatt, a szumer ép úgy irányt és felfele emelkedő mozgást értett, mint a magyar és török (kelet, kelés; török: jer = hegy) s ezenkívül a kiterjedést és földet is, mint a magyar (v. ö. kelet,

járás, kelen). *A szemöldököt* is az ékirás egy szem alakkal és egy nyilnak vagy ijjnak a körvonalával jelölte és így épen azon az uton járt ez elnevezésben, mint a magyar, a ki e fogalmat szinte a szem és valami öldöklő szerszám után nevezte el, mely a nyilnak régi neve lehetett (öldök).

De elég legyen.

Akárkik voltak a szumerek, elvitázhatatlan tény, hogy turáni módra gondolkoztak és nyelvök egyébként is bizonyosságot tesz erről, hogy bölesőjük a turáni népekével egy ég alatt ringott valahol. Erre azonban még egyéb bizonyítékok is kellenek.

A nyelv még nem teljesen megbízható a nemzetiség, illetve a fajta megállapítására nézve. És ellehet képzelni olyan esetet, hogy a szumeriek zsidó-sémita fajú nép lehettek, mely egy ősturáni nép közelébe jutva, annak nyelvét és műveltségét is átvette.

Hogy ez a lehetőség sem történt, hogy a szumeriek vérökre nézve is igazi turániak, azt a vallásra, családra, közös multra vonatkozó hagyományok is igazolják.

Felfogom azért röviden sorolni azokat.

9. A Szumerek vallása.

A szumerek a természet erőit imádták, vallásuk a szamanizmus volt, mint az összes turáni népeké. A magas égtől, le a földig, sőt még azon alól is, minden kicsinyke helyök istenektől és szellemektől rajzott, a kiket imádtak, s a kiknek varázslatai megrontásai ellen ráolvasásokkal, bűvölésekkel, bájolásokkal, vajákolással védekeztek.

A babylon-assyr vallás már nem ilyen vallás. Az egy teljesen kifejlett sok istenhívés, valóságos hierárkikus és theokratikus szervezettel, mesterségesen kidolgozott formákkal, melyek az eredeti szumeri alapokon épülnek s fejlődnek tovább s melyek tagozatán az őszumeri patriarkális természet imádás mindenütt átal látszik.

Hogy ennek az ősvallásnak a lényege miben állott voltaképen? azt azonban csak főleg azon hatásból tudjuk rekonstruálni, a melyet a szumeri mythologia a szomszéd népek fejlődésére gyakorolt.⁵⁹

A sémi babylon-assyr vallásos felfogás alól kicsillanó, a feléje rakódott új elemeken felül növő régi hajtásokból és a szomszédos vallások kölcsönzéseiből kitetszőleg, a szumeriek a nagy mindenséget és különösen az eget és a tengert imádták.

A hatalmas menyinyboltozat, az égen uszó fellegek, szél, villámok, a fény, az égitestek, a természeti erők hatásai a tűz, méginkább a víz, a végtelen tenger ragadták meg e nép képzeletét. Épen úgy, mint testvéreikét, a kikkel együtt a nagy mindenséget egy óriás palota alakjában terjesztették elő, melynek boltozata a menny, pádimentoma a föld s melyet köröskörül, alól és felül a világ óceánnak habjai mosnak.

Vallásuk alapján *vizkultusz*, mint általában a voguloké és a finneké is. A hit úgy kezdődött náluk, hogy látták, megcsodálták, nélkülözhetetlennek találták, imádták a vizet s utánna imádták a nagytermészetnek többi jelenségeit is.

Azért-é, mert a tengert nagyon fenségesnek találták, mert ott nőttek fel zúgó, morajló partja mellett?, vagy ellenkezőleg, mert egy viz szegény, kopár sivatagra hajtotta őket végzetük, vagy mind a kettőért? később próbálom eldönteni. Annyi tény, hogy vallásuk bennünket egy végtelen nagy kerek tengerhez utasít, melynek tükrében az ég kékje (szum. *guk*; ó török: *kök*, a magy. *kék*, de *kukuba* hajítani; *kuk*-ra, égre ütni a labdát) rajzolódott, melyet a legnagyobb hegyek, az istennek hegyei vettek körül, melynek parján az árja, sémi hagyományyal közös éden kertje s az emberiség bölcsője elterült, s mely az egész mindenséget magában egyesíteni látszott.

S ez az összes turáni népfajok közös felfogása, melyet nem csak a Kalevala, nem csak a Vogul teremtés monda, vizkultusz, a magyar óberencziás tengerről szóló népmesei nyomok, hanem az isten, ég, tenger megjelölésére használt szavak és az ind, persa, sémi mythológia emlékezései is bizonyítanak.

A szumerben az istenség fogalmának kifejezésére a *dingir* és *dimir* szó szolgál. E szó csaknem ugyanazonos alakban minden turáni nép nyelvében benne van és hol az eget, hol az istent, hol a végtelen nagyságot, hol magát a tengert jelenti. Így különösen a magyarban, melyben tenger, temérdek, tereng, terjeng alakokban legbővebben megmaradt s mely a teringette, ördögadta féle kifejezésben, még e szónak isten, teremtető féle módosult és elvont jelentését is megőrizni látszik.

A magyar hagyományokban van nyoma annak a szumeri felfogásnak is, hogy a tenger a föld alatt is elterül s a földet óriási czethalak (1, 3, 4) tartják a vízszinén. Ezek a mesebeli halak a szumeri *Ur-ghan* (nagy hal) őshalistennek felelnek meg egyedül s ez vízhangzik talán még a *horkáz* magyar mythologikus papi névben is. Az őshuráni istenek neveit és a teremtetés

legendáját meg csak a szumeri mythológiából szerkeszthetjük meg egyedül.

Kandra Kabosé az érdem, hogy a turánság vallási felfogására nézve *Magyar Mythológiájában* összehasonlító nyomozódást adott s az ide vonatkozó szét szórt munkákból az ő s e t felépítette és annak lakóit kinyomozta.

Csodálatos éleslátással nem a Kalevala isten és világnézetét vette irányadónak, hanem az egyszerű vogul mondát *Numi Taromról*, ennek gyermekéről a végtelen tenger felszínén, a levegőben lebegő istenpárról, s *Numi Tarom* unokájáról *Elempiről*, *Empiről* vagy *Impiről* . . .

A vogul monda szerint a legfelső égben, a tengerrel ellentétbe helyezett felső világban, az ezüst rúdu, ezüst szarufáú, arany asztalu hajlékban, egy ősz haju, ezüst fürtű hatalmas öreg ül *Numi Tarom*, ki vaskötelen ezüst fonatu bölcsőben egy férfit és nőt ereszt alá a tenger színére. Ezeknek a fia *Elempi*, *Empi*, *Impi*, a ki aztán a földet és az embereket teremti.

Ez a monda főtörzse, a melyet helyesen állapít meg *Kandra*, a ki csak abban hibázik, hogy a vogul, mordva és cseremisiz teremtési mondák azon változatát és mellékvonását, hogy azok a teremtésben az ördögnek is részt adnak, mellékesnek és elfajulásnak tekinti.⁶⁰

Ez a vonás pedig, melyet a magyar mondakör is megőrzett, hozzá tartozott az eredeti mythoszhoz, a minek bizonyága a szumeri teremtési monda, mely egyezően a vogul felfogással legfelsőbb égbe *Anum*-ot vagy *Numot* helyezi, a levegő eget *In lilla* vagy *Én-lil* istennek adja és a tengert *JÓ*, *JA* (v) vagy más névvel *In-ki-nek*, a kinek fia *Miri-dug* építi fel végre a földet és teremti az embert.

A szumeri istennevek azonban mást is bizonyítanak.

Azt, hogy a szumeri és turáni népek felfogása még a nevekben is teljesen ugyanaz.

Num vagy *Anum* a mennynek az istene és maga a menny;

alakjára és fogalmára nézve is összeesik a vogul *Numi Tarom-mal*, a magyar menny szóval.

In-vagy En-lilla a levegő istene a vogul monda ezüst bölcsőben leeresztett levegő istene; neve megvan a magyar lélek, lég, leh, lilla, Lél, Lehell szavakban és annak jelentéseiben.

Elempi, Empi, Impi nem más, mint a szumer *In-ki* és *JA, JÓ*, kinek e másik nevét ismét mi őriztük meg némely folyam nevünkben *Sió, Sajó* (Tápió) jelentkező vízi isten nevében és még inkább a *jav, javasol, jós* szavakban, a „tudja a JÓ“, „bánja a JÓ“ féle kifejezésekben és a magyarok *Nagy boldog asszonyára* vonatkozó számos ősi eredeti visszaemlékezésben.

Hát *Miri-dug, viri-dug, viri-udug, viri-urdug*? Már a szumeri szöveg magyarázatánál rámutattam, hogy ez nem más, mint a magyar *ördög*.

A szumerek szerint ő az, a ki az embereket teremtetette s a kinek demiurgos-féle szerepéről, mind a vogul monda, mint a magyar hagyományok említést tesznek.

Az, hogy *Elempi-Inki* szerepe az ördögével összevegyül, mind a szumerben, mind a vogulban közös vonás.

Közös eredetre vall a későbbi fejlődés is, mely az égitestet, természeti tűneményeket is a vallás körébe vonta és jó és rossz szellemeivel az eget, földet benépesítette.

Az égi testek közül a holdé az elsőség, melynek neve *Uru-ki, Ag, Szin, hidu* (v. ö. az örök, ük, ukko, agy, ék és szin = fény, eleje valaminek, és hold, idő szavakkal) s mely a szumerek-nél is éppen azon helyet foglalja el, mint a magyarban a hold. Időszámításuk a hold változásán alapszik s a hold a természettel, a fák, fűvek növéseivel, az ember egészségi változásai-val titkos egybefüggésben jelenik meg babonáikban is.

A nap neve *utu* (idő?), de előfordul ez a szó is: *nap*, csak-hogy az egy másik égitestet jelöl, egy bolygónak a nevét. A nappal viszonyban említettnek a *gula, gibil, bilgi* tűz isten-nevek, melyek ismét a magyar *gyul, gyula, bélyeg, bilogos* sza-

vakkal, a fin jumalával (tűz ünnep) és rokonaikkal állanak vonatkozásban. A csillagot *mul* (később *vul*) és *mul*-kinek nevezték, ettől *mul*, *vul* = fényleni (v. ö. a magyar világ, csillog, villog, mun-hi, méla szavakkal) és a hősök szellemét, nevét azokon örökitették.

A jó és rossz szellemek között előfordul a *zu* madár, mely gonosz szellemet jelentett és a zivatart személyesítette s melyet én a mi zivatar szavunkkal a magyar mythologia *iz* és a *finn hizi* démonokkal teszek párhuzamba; az *igigi* szellemcsoport, mely *Én-lilla* lég isten hatalma alatt állott.

A démonok közül, kik a betegséget okozzák, előfordul még az *utuk* (átok?) démon is s egy egész sereg, melyet tárgyamra nézve felsorolni, most nem látom szükségesnek.

De azt már igen, hogy a démonok megrontása ellen a szumeriek is épen úgy kuruzslással, iralással, vajákolással, ráolvasással védekeztek, mint a többi turániak.

Ezekből a ráolvasásokból közöltem is egy rövid részletet. Ennek pótlásául elég itt annyit mondani, hogy a ráolvasások rendesen a jó isteneket hívták segítségül, különösen a *földnek szellemét*, ki az egész rokonsági vonalon belől e tekintetben a legnőpszerűbb.⁶¹

Az *istenek hegyéről*, a *boldogok szigetéről* is tudnak a szumerek s a halottak országáról *aralról* (a török tatár *erelről*), a mely névvel talán a sokszor emlegetett *Havila* = *Avilat* és a mi *halál* szavunk is állhat vonatkozásban. A mesés hará *Berezaiti*-hoz a népek közös emlékezéseiben felmerülő szenthegyekhez, az édenkerthez, a négy folyamhoz s annak környékéhez a magyar nyelv is elvezet.⁶²

Két kisebb isten nevük is megvan nálunk: *Adar* és *Tamuz* az Aladár, Tavasz, Tavaszapa (Tonnuzoba) szavakban; ez a szavunk pedig: *isten* egyenesen ős szumeri szó = az *egy, egység*, mely a közös turáni nyelvkincshez tartozott s melyet az istenség fogalmának jelölésére akkor kezdtek használni őseink, midőn a természetvallásból a sok istenhívés nálok is kialakult s ez alapon a legfőbb, legelső, egyetlen isten fogalmára eljutottak.

E pont az, melyen a magyarság a történelem körébe lép. A mint az azonban a Kandra meggyőző tárgyalásából kitűnik, még ez nem a teljes montheismus, csak osztályozott, rangfokozott polytheismus, az a sajátságos pátriarkális több istenhívés, mely a magyarság világnézetének, felfogásának legjobban megfelelt s mely az isteneket úgy tüntette fel, mint egy szép magyar családot, élén a családfővel, a szép ezüst fűrtű ősz apával, anyával s közöttök a tagba szakadt izmos, munkára s vállalkozásra kész gyermekekkel és családtagokkal.⁶³

Ez volt az ősz szumeri vallás hiedelme is, a mint az a családi és egyéb közös multa vonatkozó hagyományok egybevetéséből is kitűnik.

10. Közös hagyományok.

A családot illetőleg első sorban közösek az elnevezések. Atya a szumerben *ada*, *aba*, *ad* és *a*. És *ad* és *at* a gyöke e fogalomnak, az egész turáni vonalon.

Az anya neve szumerül *ana* és *an* a gyöke e szónak az rokonságon belől, ez a menny neve is különösen *num*, *mun*, *anum* alakban. (Lásd még a szum. *l'ikku* és a magy. leány; szum. *umme* s a magy. *eme*, *emese*, *r-ima*, *inda* szókat is).

Fiu szumerül *ivil* s e szó van meg a mi ifu, a török *oghul*, a finn *pi* és a többi rokon szavakban (v. ö. még *pir* u *utód*).

Tur vagy *dur* a gyermek egyik neve, e szót őrizik a magyar tündér, a finn mondák *tär* végű szellem nevei.

Megvan a *nana*, *néne* szó is (urnő és néne), sőt az *ara* is a női nevek között.⁶⁴

Az öregebb fítestvér neve régen *uru* volt, mert az atya után neki volt bizonyos joga és kötelessége testvérei felett.

De ez mellékes, fő az, hogy a szumeri felfogás habár alá rendelte is a nőt férjének, de nem tette rabszolgává vagy henye kéjnévé, mint a sémi-árja felfogás soha, sőt a mennyiben az anya nevet mindég az apa neve előtt említi, az eget arról nevezi, az ipát a családkörén belől megkülönböztetett tisztelettel veszi körül; a szumer a nőknek bizonyos elsőbbséget is tulajdonít.⁶⁵

S ez a közös vonás a többi turáni törzseknél is, ez volt a közös felfogásuk addig, míg más népekkel nem vegyültek.

A szumer *annától* (anya); *nene*, *nana*-tól (urnő); a magyar nemes özvegy asszonyig és fíusított leányokig, szakadatlan titkos összeköttetés található.

Igy függnek össze az egyéb nemzeti hagyományok is, az emberiség közös bölcsőjéről, a fénylő, villogó kardról, a forgó alkotmányokról, az ember áldozatot kívánó nagy építkezésekről, erős, pokolba is lejáró hőökről, a kapu bálványokon ma is lévő magyar, székely diszitési motivumokról, az életfájának nálunk megőrizett maradványáról, ezekről a már alig tetsző s minden nép mythológiájában, nyelvében felmerülő nyomokról.

Még abban is van valami sajtáságos összetalálkozás, a hogy nemzetök nagyjait elnevezték. Gyula, torda, horkáz szavaink is egybefüggenek a szumeri megfelelő gyökökkel (gyul, jul = nagy, világít, gyujt; torda biró, urzan = hal isten), de különösen az első, mely *gula* és még inkább a megfordított *lugall* alakban (lu = lény, ember, való; gal, gul nagy, fénylő, gyujt, legény?) nálók a király jelölte, s még elébb a fénylő nagy égitestek, istenek nevezésére szolgált. A magyarban e szó mind a két alakjában megmaradt; így is hogy gyula, így is, hogy legény; s mind a két alakjában a derékség és kiválóság kapcsolódik jelentéséhez. Abban a korban, a mikor még a *lugall* isten nevet jelölt, az állam élén valami *pati-szu* nevű fejedelmük állott. Ebben a névben meg a *szu* — (a Reguli szerint: *vezéri pálcza* kormánybot) köti a finnekhez a szumereket. Közös vonás az is, hogy a király név mint a magyar mesékben, úgy nálók is az isten nevet is jelenté . . . Halkirály, Kigyókirály s így tovább.

De nem folytatom tovább az ide vonatkozó összehasonlításokat.

Óriás nehézségek, irtóztató meredélyek tátonganak itt mindenütt lábaink alatt.

Oly csodás a hasonlatosság, oly rendkívüli a megegyezés, hogy már maga ez a körülmény is kételkedésre indít.

Még csak arra mutatok rá, hogy a napfényre került régi szobrok is a sémitól elütő turáni faj jelleget mutatják, s hogy a vér áldozat, a fénylő, lángoló kard regéje a vogul teremtés mondának *ember ülő forgó szent földje*, a mi népmeséink kacsalábon forgó váraiban megőrizett képzet, a babyloni földön is

megvolt s a biblia *lahat ha 'hereb hammith happechetje* is valószínűleg épen ezek nyomán alakult.⁶⁶

E bizonyságok alapján el kell hinnünk, hogy a szumerek, turániak s velők együtt a turániak régebbek, mint a biblia és régebbek, mint az özönviz. Ezt igazolja a nyelv, melynek szavai az assyrba és az ős héberbe is átalmentek s ami nyelvészeinket is megtévesztették; ezt mutatják a vallási és egyéb hagyományok, melyek összefüggése kétségtelenül kimutatható, ha szinte az is világosan látható, hogy e hagyományok vonásai már nem mutatnak mind tiszta turáni jelleget, s az is tény, hogy nem is egyenesen az ős szumer alakban, hanem a babylon-assyr átdolgozásban, fordításban maradtak reánk.

Mindazonáltal szükségesnek láttam az összefüggésre itt is rámutatni és azokat a szálakat, a melyek a mi multunkat, az Attila kardját, a turáni kardjelvény jelentőségét, a népmesék kacsalábon forgó alkotmányait, a magyar Tar Lőrinczeket, a híres peleskei nótáriust, a Déra várát építő *Kelemen mester* balladáját, a rokon népek mondáihoz, a vogul forgó föld mythonához és különösen a szumeri nyomokhoz fonják és kötik, legalább is megérinteni.⁶⁷

E szálak a vallási mythoszokból, nyelvből, a közös mult hagyományaiból vannak összeszöve és olyan gyengéknek, olyan csillogóknak látszanak, mint ősszel a vándorpóknak fonalai, a magyarok boldog asszonyának lenge szövetei, a letarolt mező késő ékitményei . . .

Nagy tévedés. Erősek azok és annyi tenger idő 8, tizezred év forgása, még szét nem téphette őket.

E szálak azok, melyek a szumerek bölcsőjéhez, a turáni népek közös hazájához is elvezetnek.

A végtelenben utunkat eddig a vallás, a nyelv s a közös hagyomány jelölte egyedül. Csak ezek hangja szól mindaddig, míg az ős anyaföld hangja meg nem dobban lábaink alatt. E percztől kezdve má' az fog beszélni és kérdéseinkre válaszolni. Csakhogy hol van-e föld és ha van valahol, beszél-é igazán?

II. A Szumerek őshazája.

Hol ringott a szumerek bölcsője egykor, hol volt a föld, a mely e népnek őshazája volt, ki tudná megmondani s ki volna képes megmutatni?

A Tigris és Eufrates vidékén napfényre kerülő leletek mesével határos ősidőről 4, 5, 6 ezer esztendőről beszélnek. A kutatók fáklyái szédítő mélységek fenekére világítanak s még ezeken alul, ezeken túl kell lenni az iránynak, a nyomnak, a mely a szumerek őshazája felé elvezet.

Ha volt egyáltalában más hazájuk s ha látszanék még valahol költözködésüknek nyomdoka s feltetszenék valahol az irány, a melyben egykor elhaladtak?

Volt más hazájuk. A szumerek sohasem nevezik magokat a Tigris és Eufrates közén benszülötteknek; de sokszor sejtetik az ellenkezőt s azt, hogy más föld és más ég, melyfelől ide jöttek.

Épen erre a földre, épen erre az égre vagyok kíváncsi. A biblia azt mondja, beszélj a földdel és az megtanít. És én épen a földdel szeretnék beszélni s ki szeretném kérdezni az ősi lakhely halmait, hogy megtudjam tőlök, hogy meglássam rajtuk, hogy összeesnek-e azzal a földdel, azzal az éggel, azzal a vidékkel, a hová a hagyomány a turáni népek bölcsőjét s a miénket is helyezi?

Hol van e föld? Két nyom is vezet hozzá, az egyik a nyelv, a másik a vallás és a hagyomány. E két nyomon kívül a szumerek költözködésének minden emlékét elmosta az idő, s egykori pihenő, megszálló helyeiknek neveit Ázsia térképéről letörölték az egymás nyomába szálló nemzetek harczeit. — E két nyomon kívül azonban nincs is más jelre semmi szükség; a

nyelv s a vallás, a hagyományok még ma is világosan beszélnek és biztosan elvezetnek.

Első a nyelv, melynek *kelet* szava (szum. kur) irányt és hazát egyformán jelöl és azt mondja el nekünk, hogy az az őshaza mely égfelé feküdt? Kelet felé. De *kur* egyszersmind hegyet is jelent s így azt is megtudjuk tőle, hogy e hon milyen volt és mely földeken terült? Hegyeiken.

Ide utal az istenek *hegyéről* (szum. 'garszag kalamma = országok hegye) szóló vallásos mythosz s a bibliában is fentartott hagyomány, mely az „éjszak csillagáról, a babyloni királyról, a gyűlések hegyéről“⁶⁸ mint messze éjszakon fekvőről beszél; az árják *Aryáratha*, *Qani-ratha*, *Tchaitra rathá-járól*, a mi Tátra⁷ hegynevünk visszhangjairól szóló emlékezők.⁶⁹

S ha ez utmutatáshoz hozzá veszem még azt is, a mi a nyelvben még ide vonható; hogy a szumernek nincs külön szava az oroszlánra, szőlőre, pálmafára, a Mesopotámiában oly gyakori bitumenre s hogy e tárgyak neveit csak körülírással tudja kifejezni (kulik-magh, gis-tin, gis-ukin; nagy kutya, élet fa, egyenes fa stb.), azt is biztosan megállapíthatom arról a hegyeiken fekvő őshazáról, hogy az fent volt valahol messze éjszakon, a hol az oroszlán már nem volt otthonos, szőlőt s pálmafát nem termett a föld s hová a népek közös hagyománya az istenek lakát, a paradicsomot helyezi.⁷⁰

E földről még azt is tudni vélem, hogy kegyetlen száraz égbolt alatt terült el, a hol alig volt valami csapadék s hogy azt, a nyelv írás jegyei szerint, eső nélküli földnek nevezték s hogy azon a nép mesterséges csatornák építésére kényszerült.

Vagy a csatornákkal ellátott négyszögű föld jegyek s az eső nélküli országnak jelénye, már a vándorlás idejéről szólanak, valami szomorú sivatagról, melyen a költöző nemzet egykor áthaladt s a melyen élt is? Kitudná azt biztosan megmondani?

S kitudná akkor, a midőn az eső nélküli ország féle utmutatással szemben, a vallás épen ellenkezőleg, valami az éghez közel hullámzó nagy tengerhez utal, a mely a fellegeken

felül kergette habjait? Midőn minden adat, mely a szumer valásra, az ősi istenekre, az istenek hegyére, a paradicsomi tájakra s a világ felőli képzetekre vonatkozik, egy kiterjedt vizkultusznak nyomait mutatja s olyan helyre utasít, a hol a víz az életnek és a tenyészetnek egyedül érzékelhető forrása lehetett? a honnét a világ minden folyamai eredtek?⁷¹

Vagy tán éppen azért, mert sivatagban éltek s a vizet csak mesterséges csatornákon nagy erőfeszítéssel tudták földjükig vezetni; mert nélkülözték, mert szomjuhozták, mert meghaltak miatta: azért csináltak a tengerből istent, eget; a vízből teremőt maguknak s mert síkon éltek, azért volt a hegy oly rejtelmes és szent előttök?

Vagy mind a két ok egyformán közre játszott s elébb magas hegyek alján a vizek mellett, aztán a sivatagban éltek? Egy más alkalommal próbálom eldönteni; most a felsorolt adatok nyomán a szumerek őshazáját a Góbi sivatagot körülfekvő óriási hegylánczokon, fent messze éjszaken jelölöm ki, a hol a többi népek hagyományai szerint is az emberiség bölcsője ringott s hová az istenek hegyéről szóló mythikus hagyomány, ugy a szumerek valása, mint a turáni és árja nyomok s a biblia utalása elvezetnek.

E pont az, a hol a szumeri népet, nyelvén, hagyományainak alapján a turániak nagy közös otthonához köthetem. E hely az, mely a közös előterjesztéseknek leginkább megfelel. Éjszaken fekvő vidék, hol a pálmafa és a szőlőtő meg nem terem, a hol az oroszlán elő nem fordul, a hol a világ legmagasabb hegyei vannak s a hol a hatalmas pamyri fensík elterül, és a paradicsom, a honnét a folyamok eredetüket veszik és a hol eső még sem esik és a hegyeken erről és túl, tenger pusztaság van és a sivatagban csatornáknak és városoknak romjai látszanak. A hol minden jel arra az eső nélküli országra mutat, melyben egy nemzet, nem, egy szomjan elveszni készülő világ folytatott egykor élel-halál harczot a természet, a növekvő aszály és a végtelen szárazság ellen.

A szuezi csatornát 160 kilométer hosszúságával úgy te-

kintjük, mint a századvégi emberiség hatalmas alkotását. E sivatagon van olyan, mely 300—500 kilometer hosszú s melynek partjain még most is láthatók néhol azon sajátságos föld négyszögek, a melyekbe a Tigris és Eufrates közén az egyes birtokosok földje hajdan be volt osztva s melyeknek hű körvonalaait a szumeri ősjegyek ma is őrizik.

E földön volt hát a szumerek hazája s ez az az eső nélküli ország, a melyről az ékiratok beszélnek.

Mig a finn-ugor népek a szajáni hegyek táján voltak elhelyezkedve,⁷² a mandzsu, khinai, japán, ainó nép pedig a góbi sivatagon tul, a dravidák, India turán őslakói, a mai telegu, tamil, gonda; most Bálint Gábor által a magyar nyelvészeti vizsgálódás körébe bevont törzsek, a Himalája felől tanyáztak s mindnyájan az indokkal és irániakkal voltak összeköttetésben: a középen a szumerek voltak megszállva, a kik, mint leggazdagabb s legmíveltebb törzs, már korábban elterültek a síkon, mely a történelem tanúsága szerint a világkezdettől fogva, mindig a turáni népek rajzó helye volt s a honnét a néparadás elsőben megindult. Nem hódítási célból s nem is Khina, hanem Európa és délnyugati Ázsia felé. Ezt a népvándorlást a történelmi idők előtt a szumerek nyitották meg, a kiknek emlékeit, óriási építményeit, csodás műveltségét a Tigris és Eufrates partjain találtuk, de a kiknek Mezsopotamia nem volt ős hazájuk, hanem csak egy óriási mocsarakkal telt pusztaság, a minő ma, s a milyennek valaha beköltözésük idején találták s melyet mint végtelen drága tündér birodalmat, vízben gazdag mennyországot, azonnal birtokukba vettek s melynek csatornázását az ős hazában szerzett tapasztalatok nyomán azonnal meg is kezdték.

Az őshaza már megvan. Hát a tenger?

12. Az óberencziás tenger.

Ázsiának kellős közepén egy nagy sivatag terül el, a *Góbi* puszta, melyet a khinaiak homok tengernek, vagy kiszáradt tengernek neveznek. Ezt a pusztaságot Schwarz, ki e vidéken 15 évig tartózkodott s kinek a közép ázsiai beltenger kérdésének tisztába hozására nézve legtöbbet köszönünk, így írja le: „Ez a végtelen körös-körül, de különösen nyugaton és éjszakon a legnagyobb hegyek övezte pusztaság, egy nagy földközi tenger volt az ősidőkben, mely a föld gyűrődései közé, a nagy hegyek mögé csudálatosan felszorult s mely a föld lassu emelkedése folytán 1500—1800 m. magasban hömpölygette habjait. Délen a Küenlün éjszaki lejtőjét, az Altin-dag és Nansán hegyek lábait mosta; délkelet és kelet felől az Insán és a China hegységbe nyult; éjszakkeleten a Chingán és Jablonoi hegyek alkotta nagy hegyes öbölbe zudult. A Jablonói hegyektől nyugatra, éjszakon a Kentei, Tanu-ola és Áltai hegyek határolták, éjszaknyugaton ma már látszólag alig van határa, mert az a hegység, mely az Áltai hegyek és az Alatau között elterül, lassanként elmosódott és elporlott. Csak annyit mondhatunk, hogy e tenger a Saisan-Nor medenczéjét is elfoglalta s a Tian sán hegységnél a Baratala völgyben érte el a legszélsőbb nyugoti partot s míg innen délre a Saisam-Noor helyén is elterült. A Ti-ansán, az ég hegység, mint egy óriási földnyelv nyult a messze habokba fel és két hatalmas öblöt alkotott, a dzsungariait és a tarym öblöt, melynek legszélső pontja a pamyri hegység keleti lábainál törött meg, ott a hol a Tian san déli elágazása és a Küenlün egymással összeérnek, Kaszáron felül, Fergan körül.

Ez a tenger körülbelől olyan nagy volt, mint a mai Földközi tenger . . .⁷³

Ez a tenger az, melynek képzetei a finn népek regéiben, a Kalevalában, a vízkultuszban ma is megvannak s mely az ősvallás mythosának képzéséhez járult.

Ez a tenger az, melyről a mi népmeséink is egész makacssággal itt a síkon is folyton emlékeznek s a mely az ó bérceken, a mesés *Berezaiti* hegyeken túl verte hullámain, tükrözte az eget, körül örvényelte, mosta partjait, teremte és termi ma is a mythoszt magas ormokon lakó istenekről; a regét, a mesét, a partjain járó hősekről, bujdosó királyfiakról; vízi tündéerekről, sellőkről, világot tartó czethalakról, az üveges hegyekről, túl, túl az óperenciás tengeren . . .

Tul, túl a mesés *Berezaiti* hegyeken; az istenek hegyén, melynek fogalmát a khinaiak Tian-sán éghegye őrizi, melynek nevét az ind, zend s egyéb vallásos mythosokban és hagyományokban szereplő *Méru*, *Baris*, *Massis*, *Elboruz*, *Ellibi*, *Allabria*, *Arvand*, *Ararat*, *Arya-ratha*, *Tsaitra-ratha* szent hegyek tartották, tovább szállították s melynek hangja a mi népmeséink *ó-berenciájában*, *bércz*, *berencze*, *Tátra* szavunkban, mintha visszazengne.⁷⁴

Onnét az óperenciás tengeren túlról; a mely egy valóságos csoda volt, melyben a világ legmagasabb hegyei tükröződtek s mely abban a széditő magaságban, végtelen bércektől körül véve alkalmas volt mind arra, hogy a természeti jelenségek megragadó bűbájával hasson és a tükréig eljutó embert imádásra készítse, mind arra, hogy a népmesék csodás regéinek anyagul és szinterül szolgáljon, mind arra, hogy az ősnépek az égbolton felül is zugó habokról s a mindenséget tartó halóriásokról álmodjanak s a hóval, jéggel csillogó hegycsucok után, az istenek lakását ezüstből és aranyból kiverve képzeljék el magoknak.

A mongol, az eget látta benne; a szumeri az istent, a legfelső világ oczeánt, a magyar a végtelen kiterjedést, az ég kékjét (szum. *guk*), a környező helyekben az ég kárpitját (szum.

urpitu) s mindegyik a csodás tündéri világot, a mesék, a regék, a mythoszok birodalmát.

Az is volt e hely, a hol a viznek tükre a fellegeken tul emelkedett, a hol a partokon a nyir, a fenyő sötét árnyéka nyult le, s a kimosott toronymagas sziklák alját titokteljesen zugó, forrongó örvények rajozták körül s a melynek szigetein a biblia és a hagyományok *életfája* nőtt; az a csodás növény, mely az assyr-babyloni kapuk oszlopkövein és a mi kapu bálványainkon is ősi diszitési motivumként szerepel . . .

Magas jéghegyek, a vallás szent s a mesék üveg hegyei nézdelték a hullámokban magokat s a tengerbe benyuló havas bérczgerinczek, az ellentétes színhatások; fent hideg, a lejtőkön buja növényzet, a tündérek kertjeit varázsolták elő, az éden kertet, az első ember pár paradicsomát, az ind *Ilá varla-t*,⁷⁵ az *Uttara-Kuru-t*, a mi Kárpátunkat (v. ö. a *kárpit* szóval) és a mi *Magyar Ilonánk* kertjét, a honnét a világ minden vizei kiáradtanak s azok között a két folyó, melynek nevét a költöző szumerek a babyloni sikra is elvitték magokkal az *U-faratu* (Lassu viz, fáradt viz — Eufrates) és a *Tigris* (szum. Hid-iklat, rohanó viz; v. ö. a mi hugy, ügy, bugy = viz és iklat, zaklat szavunkkal).

Tul, tul az óperenciás tengeren hajdan boldog vidék volt, ma pedig irtóztató sivatag és élettelen pusztaság van mindenütt . . .

Ha 1800 m. magasban nem látszanának olyan biztosan a hajdani tengernek partjai, ha a fent természetes színű kőzetek e szemponton alól nem viselnék oly félreismerhetetlenül a víz színét jelölő csikokat, alant nem lenne a szikla kimosva, szürke színre festve, nem volna sóval átvódra a hegység, a sik s nem jelölnék a sós tavak, a sótól virágzott régi tenger feneket s nem volna a Kaptagai hegyek közt földön tuli erővel kinyitva a kapu, melyen e nagy-tenger átrohant s a szikla falak csudáson kimosott borzalmas alakjaiban, szédítő panorámájában, nem volna megörökítve, mint kővé vált emlékezet e rémes pillanat: hasztalan erősitené a középázsiai nagy tenger létezését a tudomány, hasztalan beszélne arról a nyelvről, a mesék hagyománya, el sem hinnénk, meg se hallgatnánk soha.⁷⁶

Pedig ez a borzalmas vidék, a kopár hegyek, a szomjan vesző föld s a nagy várfalakhoz, város romokhoz hasonló szikla partok, ma is e tengert látszanak vissza hívni, a régi világot, a régi isteneket. De azok eltűntek és nem is jönnek vissza, csak egy futó pillanatra, midőn az est leszáll a földre s a sötétség kitölti a hullámzó viznek helyét, vagy midőn a ritka levegőben a távoli hegyek képét s a leomlott tenger habjait tükrözi a csalóka délibáb.

Hogyan történt ez a világkatasztrófa, ki tudná megmondani?

A geológusok úgy tudják, hogy a földrengés miatt repedt meg a bércehegység fala, én azt gondolom, hogy a mesének világot tartó czethalai mozdultak meg álló helyükön. Akár hogy történt, a hegy átrepedt, az óceán kidőlt a síkra s az Alakula tavon keresztül lezudult a Káspi tenger felé és elborította és megfojtotta a félvilágot.

A geológusok szerint, ekkor törték át a habjai a Dardanellákat, ekkor borították el a Szaharát, ekkor repesztették keresztül a gibráltari földszorost.⁷⁷ A biblia meg a hagyomány azt beszélik, hogy ekkor lett volna az özönviz, melyről a szumer-babylóni epikai irodalom is hiven emlékezik.

A középpázsiai nagy pusztulásnak és a népvándorlásnak is kőtségtelenül ez az oka és itt a kezdete.

13. A népvándorlás.

Azon tüneményt, melynek folytán Közép Ázsiának őslakói elhagyták szülőföldjüket és másutt kerestek magoknak jobb hazát, népvándorlásnak nevezzük.

A népvándorlás általános népmozgalommal járt, a világ minden népét megmozdította s a földnek minden részére kiterjedt.

Mi azonban ez alkalommal jóformán csak a turáni törzsek honkereső vállalkozásait és az ennek következtében előidézett általános népköltözködést értjük ez elnevezés alatt, melyet megmagyarázni és a kezünk alatti tárggyal összefüggésbe hozni, czélunk.

A szokásos magyarázatokkal azonban nem boldogulhatunk.

Ezek közül az a régebben általánosan bevett nézet, hogy a népvándorlást tisztán hódítás és rablásvágy szülte, előttünk teljesen elfogadhatatlannak látszik.

A birvág, bármily hatalmas tényező is a modern világban, az ősi korban sohasem hozhatott volna létre ilyen tervszerűen ismétlődő, ilyen mélyre ható következményeket.

De a berlini híres ethnografus *Bastián* megfigyeltével se érhetjük be, melyet Zichi Jenő is elfogadni látszik⁷⁸ s mely abban áll, hogy a túlnépesség miatt előállott nyomor verte fel az első turáni törzseket és kényszerítette helyváltozásra, melynek hogy első iránya s célpontja Khina lett, ez országban, a nagy termékeny folyók völgyében korán előálló kultúra és gazdagság okozta.

Nekünk biztos adataink vannak arra, hogy a honkeresés elsőben nem Khina felé irányult, hogy a népvándorlás a khinai

nagy folyók termékeny öléu kifejlődő mivelttség és a nyomában járó jólét előtt már kezdetét vevé.

Ezen adatokat egyebek mellett épen *P. v. Schwarz* műveiből meritjük, a ki a Bastián elméletét teljesen kifejtette és azt tényleg a népvándorlásra és különösebben a turáni törzsek lakó helyeinek viszonyaira alkalmazta, ki azoknak kivándorlását a Közép Ázsiában régen megkezdődött, ma is folyton tartó a jövőben rohamosan előhaladó pusztulásnak, a létérti küzdelem kétségbeejtő vonaglásainak és rohamainak tulajdonítja s egészen más képet rajzol a turáni törzsek őshazájáról és a turáni törzsekről, a milyenekhez eddig szokva voltunk.⁷⁹

A bizonyítékoknak, a helyszínen végzett kutatásoknak, a meglepő adatoknak egész tömegével igazolja, hogy a közép ázsiai belső tengert környező vidék hajdan a kulturának nem is álmodott fokán állhatott.

Nagy városoknak, számtalan falvaknak, óriási csatorna-hálózatoknak maradványai vannak itt a földön mindenütt.

A Syr-Darjának most pusztaságban vesző jobb partjain a régi földhányásoknak, csatorna töltéseknek és szárazon maradt medreknek romjai, már a Taskendi vonalon szemébe tűnnek az utazónak. Sok helyen még azok a földnégyyszögek is láthatók, a mely alakba a turkesztáni ős lakók szántóföldjeiket az öntözés végett szabták és darabolták.

Egy régi hagyomány szerint 1200 kisebb, nagyobb csatorna szeldelte itt a síkot és egyik tanya a másikat érte a partokon. És épen így volt ez a folyamon túl elterülő vidéken, melyen Szobolew 1869-ben a dzsiszáki pusztaságon egy Bukhara felé vezető, 70 kilometer hosszú csatornát talált s egy másikat és egy harmadikat, a melyek most a *kysyl-kum* és a borzadályos *karakum* sivatag homokja alatt tűnnek el.

A Kaukázusban is vannak nyomai ez őskori vízépitészeti nagy műveknek és a mi legcsodálatosabb, ilyenek még magában a Mongol földön és a Fergana völgyében is láthatók.

A kisebb-nagyobb városok romjainak sora meg egyszerűen

végtelen, be van velök szórva az egész föld s az egész sivatag.⁸⁰

Nem rabló és nomád; művelt gazdag, állandóan letelepült nép lakott itt egykoron s azoknak a törzseknek ősei, a kik most is a pusztaságban kóborolnak s a kik épen azért hagytak föl a földmiveléssel és állandó lakással, mert a nagy belső tenger lefolytát követő klimatikus változások, a növekvő vízhiány kényszerítette erre őket; mint kényszerítette és hajtotta a hunnokat, avarokat, magyarokat, törököket és mongolokat; a kik a műveltségnek mindnyájan magas fokán állottak az őshazában s a kik csak a létérti küzdelem miatt hagyták el ősi helyeket s a kiket csak a legkeservesebb víz és éhhalál kényszerített arra, hogy a szomszéd népekre törjenek s magokat azok helyén megfészkeljék, vagy rajtok keresztül gázolva más helyeken keressenek magoknak jobb hazát.

E küzdelem, melyben csak a legvitézebb, legszámosabb és legéletrevalóbb törzsek voltak képesek megmaradni, mert a népvándorlást előidéző ok, a sivatag terjedése azóta is tart, sőt rohamosan halad, — ma is csak látszólagosan szünetel. A miatt egyedül, mert a turkománok és a többi nomád törzsek nem képesek már többé a körültök letelepedett népeken átal törni. A soruk az, hogy ott vesszenek el a tenger pusztaságban.

Kétségtelen tény ezek szerint, hogy az ősidőben a turáni törzsek is miveltek és gazdagok valának, hogy nem a birvágyság és a kincsszomj vitte őket a helyváltoztatásra, hogy a népvándorlásnak alapjában egészen más létoka és lefolyása, teljesen más képe volt, mint a hogy azt eddig általában elfogadni és megrajzolni szokták.

Ezt a képet én a következőleg rajzolom.

A turáni népek őshazája a középpázsiai nagy belső tenger partján csapadékokban bővelkedő gazdag hegyvidék volt. Valóságos paradicsom, melynek ölén egyes törzsek a jólétnek, gazdagságnak és műveltségnek már az ősidőkben magas fokára eljutottak.

Ez a helyzet⁸¹ a tengernek katasztrófaszerű leomlása se változtatta meg.

A síkon tanyázó fajok ugyan tönkre mentek az áradatban, de a hegyekre menekültek s a megmaradtak a nagy víztömeg lefolytával, a síkon a hóvá ezután a hideg miatt is lekeltett huzódniok, még tágasabb helyet és még nagyobb fejlődési területet találtak.

A nép nagy része, a mi az előtt is volt, pásztor lett és nomád és nyájait legeltette az özönvíz nyomán alakult tavak, folyók és lápok partjain s e foglalkozás közben a finn törzsek lassanként egész éjszakra helyeződtek.

A nép egy kisebb és miveltebb töredéke azonban a síkon állandóan megtelepedett és ott lassanként városokat, csatornákat építve, jóllétben és kényelemben élt.

Gazdagsága és bősége pedig állandóan csalogatta a többi nomád törzseket, a kik közül a legvitézebbek aztán reá törtek s a kik előtt mint miveltebb, de puhább nemzet, hátrálni volt mindig kénytelen a sivatag felé, a hol magának új otthont épített, de a melyet az utánna nyomuló és egymás nyomába lépő törzseknek ismét átadott, és ott hagyott gazdagságának, művelt ségének és végzetének egyformán örököseivé tett.

Mert azokat is épen úgy hajtotta tovább a megindult áradat, a mely e ponton a dús méhkasok természetes kirajzása volt csak, ugyanazon egy fajok körén belől végbemenő apály és dagály, és szoritotta az előbbieket után; elébb éjszaki Európa, Ural, a Kaspitó, India és a perzsa öböl felé, aztán a mint a khinai fal felépült, tisztán csak a nyugat európai irányba.

Igy ismétlődött folyton ez a játék, így léptek egymás nyomába, így örökölték egymás miveltségét és gazdagságát a különböző turáni törzsek. Így költöztek maguk s így költöztek velük az istenek és az emlékezet, a vallás a regék által megszentelt helyek s amennyiben azok neveit rá ruházták a vizekre és hegyekre, a melyek mellett megpihentek és a melyek nekik az elhagyott hazát juttatták eszökbe.⁸¹ Így vonultak tovább mindaddig, a míg a finn törzsek egész éjszakra nem kerültek, mindad-

dig, míg a szumerek a Tigris és Eufrates közére el nem értek, hol utjok mind az alkalmas vidék, mind az arábiai pusztaság, mind a gyengülő nyomás következtében egyszerre véget nem ért; míg lassanként a föld az Áltai hegyektől a Káspitó felé egész Mezsopotámiáig; a Szajáni hegyektől fel egész a La Manche csatornáig turáni rajokkal meg nem népesült, míg a Góbi pusztá, a régi nagy ázsia beltenger környéke, az ősi lakhely egészen pusztulásnak nem indult.

Ez időtől kezdve már nem a népesség természetes megoszlása többé a kivándorlásnak fő jelleme, hanem a végső szükség az életfentartási ösztön; s a kitóduló népek nem rajjok, hanem házaikat elhagyott, éhenhaló törzsek és a helyváltozás többé, nem csak egyszerű helycsere, hanem végleges kiirtás, fajharcz, a milyen volt a Dzsingiszkán hordáié.

A szumerek költözése még egészen más szempontok alá tartozik, az még abban az időben ment végbe, midőn Ázsia még jóformán egészen turáni volt.

14. Ázsia.

Trogus Pompejus munkájának a különböző íróknál megmaradt kivonataiban *Justin* történetíró azon nyilatkozatáról értesülünk, hogy a Skythák másfélezer évig voltak urai Ázsiának, és hogy ők a világnak legrégebbi nemzete.⁸²

E hagyományt tartotta fent a biblia is *Góg és Mágog* népeiről, a kiket a próféták erős, vitéz népeknek s a világ régi nemzetségének mondanak s a kiken a hagyományos zsidó magyarázókkal és a modern exegetákkal általában a Skytha törzseket értjük s a kiknek semitizált nevei alatt az ugor törzsek nevei is átal csillámlanak.

Ázsia az ősi korban jóformán csaknem egészen turáni volt, nevét is egy ugor népnek nevéből kapta, az Astják (ma ostják) nemzettől, és az ugor nyelv etimológiája szerint *Asia*, ebből as-yah, népek atyját jelent.

Minő összeköttetés folytán jutott azonban a kontinens e névhez, az még mindig tisztázásra vár?

Ázsia, különösebben Közép-Ázsia őstörténetének megírásával, még ma is folyvást adós a tudomány.

Ez az adósság első sorban a turáni fajokat és azok között bennünket terhel leginkább.

Eddig is éreztük e nagy, jóformán nemzeti tartozásnak súlyát és ha öntudatlanul és tervszerületlenül is, valamit mégis tettünk annak könnyítésére és lerovására nézve.

Julián szerzetesnek a magyarok felkereséséről szóló vállalata, ha egyáltalán megtörtént, az első lépés volt ez uton.

Még a Jánus Pannonius, még inkább az Otrokocsi-féle hé-

ber magyar nyelvrokonság keresés sem volt teljesen félrelépés, csak ez irányban való elkalandozás.

A szumer nyelv és szumer nemzet közvetlen közelből érintkezett a sémi fajokkal s azok között magokkal a héberekkal is, a kiknek eredete is a szumeri *Ur* városához van kötve.

Ez érintkezésnek nyomai meglátszanak az assyr nyelven és az ős héberén is, mely több szumeri szót átal vett.

E szumeri és így turáni eredetű szavak azok, melyek úgy a finn, mint a magyar nyelvészek figyelmét egy időben annyira magokra vonták s a biblia folytán divatossá vált nemzetségi táblák és rokonságkeresésen felül, az e tárgyú munkákat megteremtették.⁸³

E szumer-turáni-sémi szókölcsonzések ügye még mind a napiglan tisztázásra vár.

A Stahleberg, Fischer, Huszti, Sajnovics, Gyarmathi által megalapított finn lap, ugor nyelvészet, a nyelv és fajrokonságnak e vonalon való felismerése pedig egyenesen eseményszámba ment és századok mulasztásait pótolta és századok számára jelezte ki az utat.

Ez uton haladt a nagy *Révai*, a ki előbb s egyidejűleg a héber rokonság felé is hajolt és ez irányban halad a magyar nyelvészet kisebb eltéréseket leszámítva ma is.

A magyar tudós akadémia, midőn a nagy nyelvtudóst, még nagyobb ethnografust, a ma sem kellőleg méltányolt *Réguli Antalt* kutatási, felfedezési útjában segítette s azóta is tagjainak vállalkozásával Hunfalvinak, Budenznek munkálkodásával, másoknak mint Munkácsinak ismételt kiküldésével, munkáik közrebocsátásával, a magyar finn, a magyar ugor rokonság ügyének tisztázásához hozzá járult; míg egyfelől a tudományosság és a nemzet hálájára tette magát érdemessé, addig másfelől a nemzeti, a faji nagy tartozás lerovását eszközölte és a turáni faj és Közép Ázsia ős történetének tisztázásához egyengette az ösvényeket.

Ez irányban még *Kőrösi Csoma Sándor* vállalkozásának, heroikus pályájának látszólagos sikertelensége nem veszett kárba.

Élete és példája másokat is hasonló kutatásokra lelkesített és utánna, ha tőle függetlenül is a turánság indiai összeköttetéseinek is hivatott nyomozói akadtak, a felejtethetlen emlékü Lugossy méltó tanítványában *Fiók Károlyban* és *Bálint Gáborban*, Lugossink jó barátjában.

A török rokonság védői is hasznos munkát miveltek s ha csak azt vitatják, hogy nyelvünk, mint az ugorokhoz, úgy a török fajokhoz is rokon s hogy az ugor-magyar nyelvrokonság nem pusztá fajkeveredés folytán jött létre, hanem az valódi testvér származás eredménye; — úgy vagyok meggyőződve, hogy nem fogják a pert elveszíteni.

A szumeri nyelv sok ős turáni szót mutat fel, melyeket a törökség őrizett meg s ezek intőjelek előttünk, hogy a török fajt velünk rokonnak tartsam, inkább mint azt a tiszta ugor elmélet védői teszik, és régebbnek, mint azt általában mindenik párt gondolja s hogy még a mongolokkal való összeköttetés iránt történt nyomozódásokat se higgyem a nemzet, a faj a turáni összehasonlító nyelvészet számára teljesen elveszett és kárba ment dolognak.

A *Bálint Gábor*-féle tanul nyelv, a *Budenz-Donner*-féle ugor összehasonlítások, a magyar nyelv szavainak eredete felőli nyomozások, a turáni ős nyelvnek bontakozó körvonalai, engem arról győznek meg, hogy ma már nagy *Hunfalvynknak* nem csak a székelység és a skythákra vonatkozó állításai, hanem a *Podhorszky*-féle mongol nyelvészeti hasonlítások felett mondott szigorú ítélete, se tartható fel többé teljesen.⁸⁴

Hol az igazság? azt csak a jövő foghatja kideríteni.

Az akkor mutatja meg fényes arcát, ha a *Széchenyi Béla* és *Zichy Jenő* féle nagy vállalkozások és a nyomába lépők, az utánna követők tisztázzák a tért s figyelmüket kiterjesztik a Tigris és Eufrates tájékára is.

Nem Afrikában, nem a Nilus környékén, itt is van keresni valója a magyar főuri passciónak és tudomány szomjnak.

Hol az igazság? azt akkor tudjuk meg, ha a turáni tör-

zseknek rokonsági kérdése meg lesz oldva. Ha tudni fogjuk, hogy kikkel tartozunk hát tulajdonképen együvé? Csak az ugorokkal és a törökkel már nem? Csak a törökökkel az ugor népek nélkül? Csak ural-áltáiak, de nem egyszersmind mongol atyafiak? Vagy azok is, de még a dravidák nélkül?

E kérdéseket mind alaposan rendezni és tisztázni kell.

Az én véleményem szerint nyelvészeti és történeti bizonyságok alapján a rokonság az egész ugor-uraláltai-mongol-dravidavonalakra szól és e határokon belől, minden egyes nép és nyelvcsalád történetének, nyelvének, szótárának megírása, a magyar tudományos világra vár.

És én hiszem, hogy meg is fogja írni.

Csak rendszeres beosztás és biztos terv kell hozzá s mindjárt akadnak hivatott munkások arra, hogy a rokonnyelvi csoportok szótárait és összehasonlítását megcsinálják, hogy s ez utóbbinak alapján a turáni nagy összehasonlító szótárt s azzal együtt közép Ázsiának és történetét megírják s a nagy nemzeti tartozást is véglegesen letörleszszék.

Addig pedig csak tapogatózunk a sötétben tovább.

Beszéljünk skythákról, rokon népekről és azoknak Ázsiában való állandó szerepléséről; számítsunk ismeretlen mennyiségekkel és haladjunk ismeretlen állomások felé.

15. Ismeretlen állomásokon keresztül.

A turániság jogfolytonossága.

Volt idő, melyben Ázsia s vele a világ csak nem egészen turáni volt. Ez idő azonban régen elmúlt s ma a faj szerepe sokkal kisebb körökre szorult.

Turániak azonban még mindig laknak Ázsiában, sőt Európában is állandóan szerepelnek.

Ezeknek a most élő turáni eredetű népeknek, élő összekötetésünek kellett lenni, az őstörténelem turánjaival.

A szumerektől fel nemzetünkig és a többi velünk rokon népekig, állandó nyomnak kell mindenütt vezetni.

E nyomokat felkeresni azonban, mindaddig, míg a megfelelő nyelvészeti és egyéb adatok összegyűjtése meg nem történt, felettébb nehéz.

S ha tárgyam egyenesen nem kényszerítene reá, én is szívesen el mellőzném és kitérnék előle.

Ha mégis rájuk mutatok és a turániság állandó szereplését megállapítani megpróbálom, azt főleg azoknak a derék magyar munkáknak köszönhetem, melyek ide vonatkozólag Nagy Géza és Fiók Károly dr. jeles tudósainktól megjelentek s melyek alapján a *skytha ethnos* és *nyelv turánisága* minden kétségen felül emelt konkrét valóság.

Még így is arra vagyok kényszerítve, hogy mint azt Quinet⁸⁵ is ajánlja, a geológia módszerével haladjak és a legfelső biztos történeti nyomokból kiindulva tájékozódjak vissza, a nagy ismeretlen felé, — az eredményhez keresem meg az okokat, a következményekhez, amik azokat előidézték és a tényekből magukból

következtessenek a puszta létre. És mint a sötétben haladó, megelégszik azzal is, ha a nagyobb tárgyak körvonalait kitudja venni és a főbb irányokat megtudja állapítani, én is megelégedjem, sőt biztosnak vegyem azt is, a minek részletei még ezután is tisztázásra várnak.

Ilyennek tekintem a turáni törzseknek különböző kirajzását, melynek utolsó nagy kiszállását a mongolság megmozdulásában találom, s mely alatt sorban visszamenőleg a törökök, a magyarok, az avarok, a hunnok népvándorlását és honkereső vállalkozásait is bele értem.

Még így se tudok tovább menni idő számításunk kezdeténél. Azonban még lejjebb is elvezetnek a történeti nyomok.

A NAPISTEN KÉPE KADAFI INDO-SKYTHA KIRÁLY PÉNZÉN
AZ INDO-SKYTHA HÓDOLTSÁG KORÁBÓL.

Az *indo-skytha hódoltság*, melyet Fiók hozott tisztába nálunk s a melyre vonatkozó érmeket, az ugor királyok pénz feliratait is először ő olvasta el helyesen, már Kr. e. 100-ba, sőt

még annál is messzebb viszem. Abba az időbe, midőn a *hunnok* két különböző törzse a *yáthok* délen, a *szagák* éjszaton Indiát birtokukba veszik.

A *hunnok* nyomára akadunk a khinai történet írónál is, a kik őket Kr. e. 213-ban a nagy khinai fal építésével kapcsolatban említik. Előfordulnak még előbb is, de már Herodot idejében sok neveik közül egyedül a *szaga* név merül fel csupán, az assyrok *Szu és Szutu* népei,⁸⁶ a kiknek kis-ázsiai hódításairól Kr. e. 630 körül, több forrás beszél.

Ezen időn tul a turáni törzsek a *szkytha* gyűjtőnév alatt szerepelnek s mint ilyenek *Justin* történetíró szerint 1500 évig uralkodnak Kis-Ázsia és Kelet-Európa felett.

A biblia is megőrizte nyomukat és a népék lajstromában Jáfet fiai közül az első három *Gómer*, *Magóg* és *Madai* nevek alatt vagy részben, vagy egészen *szkytha* és így a turáni törzshöz tartozó népek lappanganak: a Kimmerek, Szkythák és a Médek, a kiknek ugor származása, hogy úgy mondjam, bibliai elnevezésükben is keresztül érzik.⁸⁷

A *Kimmerek* nemzetiségére nem csak a nevökből vonható következtetések utalnak (assyr: *Gimiri*, persa: *Szaga*, héber: *gómer*, a georgiai: *gimiri*—óriás; a görög értelmezések: Homér „felhőkbe és setétségbe burkolt Kimmerek”; Heschylos *Κεμμερος* = *ἀγλός, ὀμυλκή* alapján a magyar: *komor*, a zürjén peremi *kimőr*, felhő homály), mint azt *Nagy Géza* is helyesen felismeri, hanem az is, a mit tartózkodási helyeikről s a skytha törzsekbe való beolvadásukról, a *Mágog* népeivel való összeköttetéseikről és kis Ázsiában való szereplésökről a különböző források alapján rólok megállapíthatunk.

Ezek szerint a *Kimmerek* valószínűleg, mint a skythák Ázsiából vándoroltak ki és a Meotis mocsarai közt szereztek maguknak új hazát, hol ma is több név őrzi emléküket. Innét a *szagák* üzték el őket, a kikkel egy törzsből származtak, de a kikkel olyan ellenséges viszonyban álltak, a milyennek mását későbbben a magyarok és a velök rokon bolgárok között találjuk.

A skytháktól nyomatva a krimi félszigetről a mai Moldván és Oláhországon és Bosporuson keresztül 784-ben Kr. e. kis Ázsiába nyomultak elő s ez időtől kezdve ott állandóan szerepelnek s nevöket az assyr ékíratok is többször említik, sőt a *Gómer* név a zsidó nép történetében is jellemző körülmények között jön elő.⁸⁸

A Kr. e. 600-as évek elején ismét a *skythákkal* kerülnek össze, kiket az assyr ékíratok 660 körül Kr. e. *Kaukázus déli részén* emlitenek s a kik a kimmerek után kis Ázsiába törnek, azokat megverik és magukban felolvasztják. Ez időtől kezdve már a skytha és pedig *szaka* törzsek szerepelnek a *Kimmer* név alatt. Az egyesült nép az, a mely *Cyaxares* méd királyt hódító útjában megállítja és az ő alattvalóik azok az ős örmények is, a kiknek nyelve a skytha népekével némi rokonságot mutat, a mely rokonságot, ha ugyan nem ugyanazon fajhoz tartoztak az ős örmények is, csak e szoros összeköttetésekkel lehet magyarázni.

A későbbi *cimberek* egészen más fajhoz tartoznak és a név rájuk a régi kimmerek után, csak eszmetársítás folytán ragadhatott.

A skytha kimmerek kis Ázsia földjén teljesen összeolvadnak *Mágóg* népeivel, a kik alatt a régi keresztyén s héber írók mind egyformán skythákat értenek s a kikről szent Heyeronimus így emlékezik: Judei et nostri judaizantes putant Gog (Magog) gentes esse scythicas, immanes et innumerabiles, quae trans caucasum montem et Maeotidem paludem et prope Caspicum mare ad Indiam usque tenduntur.

Herodot és a többi nyomok is e véleményt erősítik meg. A skytháknak ez óriás, a Dunától egész az Indusig terjedő vidék volt állandóan a küzdő terük. De nem egy időben s nem is egy törzsük által elfoglalva. Ezt igazolják a régészeti leletek is.

Honnét jöttek? s milyen nemzetiségből valók? hogy vannak felfegyverkezve? a biblia is mind jól tudja és Kis-Ázsiába való berohanásukról, Egyptomig dúló és Palesztiniát is érintő hadjárataikról, vesztett csatáikról két próféta is megemlékezik.

Ezékiel elmondja, hogy: *Mágog Mesek és Tubál fejedelme* (28. 2.) *Gomer és minden ő seregei: a Togarma háza, mely éjszak felé lakik* és minden ő seregei: (38. 6.) rátörnek Izráelre, mint a szélvész és ijjal, kopjával, kézibottal felfegyverzett szerecsen, persa, lidiai lovas hadakkal, elborítják a földet, mint a felleg.

Jeremiás még világosabban beszél, midőn az éjszak felől való országok minden nemzetségeinek Jeruzsálem elébe való összegyűjtés-t említi és a gonosz Jeruzsálemet így fenyegeti: *Ime én (t. az Ur) hozok ti rátok messze földről való pogányt, kegyetlen régi nemzetséget, ... melynek nyelvén nem értesz...* Az ő tegeze, mint a megnyílt koporsó és mindnyájan erősek lesznek (5. 15, 16). Ime nép jő el éjszak földéjéből és nagy nemzetség indul fel a földnek végiről (6. 22). Kiknek kezekben kéziv és paizs lesznek, kegyetlenek lesznek és semmi irgalmasság benne nem lesz: az ő szavok mint a tengernek zugása és lovagok lesznek mindegyig viadalhoz készültek (6. 23) kiknek csak hírek hallására a mi kezünk ereje elszakadozott, a veszedelem körül fogott minket, és a fájdalom, mint a gyermekszülő asszonyi állatot (24. v.).

Ez erős, markáns jellemzések mind a nomád skytha népekre mutatnak. Góg és Mágóg hadaiban a lovas, ijjal fegyverzett, éjszakra lakó skythák képe, félelmes megjelenése, ellenálhatatlan támadása s a rettegés a mi nyomukban járt, mesteri rajzban jelenik meg a próféta előadása után szemeink előtt. Szinte látjuk őket. Ilyenek voltak a skythák Kr. e. a 7-ik században, épen mint utódaik a hunnok, avarok és a magyarok egy ezer évvel később. És ilyenek voltak őseik is, kiknek szerepéről Kr. e. 2000 évig, mind a Justin történetíró állítása, mind a biblia előadása, mind a többi e fajhoz a turáni törzsekhez tartozó népek történetére vonatkozó adatok alapján, úgy a hogy mégis következtethetünk.

A skytha név gyűjtő név volt, melyet mindig azok a törzsek vettek különösebben magukra a kik a rokon népeken belől a vezetésként magokhoz ragadták. Egyszer a *Jáhtok*, *Szagák*, majd

a *Kimmerek*, ismét *Góg* és *Mágóg* neve hangzik ki jobban a skytha hangzavarból és különösen az utóbbi kettő, kiknek neve valóságos szálló igévé vált s a koránba is bejutott.⁸⁹ Ők lapanganak a *Jadzsudzs wa Madzsudzs* a *Tsin wa Mätsin* nevek alatt, a kiket Kaukázus bércein tulra *Nagy Sándor* köfállal rekeszt el s a kik ellen ezen a nyomon a sasszanidák is védekeztek s kiket az ékíratok *Gágu bel er Sa'hi* és a *Szaha* név alatt fel nem ismerni, valósággal lehetetlenség.

A mint azt a keresztyén és török szent könyvek egyformán tudják: *Góg* és *Mágóg* még az utolsó ítélet alkalmával, az idők végén is szerepelni fognak, a minthogy őseiknek az idők kezdetén is nagy szerep jutott.⁹⁰ A skythákon túl haladva ezt a szerepet az ős *Médek* (a proto Médek) viszik.

Berosus Kr. e. 22 századdal méd uralkodókról emlékezik Kháldea felett. Ezek a médek nem a későbbi árja-persa médek voltak, mint a Kyrosz korában, hanem turániak, a kiknek fajtáját nevük is mutatja: *Mada*, mely országot földet jelent s a mely név mind a szumerben, mind a többi rokon nyelvekben (ma, mo, mog) előfordul s a melyet a magyar a *Mád*, *Mada*, *Mánd*, *Mádi*, *Mándi*, még inkább a *Megye*, *Medgyes* (*Aranyos-Medgyes*), hely-ésszemélynevekben és az e neveknek alapul szolgáló *megy* igében, tisztán megőrizett és a kiknek ősrégi városuk *Ragá* vagy *Rakkán* is, a *Revà*, régi szókra emlékeztet.

Ez ős turáni médek a hódító árjákba olvadtak bele, de még Dárius idejében a népességnek nagyobb részét tevék. Történetük Kr. e. a harmadik ezerbe nyulik, a melynek végén Kháldeának is királyokat adnak s melynek elejére megjelenésüket és letelepedésöket helyezem.

Ez időn túl csak egyetlen vezető fonalszál van még a mely tovább vezessen, egyetlen fénysugár, mely a végtelen sötétbe bevilágítson, egyetlen egy mérő ón, mely az évezredes mélységek fenekére úgy a hogy leérjen: az ős árja-turáni érintkezés.

16. Utazás ismeretlen állomások felé.

Az ős árja-sémi turáni érintkezés.

Az árja törzsekről *Nagy Géza* derék tanulmánya (A Skythák nemzetisége) azt írja, hogy Európából vándoroltak be Ázsiába. Vándorlásukra a *Vendidad első fogaradja* bőven emlékezik, de a felsorolt pihenő helyek közül, csak ázsiai helynevek fordulnak elő.⁹¹ Másfelől tény az is, hogy az első emberpár paradicsomát ők is a pamyri síkra helyezik és így azt kell felvennünk, hogy az árja törzsek ősei a turániakkal egy időben tartózkodnak a közép-ázsiai beltenger partjain és a midőn annak lezuhanása után a turáni törzsek vándorlása kezdetét vette, őket is magával sodorta a költöző néparadat, a melynek egyik ága Európa éjszaki vidékei felé fordult s azután a Dunáig, a fekete tengerig elterülve, részint a Káspi-tó mellett, részint a Dardanellákon keresztül Ázsiába került vissza s melynek a másik ága egyenesen Ázsia többi része és India felé irányult.

Az árja népek közül e forgatag az ős időkben a szláv, germán, görög és latin törzseket Európába dobta átal, a irániakat csak közrevette és a közepén forgatta meg; az indokat pedig egyenesen a helyökön hagyta, vagy legfeljebb egy kevésé tolta vissza. A sémi népeket az Ázsiába vissza forduló első hatalmas áradat találta utba és Kis-Ázsián keresztül az arábiai félszigetre szorította be.

Akárhgy történt is a dolog, annyi tény, hogy e három nagy nép- és nyelvcsaládnak egymással egykor közös érintkezése és összeköttetése volt és az érintkezésnek hatása mind a különböző hagyományokban, mind a nyelvekben világosan felismerhető.

A tűznek mindegyik egyformán birtokában van.⁹²

A paradicsomot mindegyik magas hegyekre helyezi.

Ide utalnak az istenek hegyére vonatkozó mondák s az özönviz felőli tudósítások, az élet és mindentudásnak fájáról szóló visszaemlékezések, a forgó alkotmányról, az ellenséges testvérekről, az első város építéséről szóló legendák. S még inkább a nyelv.

A sémi nyelvekkel való összeköttetésről különösebben a régi nyelvészeti munkákban találunk adatokat.

Az árja érintkezésről/Fiók Károlynak többször idézett tanulmánya tárgyalja kimerítően és mégis tömören.

Részletesen felsorolja, hogy a Rigveda nevek szerint is megnevezi az ugor törzseket és Ogana, Ugana, Ugrā, Ugri, Ughra, Jadu, Turvasza, Jatu, Jahsu, Pani, Szaka, Tugra, Gandhāri nevek alatt említi őket.

Meggyőzőleg kimutatja, hogy a *név, viz, méz, tűz, ház, hét, tíz, száz, kard* szavak az ó indból kerültek az ugor nyelvek területére. Onnan valók (a zendből) az *arany, saar, saris* (tenger), osztj. *os*, zürjén *vi* = juh, *hid, sellő, vár* és ismét egyenesen a szánszkritből: a magyar *nád, tehén, magas, híres, ház, a szül és serken*.

Az ugor nyelvekből viszont a szánszkrit, persa, zend vette át az *egy* (ig, i) béka, tenger, mente, jég, torok, asszony, szekér stb. szókat.

Ezek alapján azon következtetésre jut, hogy az árjáknak és ugoroknak tehát, mielőtt a Rigvéda szereztetett volna, együtt vagy egymás tözsomszédságában kellett lakniok. Ez együtt lakásnak hosszú, igen hosszú ideig, több száz, talán ezer éven át kellett tartani, mialatt a két nép érintkezése s nyelveiknek kölcsönös egymásra hatása ily maradandó nyomokat teremtett és örökölt meg mind a két részen (Fiók: Az árják és ugorok).

Ehez a nézethez a magam részéről is hozzá járulok és csak azt teszem hozzá, hogy a kölcsönösen átvett szavak jó része a

szumerben is szerepel és a szumer nyelv kincsek alapján azok sorozata még jelentékenyen bővül.

Az ősrája és turáni érintkezésnél a szumerek is ott voltak, sőt már ekkor is a legmiveltebb és legelőrehaladottabb törzsek lehettek.

Mikor folyt le ez a nemzetek vállain keresztül és feje felett végbemenő érintkezés? Arról csak hozzávetőleges adataink vannak. A Rigvéda szereztetését a tudósok Kr. e. 2500-ra teszik. A kölcsönös érintkezés mélységéből Fiók még ezen felül 1000 évet is megengedni látszik. Ennek az időnek felvétele a Tigris és Eufrates között felmerülő leletek, feliratos táblák adatai szerint teljesen indokolt. Kr. e. 4000 évre visszamenőleg nyomozhatjuk visszafelé a szumerek multját. A *Szárgon* mythikus király felől napfényre került ékíratok Kr. e. 3800 körül jelölik meg ez éjszak babyloni uralkodó idejét.

Miután egyenes és közvetlen adatot magáról *Szárgonról* és fiáról *Naranszinről* még mindeddig nem birunk, valószínű, hogy sémita elem megerősödése a babylóniai földön csak későbbben történt s ez időben még a szumerek voltak a két folyam közének urai, a kik ide a közép ázsiai nagy beltenger lefolyása után a turkesztáni sikokról ereszkedtek alá, abból az irányból mely a turáni törzseknek állandó országutja volt. Azok az óriás csatornák és romok a sivatagban mindenütt nagyobbbrészt e nép nyomait jelzik.

Míg a többi turáni törzsek az ősmiveltséget az ezredévekig tartó vándorlás, a végtelen küzdelem és a sivatag miatt lassanként mind veszni hagyták s az ősturáni írás 5—6 jegyénél, mely a szumeri, hun-magyar és ez utóbbival 16 jegye által rokon ujjur feliratokban egyformán előfordul⁹³ és a király nevét jelző villa alaku, hol 3, hol 4, hol 5 águ jegynél (a nemesi koronák ez ősenél) a turáni örökségből ezen és a nyelven és a közös hagyományokon kívül többet alig tudnak felmutatni: a szumerek részint míveltségöknél, részint ennek következtében szelidségöknél fogva megőrizték a teljes osztályrészt és mindenütt azonnal kulturmunkálatokba fogtak.

E munkát az altái hegyek alján épen testvéreik megrohanása folytán hagyhatták félbe.

Ez az a pont, a hol Kr. e. 6000 körül elhagyják az ősi telepet, a szumerek és lassankint lejjebb-lejjebb hatolnak s a turáni népek vándorlását megindítják. Ebben a nagy vándorlásban, melyben az eltávozó nép üres helyét mindig más, de nyomokba lépő rokon nép foglalja el; a médek utánnok Médiába jutnak, ők magok pedig végre a Tigris és Eufrates közé, az arábia sivatag szélére.

Egy nagy természeti akadály állítja meg őket Mezsopotámiában: *az arábiai sivatag* és a mi azzal egybeforr: a *sémíták*.

De ez már a szumerek tulajdonképeni történetébe tartozik.

A KIRÁLYI MÉLTÓSÁG JELVÉNYE
KADAFI KIRÁLY ÉRMEIN.

17. Szumerek.⁹⁴

A Szumerek éjszak-kelet felől bocsátkoznak le a két folyam közti síkra s úgy látszik; mindjárt beköltözésük elején, épen talán azon nyomás miatt, melyet Arábia őslakóira gyakoroltak, előidézik az ellentétes irányú séminépvándorlást, a mely Syrián keresztül Kis-Ázsiába nyomulva, ismét épen éjszak felől hozza e két külön fajt érintkezésbe.

Mikor történt ez érintkezés? még máig sincs felderítve.

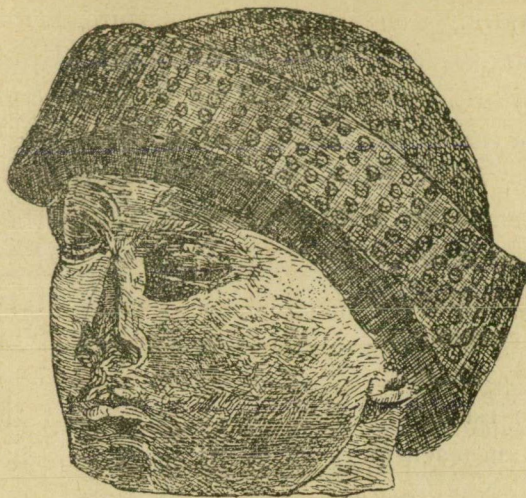
A mit tudunk, mindössze csak annyi, hogy a szumerek szállottak meg elsőben e síkon, ők kanalizálták a Tigris és Eufrates közét, ők vetették meg a híres Babylon-Assyr miveltségnek alapját s a mely e birodalmak hírét nagygyá nevelte: az ő lelkők, nyelvök és szellemök vala.

Abban a mélyben, a melyben a legelső ékiratos táblák előfordulnak, már együtt él a szumeri a sémitával. Sőt éjszakon *Akkádban*, a hol e nép először helyet foglalt s a honnan később a tenger felé délre terjeszkedett, már az erősebb, nyersebb sémita az ur, a miveltebb, puhább turáni faj felett, a mely azonban miveltségénél fogva még mindig fentartja nyelvét és fajtát itt is.

Ez az idő az első sémita királynak Szargonnak és fiának Naramszin-nek az ideje, Kr. e. 3800-dik esztendő, a mely idő előtt a turáni faj e síkon már ezredekkel virágzik.

Délen ez idő tájt is tisztán csak szumeri dinasztikiakat találunk, a kiknek uralma csak egyes nagyobb városok körül csoportosuló vidékekre, meg annyi megyékre és talán törzsekre terjed.

E városok között *Sirpurla* vagy *Lágyas*-ra vetnek elsőben

SZUMERI FÉRFI FEJ GUDIA IDEJÉBŐL,
A DE SARSEC-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.

SZUMERI LEÁNY,
SZOBOR A PÁRIZSI LOUVRE EREDETIJE UTÁN.

fényt az ásátások, a melyek nyomán felszínre kerülő emlékekről *Khalduliti*, *Ur-Nina*, *Akurgál* és *Uru-kán* (Uru-ka-gina) királyok neveit olvashatjuk le. *Uru-kán* után már csak helytartókat, az ugynevezett *pati szu*-kat találunk *Lágyas*-ban, ezeket a második *indo-skytha* hódoltság történetében is előjövő helytartó vagy fejedelemséleket, a kiknek nevei sorban:

En-temena.

En-anna-da.

Akurgal.

En-anna-du.

Ur-Ba-u.

Nam-mach-ni.

Ur-Nin-gul.

Gudea.

Ningirszu.

Gulkháni.

Lakandon.

E helytartók magok is mindnyájan szumerek. Ur városának, az Ur városban uralkodó szumer királyoknak voltak alattvalói.

Az *Ur* városa központtal alakult, rendszeres szumeri államnak első uralkodóiról nem sokat tudunk. Egyidejűek lehettek az Akkádban az éjszakon megfészkelte sémita királyokkal, vagy tán régebbiek is azoknál.

Az első két szumeri király két ismerősünk *Ur-Gur* és fia *Dunghi*. E királyok *Szumer* és *Akkád* királyainak nevezik magokat, az első beköltözködése és elhelyezkedése folytán éjszaki, akkádi és déli, szumeri részbe oszlott egységes nemzet királyának.

Utánnok megint homály van.

Van rá azonban némi adatunk, hogy az egységes állam tovább terjeszkedett és uralkodó székhelyét éjszakra tette *Isin* s Nippur felé, honnan a sémitákat vissza üzte.

Ez által azonban hatalma épen délen gyengült s a nemzeti

elégedetlenség a régi fővárosban Ur-ban egy ellen-királyt támasztott, *Gungunur*, a ki Nippur királyait legyőzte, annak és Nisinnek birtokában őket meghagyta, de adó fizetőivé tette s a másik szumeri királycsaládot megalapította.

E kettős uralomnak végét ismét homály fedi, csak annyit tudunk, hogy utánnok *Larsza* városi királyok következnek. Ezek uralmának az *elamiták* berohanása vetett véget, a kik valószínűleg rokontörzsek voltak s a kik 2280 körül megrohanták Baby-loniát s egy nyugati águk *Kudur-Mabuk* vezetése alatt elfoglalták *Larszát* s véget vetettek a nemzeti királyok uralmának.

De csak az uralkodó család változott; a többi, a nép, a nyelv, a vallás és minden megmaradt.

Ez időszakba esik a Sziddim-völgyi csata, Ábrahám fel-tünése és a zsidó történelem kezdete.

Az elamita uralkodásnak *Chamu ragas* (Hamu rabi) babylo-niai király vetett véget.

Ezzel a királylyal, a kitől még szumeri felirataink is van-nak, veszi kezdetét a sémi hegemonia Szummer és Akkád felett. Kr. e. 2000—1800 év körül.

A mivelt, gazdag, tudós, de elpuhult turáni faj átadja sze-repét a vadabb, miveletlen, nomád, de edzettebb sémitáknak. Nyelvével és szellemével azonban ő uralkodik rajta azután is tovább. S az által, hogy a hódító fajba olvad, egy új ethnost hoz létre, a babylóniai, a mely már turáni-sémita keverék.

De még ebben is, mint a különböző színű vizek összefolyá-sánál, sokáig meglátszik még az eredeti turáni jelleg.

Ugy a sémita, mint a turáni elem más helyeken tartotta fent fajtisztaságát.

A sémiták *Assyriában*, a hová mindjárt a Szumereknak a babylóniai sikra lett beköltözése után megindult, ellenkező irá-nyu népáramlata folytán jutottak.

A turániak a Mesopotámiától feljebb fekvő helyeken. Mé-diában, a hol még a perzsák uralma alatt is fentartják magukat s a mely nevét is tőlük nyerte.

Azután még feljebb, a hol a rokon népek a scythák következtek, a hol a Kurd, Kurdoi, Kharduzoi név mindenütt tisztán jelöli az egymásután következő láncolatokat, míg a Káspító környékre, az Uralig s még feljebb érünk, azokra a helyekre, a hol a turáni fajok központi élete lüktetett és a hol a magyarok is voltak.

A turáni népáradatnak Szumer és Akkád volt Afrika és a sémíták felé a legutolsó bástyája, a legszélsőbb szigetje. Természetes, hogy elsőben ezen bástyát döntötte le, e szigetet nyelte bé a nagy ellenséges ár.

A sémita nagy néptenger s a híres babylon-assyr miveltség felszine alatt, mindenütt tisztán látszanak az ősz turáni építmények. A markáns sémita típus mellett mindenütt feltűnik a turáni fajnak jellegző vonása.

DÉL BABYLONI SZUMERI VADÁSZ JELENET.
AGYAG TÁBLA SZINKARÁBÓL LOFTUS UTÁN.

A tengerparton lakók mesélnek régi városokról, a melyeknek utczái és építményei csendes időben, csendes vízben, ma is meglátszanak.

Ilyen elsüllyedt városok azok, a melyek a szumerek emlékeivel elmerültek s azon földnek ősz történetét őrzik, melyen most ismét egy hanyatló turáni faj, a török uralkodik.

SÉMITA FEJ ALAK, FÉLDOMBORMŰ A SZUMERIVEL ELLENTÉTES TYPUS
FELTÜNTETÉSÉRE.

Ezeket az emlékeket megmenteni, a szumerek s az ősz babyloniai műveltségnek dicsőségét a turáni faj részére lefoglalni s a mi egyet tesz; a Tigris és Eufrates között megkezdett kutatásokban részt venni s azok eredményeit a nyelv s nemzeti öntudat számára értékesíteni, nekünk is szoros kötelességünk volna.

Az igaz, hogy ez emlékek és a szumerek műveltsége nem csak bennünket érdekelnek; azok a sémita és árja népeknek és művelt embereknek is egyformán szólnak. A görög műveltségnek, a görög-római-egyiptomi mythologia napfényes, művészi palotájának is, a szumerek földén van megvetve az első alapja.

18. A Kentaur meséje.

A görög mythologiában állandóan ott szerepel egy félig ember, félig lovas lény, hol egy hegyi vad nép, hol valami istenféle, neve: a *Kentaur*.

A Kentaurokat a monda *Ixiontól* és *Nephelétől* (*Junótól*, ki felleg alakot öltött volna) származtatja; most óriásoknak, majd bátor bölény-vadászoknak, majd kicsapongó vendégeknek, s állandóan lovan ülő, a lóval egybeforrott lényeknek festi.

Ezt a *Kentaurt* én úgy tekintem, mint a *skytha* népek apotheosisát.

Nem *Thessália* hegyén éltek azok, hanem *Közép-Ázsiában* és turáni eredetüket maga a görög mythosz is igazolni látszik.

Ezt a *Kentaurt* használja fel a francia történetíró *E. Quinet* arra, hogy a *Teremtés* történetéről írott munkájában, *Hesiod* görög költő költeményeinek állítólagos töredékéhez fűződve, a világteremtését, fokenkénti alakulását az ember megjelenéséig, halhatatlan Kentaur személyében érzékeltesse és a szájába adott mesével, az ember származásának tüneményére rámutasson.⁹⁵

Quinet-Hesiod szerint az ősz Kentaur *Khiron*, tanítványát Akhilleszt tanyájának legrajtettebb zugába vezeti, a hol az egymásra nőtt százados fatörzsek és a mohos kőszalak közül, az óriás bérczek orma égre szökken. Távolban a patak csörtet tova, de még az is elhallgat, midőn a lények legrégebb és legbölcsebbike beszédébe kezd és elmondja, mint látta a végtelen idők folyamán megszületni a világot, a tengert, a szigeteket és a hüllőket, a nagy száraz földeket és a nagy emlős állatokat és utóljára az

⁹⁵ Quinet La creation 1 k. 112 l. és köv.

embert, a kit barlangjába vitt, ápolt, felnevelt, a ki mindenét az előtte megjelent állatoknak és neki köszönheti s a ki őt és elődjait mégis büszkén lenézte és megvetette.

A világtörténetben szereplő és még ma is élő, virágzó népekre nézve, ez a Kentaur mi vagyunk és a mielődeink a *skythák*.

Az az ős turáni faj, mely a népek őse volt, s mely az embereket az istenek hitére, az írásra, a földművelésre, az építkezésre, a művészetekre megtanította s a kiktől a többiek mondáikat, hagyományaikat és mythoszaikat kölcsönözték.

A szumereké és utánnok a miénk az írás feltalálásának dicsősége. A fenecziái ős héber és egyiptomi alfabet, a germán-skandináv-finn runák mind a turáni szellem bélyegét viselik.

A szumerek és utánnok mi népesítjük be először az eget. A Mózes könyveinek szerkesztői a mi nemzeti, családi mondáinkat, hagyományainkat, mythoszainkat eszményítik a bibliában s még azok előtt, turáni minták és adatok után dolgoznak a babylon-assyr állam vallás és az árja népek szent könyvei.

Jehova, az isten kimondhatatlan neve a szumeri *JÓ, JAV* istennévnek felel meg.

És a ragyogó görög-római mythologia is csak másolat; név és alak, jelentés és forgalom szerint, az ős szumeri-babylon assyr isteneket veszi átál, még nemzeti hőse is a híres *Heraklesz* is egy világosan kimutatható szumer-babyloni mythikus alak *Izdrubhár* vagy *Nannarosz*. És az istenek ellenségének, a jó istenség eszméje mellé állított sátánnak, a szumeri *êrêmet*-nek a cseremis *Keremetnek*, a *Tiamat* sárkánynak a leggyőzője nem más, mint *Miriudug*, a magyar *ördög*, a babyloni *Marduk*, *Mars* és *Áresz*.

A mi sárkányos népmeséink is mind ehhez az ős turáni hős és sárkány mondához kapcsolódnak.

És azok a lépcsőzetesen épült assyr-babyloni templomok s ezek után az egyiptomiak gulái is, a héber *Seol*, a görög *Hádes*, mind csak a szumeri istenek hegyének, a világ és országok hegyének (szum. garszag, kalamma, garszag, = ország és = hegyesség; kalamma = kelen, = föld), az árják *Hara Berezaitijának*,

a mi *Óperenciánknak*, az arany termő *Arali* és *Áltái* hegyeknek, a holtak birodalmának *Chavila* és a *halál* földének utánzatai. A szumeri kura = sir is meg van nálunk a *kurgán* és a *korhány szavakban*.

Még a modern világ is megtartott tőlünk valamit; az idő számítást, a napoknak elnevezését, a hónapoknak, a körnek, az óráknak és a perceknek beosztását.

Quinet-Hesiod meséjében *Khiron* Kentaurnak igaza van.

A népek műveltségöket az előző nyomokon fejlesztették és ez a fejlődés egyrészt saját szellemök eredeti tulajdona. De műveltségöknek nagyrésztét egyenesen másoktól vették átál és ezek a mások a Kentaurok s a kiket e mythologiai alak apothéóziál: a *skythák* s e név alatt a turániak és a szumerek.

Tudom nagyon jól, hogy eténymégbővebb bizonyítástigényel.

Sokra már ez alkalommal is rá mutattam.

Többre még ezután is vállalkozom.

Első sorban e munkát kiegészítő szumer és turáni összehasonlító szótárra, illetve egy szótárral ellátott szöveg gyűjteményre.⁹⁶

Azután egy teljes szumeri nyelvtanra és nagy szótárra.

A dolog teljes tisztára hozására azonban az egész magyar tudományos világ közreműködése kívántatik.

Azoké, a kik eddig is mind közreműködtek már ez irányban és a kik előtt én kévéimet tisztelettel meghajtom.

A mit a magyar szellem akár a nyelvészeti, akár az ős történeti, akár a vallás mythologiai nyomozás terén eddig dolgozott és felmutatott: az egy sem felesleges, az mind felhasználható s abból nem vész kárba semmi.

Ezzel a megnyugtatóssal adom közre az én sok elfeledt pontokat érintő, sok elszakadt szálakat összekötő, sok alig sejtett összeköttetésekre rámutató, sok merésznek látszó hypothesisen épülő és sok erős kritikát kihívó dolgozatomat is.

Én tárgyamát így tudom és azért beszélek.

Igy van é valóban? azt döntsék el mások és döntsék el a tények.

Jegyzetek.

¹ Ezen tanulmányra vonatkozó forrásműveket, az egyes jegyzetek alatt veszik az olvasók, a hol minden a tárgyra vonatkozó bővebbi felvilágosítást megtalálnak.

² Drümond H. Természeti törvény a szellem világban. Fordította Csizmadia Lajos, kiadja a Prot. Irod. Társulat. Budapest, 1896. 8°. Hornyánszky.

³ E. Quinet La creation. Paris, 1870. 2 kötet. 8°.

⁴ Lásd: Gróf Széchenyi Béla Keletázsiai utjának Tudományos eredménye. 1877—1880. Második kötet. A gyűjtött anyag feldolgozása Budapest. Kilián, 1897. 4°.

A másik a Zichi Jenő-féle Kaukázusi expeditio, melynek tudományos eredményéről 2 nagy kötet számol be eddig.

A magyarok őstörténetével mind a két munka összefügg. A Széchenyi-féle khinai utazásnak a földrajz, geologia, növény-, állat- és ásványtan mellett, a szoros nemzeti ügy is hasznát látta Bálint Gábor kolozsvári egyetemi ny. r. tanár nagybecsű *Tumul (dravida) tanulmányaiiban* és *Dr. Török Aurél* a turáni nyelvkörhöz tartozó *Ajnókra* vonatkozó kraniológiai értekezésében.

Mindkét munka nagy nyereség ránk nézve s különösen az a Bálint Gáboré, mely egyenesen a magyar nyelv és az összehasonlító turáni nyelvészet körébe tartozik.

A Bálint Gábor munkájának a *szuomi* (finn s rokon népek) és török barát nyelvészek ellen kihegyezett iránya senkit sem fog vissza riasztani attól, hogy e nagy és értékes munkát irodalmunkra és különösen a magyar nyelvészetre és őstörténelmi kutatásokra nézve uttörő kezdeményezésnek és nyereségnek ne tartsa.

Fiók Károlynak a *Huszká József Székelyház* című műve mellékletében megjelent nagybecsű dolgozata az *Árjak és Ugorok* érintkezéséről, már rámutatott arra, hogy a magyar fajtájú népeket Indiában is keresnünk lehet.

Most már igazolva van a *Kőrösi Csoma Sándor* vállalkozása is, a

ki jó helyen kereskedett, de hibás hypothesisek és előitéletek miatt, téves nyomra tévedt.

⁵ Azokat a népeket, melyekkel többé-kevésbé a magyar is rokon, Müller Miksa nevezte először turániaknak. Miután tanulmányaim erre kényszerítettek, én is ez elnevezést tartom meg, mint szélesebb körűt.

F. Lenormant a szumeri, még akkor csak akkádi nyelvészet megalapítója is ez elnevezést fogadja el és nagy munkájának *La langue primitive de la chaldée et les idiomes touraniens*. Paris, 1875. Függelékében közli is a turáni nyelv családfáját. E családfa egyebeken kívül, ma annyiban is korrekturára szorul, mert a dravida nyelvek még azon nincsenek a turáni nyelvek közé beosztva.

⁶ A görög nyelven megjelent művek között a cháld papé, *Be-rossus*-é az első s a legértékesebb. De *Herodot*-nál is sok megbecsülhetetlen adatra találunk, különösen a Scythákat illetőleg. A korabeli babylóniai viszonyokra is feltétlen kutfő, a kinek megbízhatóságát ujabban sokfelől kétségbe vonták ugyan, de a kinek adatait ma sem nélkülözhetjük s a kit a jövődő, a mint én hiszem, még sokban rehabilitálni fog. *Trogus Pompéjus* történeti művében minket első sorban az általa kivonatozott *Justin* történet író azon adata érdekel, hogy a *Scythák* kis Ázsiában 1500 évig uralkodtak és régebbi népek, mint az egyiptomiak, sőt a világnak legrégebbi nemzete.

⁷ A *bibliának* a mi tárgyunkra vonatkozólag különösen első 14 fejezete és a prófétai könyvek, s azok között Amos és Hóseás, Ézsaiás (1—40. fejt.), Jeremiás, Ezékiel és az Ézsaiás ismeretlen folytatója (Ézs. 44—66.) birnak elsőrangú becsessel. De a királyok könyve s a krónikák is sok becses adalékkal, kortörténeti vonásokkal szolgálnak.

A Mózes első könyve 1—11-ig terjedő fejezeteiben az ősi korbeli világ-történetnek köztudatba átalment eseményeit, mondái-t őrzi. A jóformán özönviz előtti történeti háttérrel bíró hagyományokat a héber irodalom a babyloniai népekkel való közvetlen és benső összeköttetése folytán őrizte meg és azoknak speczialis nemzeti és monotheisztikus jelleget adott. A 14-ik fejezetben Ábrahám a héberek ősi atyja lép előtérbe s e rész különösen azért fontos, mert a biblia és a babylóniai történet kronologiai dátumai itt találkoznak először. E rész azért, ha szerkesztése épen a fogság utáni korban történt volna is, tényleg egy régebbi történeti okmány feldolgozása és beillesztése csupán.

A Mózes 1—11. fejezetbeli őstörténeti részek eredetére, forrásaira, szerkesztőire nézve még ma sem állapodott meg a tudomány.

A régebbi nézet még csak három szerzőről tudta, a kiket A), B),

C) betűkkel jelölt. A) volt az u. n. alapírat, a papi kódex; B) az u. n. régebbi előbista szerző; C) a jehovista szerző.

Budde után a C) iratban, vagy a hogy ma nevezzük a J)-ben két idő rendben egymástól külön választható alkatrésszel találkozunk (J¹ és J²) s így miután a régi B) jegyű szerző e fejezeteknél nem jön tekintetbe, három különböző szerző munkájával van dolgunk.

Ezek között legrégebbi szájhagyomány után dolgozott a J¹; munkája a 2. fejezet 4-ik versének második felével kezdődik és a 2-ik fejezet 9., 10., 11., 12., 13., 14. verseinek kivételével a melyek a babylóniai viszonyokkal és mondákkal ismerős J²-től származnak, a 4-ik fejez. 25. verséig folytatódik. Ettől kezdve az 5-ik fejezet végeig a későbbi átdolgozó beszél, a kitől az 1-ső fejez. és 2-ik fejez. 1—4. verse (a 4-ik versnek első fele) ered; a 6-ik fejez. 1—7. verse ismét a J¹-é; a 7-ik versétől a (nagyobbnyira) 7. és 8. fejezetek ismét a későbbi átdolgozóé; 9. 1—17 megint J¹; a 9. 28., 29; 10. 1—17; 28., 29. versek a későbbi átdolgozóé; a többi versek J¹-é, a kié még a 11. 1—10. vers. A Hexateuchus exegesisé s a különböző szerzők és szerkesztők kérdése, azonban még ma sincs lezárva. Ujabb és újabb hypothesisek merülnek fel és azok sokszor homlokegyenes ellenkezésbe jutnak az assyrológiai kutatásokkal. A mi ezek alapján mint elvitázhatatlanul biztos régi nyomnak mutatkozik, a theologusoknál, mint későbbi szerkesztés és betoldás szerepel. E téren úgy látszik még meglehetősen elővigyázatra és mind a két tudomány: az assyrológia és a bibliai exegesis kölcsönös utmutatására és figyelembe vételére van szükség.

⁸ Általános nézet volt eddig, hogy a Nilus parti kusita birodalom, Egyptom volt a világ legrégebbi állama.

Ma ez a nézet jóformán tulhaladott álláspont.

A Nilus parti kultura Babyloniából eredt s az Egyiptomiak fő istenei On vagy Nun, Schu és Tefnut, Seb, Nut és Oszrisz a szumeriek ősi istenei. Még a hieroglifek is az ősi szumeri jegyekből származtak volna. Ennek a körülménynek igazolása azonban, még további bizonyítékokra vár.

Ezekről eltekintve Egyptom története különösen az Assyr időszakra nézve és a Tigris és Eufrates parti s a Nilus melletti világbirodalmak egymással való érintkezésére, diplomaciai levelezéseire fontos. Egy ilyen levélgyűjtemény legközelebb Tell Amarában került napfényre és a berlini muzeumba jutott.

⁹ Az ékiratos emlékeknek leggazdagabb gyűjteménye az angol Nemzeti muzeum birtokában (az u. British muzeumban) van. A muzeum a feliratos emlékekből óriási kiadásokat bocsát a nyilvánosságra

elé, Sir H. Rawlinson szerkesztése alatt. Ezek czime: *The cuneiform inscriptions of Western Asia*. Eddig öt óriás kötet jelent meg 1861—1884-ig. Lásd még Layard *Inscriptions in cuneiform characters*. London, 1853. 2°.

A kézenforgó kiadások nagyobb részt ezeknek a kivonatai.

A francia és a többi népek gyűjteményeiről is több nagy értékű kiadásokat birunk s ezeket ott a hol szükséges, bővebben ismer-tetem.

¹⁰ A díszmunkák között első helyen a francia szerzők munkái állanak. Ezek idő rendben: 1. Monument de Ninive, decouvert et decrit par M. Botta, mesuré et dessiné par M. Flandrin; ouvrage publié par ordre du Gouvernement, Paris 5. Vols 2°. 1849—51.

2. V. Place, Ninive et Assyrie, avec, des essais de restauration par Felix Thomas. Paris. 1867. 3. tomes.

3. The Monument of Niniveh, illustrating Mr. Layard's first expedition to Assyria, from drawings made on the spot. London. 1849. 2°.

U. a. Second serie. 1853. 2°.

A többiek mellőzésével még.

4. Perrot et Chipier Histoire de l'art dans l'antiquité. Paris. 1884 és

5. De Sarsec Decouvertes en Chaldée.

¹¹ Ninivében magában több könyvtár létezett s általában a könyvtárak Assyriában és Babylóniában valóságos közszükségletet képezték. Minden nagyobb városnak, minden jelesebb templomnak meg volt a maga gyűjteménye, megváltak a magok speczialis szerzői és munkái.

Ezt sem igen lehetne rólunk, városainkról és egyházainkról konstatálni.

¹² Az assyr birodalom ellentétben a kultur foglalkozáshoz jobban hajló Babylóniával, végnélküli öldöklő hadjáratokban lelte minden örömét. E kegyetlen irtó hadjáratok szerezték meg az assyriaiaknak a vérivó nevet és keltették fel a népek bosszuját, mely Ninive ellen nagy nemzetközi uniót hozott létre és az assyr birodalomnak, különösen Ninivének teljes elpusztítását, a városok lerontását, a lakosok legyilkolását és elhurczolását vonta maga után.

Ninive bevételével 606-ban K. e. az egész assyr birodalom egy végtelen temetővé változott, a hol a romokkal nem törődött többé semmi élő s a hol az idő lassanként eltakarta azokat.

Ebben a pusztításban s az assyr birodalom lerombolásában a

turáni törzseknek Góg és Magóg hadainak és a Szagáknak is nagy szerep jutott. Ezékiel 38. fejt.

¹³ Cyprus persa király Kr. e. 538-ban legyőzte Nabonid babylóniai királyt és véget vetett a babylóniai birodalomnak. A főváros önként meghódolt és megmenekült a lerombolástól. Régi jelentőségét azonban elvesztette s 488-ban falai is leromboltattak. Nagy Sándor midőn a persák legyőzésével hatalmába került, felismerte a hely jelentőségét és felépítését is tervbe vette. Ezek kivitelében azonban meggátolta a halál. Ettől kezdve rohamosan pusztult Babylon, Bagdad alapítása adta meg neki az utolsó döfést. Ez a város és még egy csomó, mind a babylóni paloták anyagából épült s a romok még ma is kőbányául szolgálnak az egész folyam vidékre.

¹⁴ Lásd 10. jegyzet 1. szám alatt.

¹⁵ Lásd 10. jegyz. 2. sz. alatt.

¹⁶ Layard első utólérhetetlen hatású műve Niniveh and its remains. . . London, 1849 2. vol.

U. a. A popular account of Niniveh. London, 1832. Mind a kettő németül is.

Ezen kívül lásd 10. 3. is és a 9-ik számú jegyzetet s Layard nagyszámú művei közül a második útjára vonatkozó Discoveries in the ruins of Niniveh and Babylon, the Result of the second Expedition. London, 1853.

¹⁷ H. Rassam, ki különösen a Smith halála után folytatta a Britt nemzeti muzeum megbízásából az assyr ásatásokat minden tudományosabb előkészültség nélkül, egyedül praktikus ismerete folytán a leg-szerencsésebb kutatók egyike.

H. Rassam Excavations and Discoveries in Assyria. 1880.

(Transact. of the soc. of Bible Arch. VIII. 1).

¹⁸ Travels and rescarches in Chaldea and Susiana with an account of excavations et Warka, the Ereck of Nimrod and Shush, . . . by Wil Kennet Lofous. London, 1857. J. E. Taylor Notes on the ruins . . . London (Journ. of the Royal Asiané Society XV.).

¹⁹ A francia expedíció 1852 - 54 a Rassam Place-féle angol ásatásokkal egyidejűleg működött. Neki köszönjük Babylon romjainak első térképét. Ez expedíció nem volt szerencsés, sok időt töltött tapasztalt helyi vezetők hiányában és gyűjteménye a Tigris folyóba veszett. Az a mű azonban, melyben felőle Oppert beszámol: Expedition scientifique en Mesopotamia exécutée de 1851 á 1854 par MM Fulgence Fresnel, F. Thomas et Jul. Oppert. Paris. F. I. 1862; F. II. 1859.

²⁰ Smith György eredetileg rézmetsző volt, a ki a Rawlinson-féle nagy Cueniform inscriptions tábláit metszette. Benső vonzalomból elhagyta pályáját és assyriológus lett. Mint ilyen különösen a genesisre vonatkozó assyr kutatások és leletek és ásatásai tették híressé nevét. Ásatásainak eredményéről Assyrian Discoveries, an Account of Explorations 1873—1874. London.

²¹ Ez uralkodót ujabban *Hamu rabbinak* nevezik. Ő volt a ki éjszak és déli Babilóniát egyesítette. Eredetileg csak Babylon és közvetlen vidékén volt ur. Délen az elemiták, az idegen hódítók parancsoltak, a kik ellen való természetes ellenszenv Hamurabbi vállalatának nagyon hasznára vált. Uralkodásának idejéről is meglehetősen ingadozó adataink vannak. A sémi faj, most nemzet mentővé, uralkodóvá lett vele a nélkül, hogy a szumeri nyelv és műveltség, állam berendezés teljesen meg változott volna. Hamurabbi nevéhez fűződik az öszszefüggő nagy csatornahálózat kiépítése és kijavitása is.

²² Ez a francia vállalat teljesen pótolta a mezopotámiai expedíció sikertelenségét. E. De Sarzec, *Decouvertes en Chaldée* publ. par Heuzey. Paris. I. 1884; II. 1887.

²³ A pennsylvániai egyetem ásatásainak eredményéről H. V. Hilprecht számol be *The Babylonian Expeditions of the University of Pennsylvania series A: Cueniform Texts*, Philadelphia. 1893. I. part. 1. U. a. Vol. I. part. 2.

Ide tartozik ugyan azon szerző Assyriaca I. című műve is. 1894. Boston, Halle.

²⁴ Viaggi di Pietro della Valle il peregrino. Descritti da lui madesimo in 54 Lettere familiari (1514—1526) 40 Roma 1560 I., II. J. Flower feljegyzései a Philosophical Transactions-ban jelentek meg.

²⁵ K. Niebuhrnak a fia volt a híres B. G. Niebuhr, a ki Róma történetét meg írta s az ő unokája volt a M. Niebur, a kinek az ékirások megfejtése előtti s a görög s egyéb adatok teljesen felhasználásával készült első nagyobb assyr történelmet köszönjük:

K. Niebuhr utleírásai és azokban az oddig ismert és teljes uj feliratok pontos másolatai, a megfejtésre vonatkozó előmunkálatai 1778-ban Koppenhágában jelentek meg K. Niebuhrs Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern czim alatt.

²⁶ *Grotefendnek* genialis felfedezését nem méltányolta eléggé a század elei német tudomány. A Göttingische Gelehrten Anzeigen egy-szerűen csak magáról a tényről ad rövid értesítést. Értekezése csak 13 évvel később jelent meg, akkor is csak egy másik munka függeléke gyanánt. Most már bezzeg nagyra vannak vele a németek.

²⁷ A behisztuni szikla irat, melyet Rawlinson fedezett fel 1835-ben s melyet óriási költségek és fáradoalmak árán lemásolt, 1847-ben magyarázott meg, 1849-ben jelent meg.

Ez a felírás ujabbán a *scythia kérdés* eldöntésére nézve is nagy szerepet játszik.

²⁸ Expedition scientifique en Mesopotamie 1859 és Element de la grammaire assyrienne 1860. Grand inscription de Khorsabad, commentair philologique 1864.

²⁹ Les peuples et les langues des Medes 1874.

A médek nyelve és nemzetisége azonban még ma is vita tárgya.

³⁰ Fr. Lenormant munkái egy egész könyvtárt tesznek. Ezekből az Etudes accadiens.

Manuel d'histoire ancienne de l'orient 1869.

La langue primitive de la Chaldée et les idiomes touraniens. Paris, 1875.

Les sciences occultes en Asie. Paris, 1874—1875. 2 v. és ennek legujabb német fordítása (1877).

Les premieres civilisations 2 v. Paris és ennek német fordítása.

Les origines de l'histoire deuxième ed. Paris, 1884. állottak rendelkezésemre.

³¹ Lenormant Hunfalvival levelezésben állott és L.: a La langue primitiv de la chaldée s valószínűleg a többi munkáit is megküldte a magyar tudósaknak. Ez a megnevezett mű aztán a Hunfalvi széljegyzeteivel a debreczeni nagy könyvtár birtokába került.

³² E levél egész terjedelmében olvasható Lenormant Les principes de la comparaison de l'Accadien et des langues Touraniens. Paris, 1875 kis röpiratában, melyben Halevy és Ujfalvi ellen védi az akkadok turániságát.

³³ Donner elébb az akkadok finn-ugor rokonságát fogadta el, később azonban visszavonta állításait és a Haupt nézetéhez csatlakozott, a ki csak annyit állit, hogy az akkád nem sémita, hanem külön nyelv.

³⁴ Ez eredményt főleg Haupt *Die Sumerische Familiengesetze* czimű művével vitta ki.

³⁵ J. Halevy kezdettől fogva ellentmondott Lenormantnak és a szumerben nem külön nyelvet, hanem valami romlott assyr papi járgont keresett. Mint a sémi nyelvek alapos ismerője, a legnagyobb kitartással és rabulisztikával dolgozik ma is ebben az irányban. A szumerologia neki is sokat köszön. Erős kritikájával mindig szilárdabb

alpra kényszerítette. A szumerek turániságára nézve azonban a kérdést teljesen helytelen irányba terelte.

³⁶ F. Hommel a müncheni egyetemen a sémita nyelvek tanára, egy feltűnésre vágyó tudós ember, a kinek személye meglehetősen népszerűtlen s a kire egyébként is rá fér a kritika.

Mi azonban csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk róla. Az Oncken-féle nagy történeti vállalatban megjelent nagy művével: *Geschichte Babylonians und Assyriens*. Berlin, 1885, a Journal of the royal asiatic society of great Britain and Ireland vol. XVIII. part. 3-ban közre adott: *The sumerian language and its affinities* értekezésében; még inkább a Zeitschrift für Keilschrift forschung und verwandte Gebiete szak folyóiratban a *szumeri nyelvről írott dolgozataiban* (1884 2., 3., 4. füzet), a *Sumerische Lesestücke* München, 1895 nagyobb művében s a *Der babylonische Ursprung der ägyptische Kultur* München, 1892 kisebb dolgozatában, az assyriologia és különösen a szumeri kérdés első rangú kutatójának bizonyult, a ki a szumeri nyelv turáni — kül török — összeköttetéseiről is legtöbbet adott.

Delitzsch nagy korszak alkotó munkájában *Die Entstehung des ältesten Schriftsystems* Lipcse, 1897 többször igazságtalanul ítéli meg.

Műveit mind lehetőleg felhasználtam.

³⁸ Delitzsch előbbi ingadozása és majd teljes átpártolása az 1889-ben „Assyrische Grammatik mit Paradigmen. Uebung-tüchken, Glossar und Literatur Berlin“ megjelent munkával vált ténnyé.

E körülmény rám is nagy befolyást gyakorolt és azt eredményezte, hogy e tárgy tanulmányaimat, melyekkel az azóta korán sirbaszállott és sokszor megsiratott ifjúkori jó barát *Soltész Árpád* ösztönzésére, egy magyar őstörténeti munka megírását vettem célba, abba hagyjam. Most midőn annyi idő múlva ez alkalomból, a félbehagyott dolgozatot előkerestem és a régi tervet vázlatosan legalább megvalósítottam, álljon itt az ő nevééről is egy felvillanó késő emlékezés.

³⁹ Lásd Delitzsch munkáját a 36. szám. végén.

⁴⁰ Ilyen irányban mentek *Szamosi* szerint a magyar runák is. Ezekkel a hun-scytha írásjegyekkel is mostohán végezett eddig a magyar tudomány. Most azonban az *Orkhon* tó melletti s e jegyekkel nagyobb részt rokon vonásokat feltűntető *ujgur* feliratok megfejtése és Fischer nagyobb gyűjteményes munkája óta — e tárgyra is ráirányult a kutatók figyelme. (Lásd kül. Nagy Géza költeményét az Ethnographia 1895. évi folyamában IV-ik szám 269—276 lap).

A magyar írásjegyek közül 5 vezethető vissza az ősi szumeri

alakra. Ennek credetére ezenkívül jellemző az is, hogy a királynevek előtt álló és a második hunn-skytha hódoltság idejéből származó ugor királyok érmein előforduló villa alaku jelvény is, egyenesen szumeri eredetű.

⁴¹ Fr. Müller Grundriss der Sprachwissenschaft.

⁴² H. Winkler Das Uralaltaische und Seine Gruppen, Berlin 1885.

⁴³ F. Hommel

⁴⁴ Haupt Die Akkadische Sprache, Berlin 1883.

⁴⁵, ⁴⁶ F. Hommel Zeitschrift f. Keilschriftforschung I. Band. 2. Heft.

⁴⁷, ⁴⁸ F. Hommel Die sumero-akkadische Sprache. Z. f. k.

⁴⁹ Winkler Das uralaltaische u. seine Gruppen, Berlin 1881 és Haupt Die akkadische Sprache, Berlin 1883.

⁵⁰ Boller Die Wurzelsuffixe in den ural-altäischen Sprachen, Wien 1857.

⁵¹ Boller id. mű. Haupt id. mű.

⁵² F. Hommel Rawlinson Cueniform inscriptions of W. Asia IV.

7. 16a után. Lásd ugyan ez: Haupt Szumerische Familien Gesetze.

⁵³, ⁵⁴ A szumeri igékről bőven tárgyal az idézett munkák mellett Lenormant Etudes Accadiens (sok avult részletekkel); u. a. Die Magie d. Chaldäer Haupt és Lehmann (Samassumukin).

I. A névmások:

⁵⁵ 1. A személyes névmások összeállítva:

1. szem: *mal-i* (ebből: *mal-la* ez ismét ebből *man*, *manna*). A kezdő *m*-nek *g*-vé változásával: *gin* és *gen* is. Mint birtokos személy rag *m*, *mu*; *utuda mu* = utódom.

Többes: *mi-in-ni* (*mai-nini*?). Mint birtokos szem. rag: *mi*, *mi-in*.

Ragozva: *ma-da* = velem; *ma-ra* = hozzám, rám.

2. szem: *za-i* (*zul-i*, *zalla*, *zanna*) ritkán *i-szim-ma*, *i-zimma* (igéknél *iz*, *izi*). Mint birtokos: *zu*, *sz*.

Többes: *zal-i-mi-in* (*min-szin*, *in-szin*). Mint személy rag: *zu-ni*; *zu-ni-ni*.

Ragozva: *zaïda*, *zaïra*, *za-a-gi* és *za-a-ghi* (szó szerint: te + hely) nálad.

3. szem: *ini* (ebből *ni* = ez) *nan* és egészen elvéteve *ghi*. Birtokos *na*, *nì*; *ba*, *bi*, igék előtt *ib*, *iv*.

Többes: *ini*; *nini*.

Az ige személy- és tárgyragokról a szövegben volt szó.

2. Kérdő névmás *aba*, *ana*, *na* „ki?” (*aga* és *ghi*) és *ghi-a-ta*, v. ö. török: *kajda*. Ritkán és tájshólásban *ta*. Továbbá: *mi*?; *mi-a*? és összetételei: *mi-a-bi*?, *mi-a-ta*?, „hol?”

3. *Határozatlan névmás na mi* — némely és *nu na, nin* „nem“ szónak összetételei a többi névmásokkal *nu mulu* — egy sem,

4. *viszonyos névmás mulu* (ember) „mely“, *nin* = *mī*, szójárásba *im*.

II. Számnevek:

„egy“ *a, as*; *istānu, istīn*; *as-na*; *id-issisu* (ő maga egyedül) szám után *a-an* (eredet. *is*); *gis, gi, dis*; *gista-an*; *usu* egyetlen; *usu-an* = első;

„kettő“ *gas*; *min, minna*; *tab* = pár;

„három“ *bis, vis, umus* (uvus); *is*; *isgam-ma* = három;

„négy“ *sa-an, sa-na, si-mu*; *nin*;

„öt“ *a, mas, bar* (vas, var); ötödik = *vas gam-ma*;

„hat“ *ās* (ebből *a+as*; 1+5); hatodik: *as-gam-ma*;

„hét“ *iminna*; *sisinna*;

„nyolcz“ *ussza* (*a+vus*; 5+3);

„kilencz“ *isimu* és *isimmu* (*a — simmu*);

„tiz“ *ugun, gun, gu*; *umun* (uvum) *un, u*;

„husz“ *nisz, szana*;

„hármincz“ *isin* és *sibu*;

„negyven“ „*nin*“;

„ötven“ *ninnu*; *parab*;

„hatvan“ *szosz* (σῶσος);

„száz“ *mi*.

⁵⁶ Lásd a tagadó igeragozást a *kota* nyelvre *Széchenyi-Bálint* II. 98.

Különben az hátul képzős ige ragozás sémája legtöbbször ez: személyes névmás, igető, módképző, személyrag.

Az előképzős igeragozás (a mire különben a turáni nyelv területen másutt is találunk példát) előre teszi a személyt, azután a tárgyragot, azután a módképzőt. Az ilyen igehajlítás mindenesetre szumeri eredetiség.

Sajátságos, hogy éppen az igehajlítás az, a hol a turáni nyelvek a legnagyobb szabadságot és eltérést itt mutatják.

A mandzsú egyszerűen a személyes névmást csatolja az ige elé.

A khinai nyelvben már tovább fejlődést találunk, de az aztán abban marad és megkövül.

A magyar, finn, török nyelvek ennek a fejlődési processusnak a legutolsó fokát és legtökéletesebb alakját mutatják.

⁵⁷ A feltételes mód képzésére nézve láttuk az egyezést. A körülírt igehajlítás eredetileg az egyetlen módja volt a turáni nyelveknek, hogy az időt is kifejezhesse.

Az igét névszóként csak birtokos személyraggal látta el. A szumerben a körülírt hajlítás, kül. a szenvedő formának képzésére nézve az által történik, hogy az ige után a „mi“ lét iget tesszük, *születtetnek*, ettől „tud“ szülni; *tu-ud-da-mis* (v. ö. a magy. *Utód és told*).

⁵⁸ Delitzsch id. mű.

⁵⁹ Itt első sorban csak is az egyiptomiak vallásos nézeteire gyakorolt hatás jöhet tekintetbe. Az egyiptomiak magok is régi népek; ha vettek által valamit a babylóniaiaktól, még a tiszta szumeriség virágzásának ideje alatt vehettek.

Lásd erre *F. Hommel* Der babylonische Ursprung der ägyptischen Kultur, München 1892.

⁶⁰ *Kandra-Kabos* Magyar Mythologia, Eger 1897. VI. A vogul teremtés monda átmeneti változatai, 30 lap és köv.

⁶¹ A ráolvasások rendesen így végződnek: égnék szelleme gyógyítsd meg, földnek szelleme gyógyítsd meg!

Lásd erre még *Lenormant* Die Magie der Chaldäer és *Kandra-Kabos* id. mű kül. a 303 laptól.

⁶² Lásd ezekre *Delitzsch* Wo lag das Paradies? és kül. *Lenormant* Les origines de l'histoire 1882.

⁶³ *Kandra-Kabos* id. mű.

⁶⁴ *P. Jensen* a Zeitschrift für die Assyriologie VI. évf. Die Summerische Familien Nahmen.

⁶⁵ A szumeri családi törvény szerint a nő, ha felmondta urának az engedelmisséget, megfojtatott ugyan, míg fordított esetben a férj csak birságot fizetett, de ha a gyermek bánt rosszul édes anyjával: ez már nagyobb büntetés alá esett, mintha atyját sértette volna meg.

⁶⁶, ⁶⁷ A turáni faj jellegű szobrokból és leletekből, ha lehetséges, a függelékben adok egy pár mutatványt.

A véráldozatról lásd *Lenormant* La langue primitive de la Chaldée 1875 és kül. Babylon-Assyr történetirókat.

A forogva villogó lóingoló kará mythoszára *Lenormant* Les origines de l'histoire és a bibliának első X fejezetét, mely szumeri eredetű mondákat és emlékezéseket tartalmaz.

Kőmives Kelemen balladája (Kriza Vadrózsák), annyiban függ össze a szumeri legendákkal és általán a többi népek legendáival, hogy a szumereknél egyik hónap az *íkre* hónapja, városépítési hónapnak is neveztetik. A városépítés meg két testvér ellenségeskedéséhez (Abel-Kain; Romulusz-Rémusz), vagy ember áldozathoz van kapcsolva. Így a magyar balladában is.

A kherub és a szum-bab. *Kurubu* = karvaly, griff; a mesék csoda madarai is szembe állíthatók.

^{68, 69} *Ésaías* 14, ^{12, 13, 14} *Lenormant* Les origines. Kül. *L'ararat et le 'Eden*.

⁷⁰ *Delitzsch* Wo lag das Paradies? czimű művében a paradicsomot egyenesen Babylon alá a *Kar-Duni-yas* földre helyezi (v. ö. *kar* a magyar *kert*, *Dun*, istennév talán *tün*? *yah* = nép; nép isten kertje), mely név alatt a paradicsom más neve rejlik. A biblia és a népek hagyománya azonban a) hegyre, b) éjszakra utal. Különösen az ind-zend mythológia. A szumeri felfogás meg egyenesen éjszakra helyezi az istenek hegyét és a halál földét. Lásd ezekről *Lenormant* id. mű. Minálunk a paradicsomra való emlékezést az elnevezés, *éden kert*, *kar és gan éden* képviseli; e szónak *éden* rokonai csak nálunk vannak (édes, idv, üdv, hisz, hidj), *kar és gan* = kert. Még a kapufélfák stilizált virága is ide utal; a szum. babyl. életfa s a rozmaring iránti előszeretet, mely a babyloni templomok falán, kapubejáratokou és sirokon is kiábrázolt halhatatlanság fájához hasonlít. — Ide utal még a régi magyaroknál a *berkek* tisztelete, a mesebeli *ó berencziás* névben a paradicsom mellett elterülő mesés hegyeknek a *khará* v. *kharszag berezditi*-nak fentartott visszhangja.

⁷¹ Különösen az árja (persa-zend) hagyomány szerint.

⁷² *Kasträns* Kleinere Schiften 117 s köv.

⁷³ *Franz v. Schwarz* Sintfluth und Völkerwanderungen, Stuttgart 1894. Kül. 434 laptól és

^{74, 75} *Lenormant* Les origines.

^{76, 77} *F. v. Schwarz* id. mű.

⁷⁸ Lásd *Zichi* Utazása Kaukázusban előszavát, „Vezérelvek“ és külön is *Bastián* munkáját.

⁷⁹ *Schwarz* az orosz katonai írók után a *Dzsingisz*knán hordáinak a katonai szervezését is dicséri és a tatár kegyetlenségeket is menti.

⁸⁰ Lásd *F. Schwarz* id. művét különösen az ötödik és hatodik fejezeteket.

⁸¹ Arról, hogy a költöző népek, mint *Virgilius Aeneása*, isteneiket magukkal viszik és új tartózkodási helyükön a régi elnevezéseiket használják, sok bizonyosságaink vannak.

E kezünk alatti tárgyakra lásd kül. *Lenormant* Les origines de l'histoire Tome deuxieme I. 31 és köv.

⁸² Lásd *Justin* nyilatkozatát *Lenormant* *Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer*, Jena 1878. 362 lap és *Maspero* *Histoire ancienne* 133 lap.

⁹³ *Castrén's Kleinee Schriften.*

⁹⁴ *Hunfalvy* a többek között különösen azért kifogásolta a *Podhorszky*-féle magyar, chinai, mongol szó hasonlításokat, mert hol egyik, hol másik nyelvjárásból véve, hol a szó első szótagára, hol a másodikra nézve történt.

Ma azonban bár a *Hunfalvy* észrevétele alapján helyes, e téren már tovább mehetünk. Nyelvünk egy tagu szavakból és gyökökből alakult. Több tagu szavaink két külön gyökből. E külön való alkatrészek sok esetben még ma is felismerhetők; az igéknél is, a névragozásnál is mintegy átal látszanak. Jogunk van azért a szó hasonlításnak e módjához is folyamodni és azt óvatosan bár, de használni,

⁹⁵ *Quinet La creation* I. chapitre IX.

⁹⁶ *Delitzsch Wo lag das Paradies?* 2., 33. és köv. lap

⁹⁷ *Lenormant Les Origines de l'histoire* II. 1. Chapitre XV. és köv.

⁹⁸ *Ezékiel* 38 39. fejt. *Jerémiás.*

⁹⁹ *Al korán* XVIII. 91—98.

¹⁰⁰ *János Mennyei jelenésekről* írott könyve XX. 7—10

Al korán XXX 95—97.

¹⁰¹ Lásd erre *Lenormant Les origines de l'histoire* II. 1. 506 lap s köv.

¹⁰² Ismerik, hogy az dörzsölés folytán keletkezik, legalább az árják és turániak. A tűz írás jegye a szumereknek két egymáshoz dörzsölt fadarab. Lásd *Delitzsch.*

¹⁰³ Lásd *Delitzsch Die Entstehung der ältesten Schriftsysteme*, Leipzig 1872. Dritter Kapitel 208 és köv; Dr. *Munkácsi Bernát Ethnographia* VI-ik évf. IV-ik füzet; *Nagy Géza* A székely írás eredete; Dr *Fiók Károly* Az árják és ugorok intézkedéséről.

¹⁰⁴ Lásd e fejezetre kül. *Fr. Hommel* Geschichte des alten Orient id. mű. *Mürdener-Delitzsch* Geschichte Babyioniens und Assyriens; H. *Winkler* Geschichte Babyioniens und Assyriens, *Maspero* Histoire de l'ancien l'Orient 1897.

¹⁰⁵ Célom volt egy kis összehasonlító szumer-turáni szótárt már ez alkalommal mellékelni.

Ez azonban a különben is hosszúra nyúlt dolgozatot még terjedelmesebbé tette volna.

Némi pótlécul jobbára az emlékezetből ide igtatok egy kis szumeri szógyűjteményt:

a

a, *ad*, *adda*, atya
a, *as*; hatalom
a, *as*; igézés, *es*-kü, átok
a, *sug*, *sun*; viz
ab (esz); ház, tenger, ősz (hab?)
eszterhéj?
ab-zu (ház+ tudás) tenger
ag; mérni (vág?)
agu; korona, ág, agy
aga; hátsó rész (mög)
agal kovács; (agyal?)
ugar, ugar, igar (*a*, *u*, *i* = föld;
gar = kert); föld (ugar?)
aka; szeretni
al; óltalmaz
alam, alan szobor, bálvány
al; erszény *háló*
alim; hatalmas, impozáns, előnyös
an, *anna*; anya, ég
an bar; égi fém, vas
annag; ólom
ar, *gar*; fény
arali; halálhegy (Aral, Khavilla
halál?)
az; kalit (ház?)
azag; fehér, ezüst

b és p (v és f)

ba, *pa*, *be*-szél, fény
ba; ajándékoz, széttép
babbar, fehér, nap (*bab-bar* = pir)
bad, fal, *vál* aszt, nyit; (v)ajtó
bal át lép, változtat, behatol, (foe-
minam inire) elválaszt, *váj*,
balta; fejsze; coitus
ba-lag, bárd, balta
pálu uralkodási év
ban és *pan* ij, iv

bar, pir, fény, pir, utód, fi?

bar oldal

pes^v, növekszik, dagad; ettől: *na-*
pasu terhes

bil, pil, gibil, tűz, éget, biloxus

bi-is; *pi-is*; terhes (fias?)

bur, edény burok

bur felold, levesz, *burkol*

Bur, *Bir*, *Duddu*, *Addu* villám,
 isten

bulu vadállat, *biraly*?, *bölény*?

d (d; t, gy)

da oldal, erő, hatalom

dágh (*h*) hozzáfűz, *ták*-ol

dam házastárs; gyám?, tám?

damal tágas, téres; távol?

dib; fog, összefog

dig (dim), közelit, érint; kötél

dig nagygyá lesz, megdagad

dim beszorít, töm

dimin alapkö, (temén, temérdek?)

din élet (tün?)

dim, ti; áztat

dimir és dingir; isten; tenger, te-
 mérdek

du — oldal

du; elnyujt, földredob

dug; akk zéb(a); jó, szép

dug és sig ruha

duga parancs

dugud — nehez

dul (bu, bur), viztartó, tál, kut

dug-dib megöl, dögleszt

du, *dumu*; fiu

e

é-; *é*-pület; *é*-g; ház

é-dénu, idinu; édenkert

é-gal; nagy ház, palota; akol?

é-kura hegyi ház, égi ház, holtak háza
eme, nyelv; *emni* ?
en, ígézet, ének
en, éni ur
emu-; *ipa*
êrêm, ellenség, sátán
êru — urud; réz
es — ház; eszterháj ?
ê-sara gyűlhely, égi ház (sir ?)
ê-sir szurok
ê-telu, *itilu*, ház ura, ur, Etele ?

g

(k, j, d, v, m, h)

ga-ab kebel
gu és *gar*; csinál, tesz, jár-kél
gal, *gul*, *sal*; nő
gar; *szeker*
gal, szolgál
gar, *gar*; kert, *gar-ád* (ghar, khar, gar, kar, bar, var, vur, ur, uru)
gar, *kerit*, bekerit, véd, óltalmaz
gusa trón (kozár ?)
gal, (mal, val), van, bir valamivel
gab; hasit, vág, választ
gal, lu és mul = ember
gamlu, gaz, gyom
gad; — kéz
ghan, *gkan*, *gha* (khan); hal
ghas, *gas*; kettő
galam (kalama) ország, föld
gan-gul; retez
gar — láncz
gal-mal, *vul*; nagy
gam; meghajt; *kampó*
gêr — megy
ges;
gis-gas — fa; giz-gaz
gin-gi (kin, ki) hely
gibil, eléget, tűz szellem

ghid, *hid*, *id*, *i*; folyó víz, (ügy; bugygyan, bágy, *i-szik*)

gi-i; vég
ginna; miniszter, (szó szer. jöjj! gyere!)

gig; éj
gig és *geg*; jaj; betegség
girim; gyümölcs
ger és *mer*; erős, hatalmas
gir, láb

gîl (gilim) megsemmisit, gyilkol
gid (gir) háló, kötél
gid és *i* öt; magas
gid, *id*, *i*; kéz

gis, *gi*, *gig*; éj *gis = fa; kisa-fa*
gis-immar; ág
gis, *gis-dug*; fül

gis, madár féle
gis, (ghir, sir) mén, csorda
gir, szurok
gim fest, ken, képez, ként
gir, *gîrig* láb, járom
gig betegség, jaj

gul, *il*, *silag*; fényleni, fény, hatalom

gus, *gu* fényes, fénylő, fém
gus-kin, arany
gub, bal, balog
gur, fordul, vissza tér

gus uru gerenda; koszorufa; szarufa

gur, kör, óceán, kerek tenger
ghu, madárféle
gu-du-a (ember+leborulás) koldul?
gu(d) és *vud* — bival, vad ?
ghus; hus
gu és *dug*; beszél, *ki-át*

gun; farok, kan
gu, nyak; gugás?
gur, fordít, térít
gud vitéz (katona?) vág
gul, *mul*, *ul* csillag (gyul?, villog?)
ghur, *ur*; láb, alap

gus, *gud*, *u*; legelő, juh

gurus, híres

gur (nir, sir) ur, hős

ghud, *ud*, *ghis* fényleni, nap

ghud, *ud*, *ir*; kerít, orom

ghus, *rus*; hatalmas

gun, *un*, *von* tiz, sok

ghé — tömeg, sokaság (bol-ha;
 morha?)

gharsag hegység

ghal nyíl, halad, halál

GHalwan-Hulwán, városnév

i

i, öt

i, emelkedett

i; ház

ib, *ibbi*, *ub*, *ubbi*; év, égház, égtáj

id, víz

JAU; *JAV*, *JÓ*, a föld és víz is-
 ten; *Inki*; *Empi*, *Impi*; a hé-
 ber *Jahre*

id, hó, hónap

idim; gyenge

igi szem; (igéz)

igi gubba; szemközt

i-gara föld

illat, hatalom

ili, felemel

im, (irim, ijim) szomszúság

imi; nyelv

imili; ital

imi, terhes

in, ur

im, fazek

ir; köny

is *is* — *is*, *ir*, köny

isir, földszurok

k

kalama, ország, föld

ka; kapu, arcz, száj

kar; fal, kerítés, kerít, bekrit

Karduniás, Tüznépisten kertje

Kharsag-kalama, gyűléshegye, hol-
 tak hegye, Aral, arany termő hegy

kharanu, ut (karám?)

kablu közép, kebel

kasáru (köt, gyűjt) megőriz

kisal kikövezett tér, piac

Kengi (*Szumer*); hegy, ország

Kis, város név, gyűlés

kir-kir sárkány név

ki-gin örök hely, sir (kurgán,
 kor-hán)

ki hely, föld

ki-si-ga fészek, nyughely

kud, ítél, eldönt, vág

kus, utánna hagy

kuu *s*, *us* *u*, madár, huhu

ku, *kua*, *kuan*; hal

ku; enni

kutu, edény

l

lagh (h) mosni

lagh (x) fényleni (láng-; vi-lág)

lal lebegtet, mérlegel !!!

lagh, ide s tova bolyong

li — olaj

lili; légszellem

lik, kutya, juk (vulva)
lum termékenyít, buján nő (lomb?)
lu lény, ember
lul, *lug*, *lub*, *lib*, gonosz, rosz, zene

m

mada, *mad*, *ma* föld, ország, vidék
mar — szekér (ettől gar)
ma, hajó (ma-lom; molna)
mala, hajós (molnár)
magh, magas, magasztos
mér, hatalmas, *merész*
^v*misu* (bab) mosni
mi és me; csata, viadal
mír szél
mi szólani, név, nevez
mi száz
^v*mi-is*, vitéz
mul, *vul*, *ul* csillag, muló, (méla?)
^v*mus* — kigyó, *mászó*
mu rá olvasás, varáz, ige, név,
 nevez
mu — eléget, fénylik
mugh, agyvelő

n

na, *nada*; lefekszik, nyugszik
Na Na isten név, esthajnali csil-
 lag (Nanó?)
Namtar alvilág istene, Nemtő?
nab, levegő ég, ég
nin, urnő (nő, né)
ni-szág telehold
nita, kulcs, kulcsár, szolga (nyitó?)
ninnuna, tejfel
nigin kör, kerítés, gyűlés
num (él) magas, fent levő, nemes
nun, nagy

r

ra áraszt, árad
rabi si; leskelődő rosz szellem,
 (rab-ló?)
ratu, víz folyam, folyás ár
r-ima anya méh
rig, *ri*, *di*; repül

s

(Sz, S, Ts, Z)

sang; pap
sag; szives
sag-su; süveg, kalap
sa; sző, szőr, hur, sövény, háló
sabara, háló, hurok, göb
^v*saka*, magas, fent levő
sag, fej *szak*, hegycsucs, hegy,
 szeglet
sa, közhirre tesz, szól, tudat
salat, női birtok, rabszolganő, szol-
 gáló
sug, szív, közép
^v*sa*; és, is, s
sagh; vad állat (v. ö. jó-szág)
sa — vág, szab
sar felnőtt, zöldül, köt, ír (szár)
^v*sam* ár, (szám?)
^v*sab*, *sab*, rág, szab
^v*seg*, eső; (sikos?)
^v*segis*, áldozat
^v*síd*, *si*; segít
sir, *silim*, *sa*, *dir*, *di*; szó végzés,
 — ítélet, törvény, béke
sib beszór; *isib*, ital, áldozat
^v*sís*; sir, tisztít
sig, kecskebak

sig, téglá (szeglet?)

si^vg, *sum^v*, *si^v* alatt lévő, alázatos,
(szegény, silány?)

si-i; szaru, szarv, hold szarva,
sarlója

si-; telik, megszi vódik, szorul, nő;
sziv

sig, sárga, fakó, zöld, halvány

sikkatu, karó, özvegy, ék

sir — távol van (széle)

si-ig, bánat, (sóhaj?)

sita an^v, *sila-an^v*; alatt lévő

sir — énekel, játszik

se^v, *sum^v*; szem, élet

sem^v; csira (*ser-ken*), szár

se és sis^v növény, virág, nád (sás?)

sig, takaró, fedél

sita^v kötél, *csat-orna*, *cser-gedez*,
szál

ses^v — testvér

seru — mező (szérű?)

si^v; nő, előhoz, szül

siri, marha, szarvas, vad

su, ismer, tud

sila, utca, tér (szél?)

ser^v mező, sik

sir^v ellen

sig^v, kegyelmes, méltóságos, ke-
gyelem

seg^v erő

sig, fújás, sivatag

sir^v — fény, áldás, ünnep (szer?)

sis^v, keserű, epe

sig^v, *si^v*; élet, szem

sir-mus; kigyó; csuszó-mászó

sim^v — panasz

su, kiönt

su sokasít, szoroz, szül

sudum^v járom

su^v ujj (cső?)

sumug, szívfájás, bánat

su^v; kéz; *su-mer^v*, *su-nger^v* hatalmas
kezű

susu^v virág, növény (sás?)

su fog, száj, ajak

sum^v, leöl, leszur

sur^v, hatalmas, erős

sud(a) távoli

sub^v, tiszta

sul^v, *su* (sul, su) ajak

sur^v, *sul^v*; kiát, felcsillan

su, beszór

sugh határol (szegellik?)

sug, *zug*, lápos hely, berek, szur-
dok, zug

t

ta oldal, távol

ta } irány, táj, tér, égtáj
te }

tabba segítő társ

tag, üt, ver

tar, megállapít, határoz

táru (bab) vissza tér

tagháza csata

témén (timi-i-na), erőség, bástya,
alap

ter, erdő

tu — teljes, teli

tur, udvar, előtér

tur, kicsi

tur galamb
tu és *tor* szül, nemz, *terjeszt*, be-
 lép, anyaméh, tér, tojás
tin, *din* élet
tum, visz, hoz
Turnat folyóvíz
tulù fej, mell, csecs, tőgy
tu tér, betér
tu és *tud* szül, előhoz, told

Z

za, fényes, fehér, fényleni
zabar (régi *zagar*) fénylő, bronz
za, *zar* ajtó sarok
zag oldal, (szak?)
zaddu oldal
zagin, fehér, fém, ezüst
zaratu sátor
zi — élet
zu tudni, (szól, szó)
zug, vizes rét, zug

U

u — legelő, nyáj, juh
ubur, emlő, öböl, kebel
ubda ég tájék
udug rossz szellem (átok?)
ug király, nap

ugun ur, aga
ugur kard
uku; — nép
umbar; társ
ummá, anya, anyaméh, edény
umu, nap
unug }
unu } lakhely, ház
un }
ur város, lakhely, vár (ghar, kar,
 var, vur, ur)
ur, *ir*, *gis*, *nitag*, *us*; férfi, ur
urpitu (bab) kárpit
ur, arat
ur — vihar, zivar
uru véd, őriz
uru ghi örök hely, sir
uru gal nagy hegy, sir
urudu — réz
^v
us, hus; penis, (v. ö. hugy), férfi,
 szolga
^v
us — vér
^v
usum gallu, egyed uralkodó
u — idő, fény
u-su; este (fény, befedés)
uz, madár, szárnyas állat.

Vége.

TARTALOM.

	Lap.
1. Bevezetés	3
2. A Babylon-Assyr Birodalom uj világításban	6
3. Az ásatások	9
4. Az ékiratok megfejtése	12
5. Az Akkád-szumeri nagy nyelvészeti harc	15
6. A mit az ékiratok elbeszélnek	19
7. A nyelv bizonyágtétele. Hangtan	23
8. A " " Alaktan	28
9. A Szumerek vallása	40
10. Közös hagyományok	46
11. A Szumerek ősbazája	49
12. Az óberencziás tenger	53
13. A népvándorlás	57
14. Ázsia	62
15. Ismeretlen állomásokon keresztül	66
16. Utazás ismeretlen állomások felé	72
17. Szumerek	76
18. A Kentaur meséje	83
Jegyzetek	86

